

*Kalendarium ad Usum
Gabrielis Sarbak
Confratris
Ordinis Divi Pauli Primi Eremitae
Summo Deo Militantis*

*Kalendarium ad Usum
Gabrielis Sarbak
Confratris
Ordinis Divi Pauli Primi
Eremitae
Summo Deo Militantis*

Cura et studio
Collegii Investigatorum Fragmentorum et Codicum

Editio unica

Budapestini
In Ædibus Societatis Sancti Stephani
2025

Jani prima dies: et septima fine minatur.

I

Januarius habet dies. xxxj. Luna. xxx.
Hore noctis. xvj diei. viij.

	A		1	Circūcisio dñi. folio. 13.	
	b	iiij	2	Octā s. stephani pthomartyris. 14	
	c	iiij	3	Octā scti Joānis apli et enāgeliste	
	d	ii	4	Octaua sctōp innocentum.	
	e	Non.	5		Vigilia
		viii	6	Epiphania domini. 15	
	g	vii	7		Clavis. lxx.
	A	vi	8		
	b	v	9		
	c	iiii	10	Scti Pauli pmi heremite p̄is n̄ri. 176	
xix	d	iii	11		
ii	e		12		
	f	duo	13	Octā Ep̄ie. Hyllarij ep̄i et p̄f̄es. 177	
	g	xix	14	February Felicis p̄s byteri i p̄ncis. 177	
	A	xviii	15	Mauri abbatis et p̄f̄es. 177	
xvii	b	xvii	16	Marcelli pape et martyris. 177	
vii	c	xvi	17	Antōij abba. et p̄. Sulpicij ep̄i et p̄. 177	
	d	xv	18	Prisce v̄gis et mar. 178	Soliaquario
xv	e	xiiii	19	Marij: marthe: audifax: et abacub. 178	
iiii	f	xiii	20	Fabiani et Sebastiani martȳp̄. 178	
	g	xii	21	Agnetis v̄ginis et martyris. 178	
xij	A	xi	22	Vincentij martyris. 178	
	b	x	23	Emerētiane v̄ginis et marty. 179	
	c	ix	24	Thimothei martyris. 179	
ix	d	viii	25	Cōnerho s. pauli apli. 179.	Preie d
	e	vii	26		cti mar. 180.
xvii	f	vi	27	Juliani ep̄i et p̄f̄es. 180	
vi	g	v	28	Agnetis secundo 180.	Claves. xl.
	A	iiii	29		
xiiii	b	iii	30		
iii	c	ii	31		

Breviary v lwo 40

An februarii quarta est: precedit tertia finem.

KL

februarius habet dies. xxviii. Luna. xxix.
Hore noctis. xiiij. Diei. x.

	d	1	Ignatii epi z mar.	Brigide vgis.	8
xj	e	iiii	2	Purificatio bte vginie marie.	181
xix	f	iii	3	Blasij epi z marty.	Joanis elemosy
viii	g	ii	4	ri p̄iarche alexadrini.	24
	H	Non.	5	Agathe vginie z martyris.	184
xvi	b	viii	6	Dorothee vginie z martyris.	185
v	c	vii	7		
	d	vi	8		
xiii	e	v	9	Apolonie vginie z martyric.	185
ii	f	iiii	10	Scolastice virginis.	85
	g	iii	11	Emferie vginie	
x	H	ii	12		
	b	Idus	13		
xviii	c	xvi	14	Marcij.	Valentini mar.
vii	d	xv	15		Sol in piscibus.
	e	xiiii	16	Juliane vginie.	186
xv	f	xiii	17		
iiii	g	xii	18		
	H	xi	19		
xii	b	x	20		
i	c	ix	21		
	d	viii	22	Cathedra sancti petri.	186. Ter orit.
ix	e	vii	23		Vigilia.
	f	vi	24	Matthie apli.	Gerardiepi loc ^o bissert
xvii	g	v	25	Ualpurge vg.	187. z mar.
vi	H	iiii	26		8
	b	iii	27		
xiiii	c	ii	28		

✠ iiij

mas ho
Martis prima necat: cuius de cuspide quarta est.

Martius habet dies. xxxj. Luna. xxx.
 Non habet horas. xij. Dies. xij.

	d	i			
	e	vj	2		o
	f	v	3		
	g	iiij	4		
	H	iiij	5		
vij	b	ij	6	Thome de aquino ps. Perpetue z Feli	
	c	Non.	7	Thome de aquino	citatis. 187
xvi	d	vij	8		
v	e	vij	9		
	f	vj	10		
xij	g	v	11		Claves pasche
ij	H	iiij	12	Gregorij pape. 187	
	b	ij	13		
	c	ij	14		
	d	Idus	15		Equinoctiū vernale.
xvij	e	xvij	16	Aprilis	
vij	f	xvi	17	Gertrudis virginis. Patricij epi z ps.	
	g	xv	18		Sol in ariete.
xv	H	xiiij	19	Joseph nutricij dñi z spōsi Marie. 188	
iiij	b	xij	20		
	c	xj	21	Benedicti abbatis z conf. 188.	xvi
xij	d	xi	22		v
i	e	x	23		
	f	ix	24		xiiij
x	g	vij	25	Annunciatio dñica. 189.	ij
	H	vij	26	Nota q̄ vbiq̄ in ista tabula ru	
xvij	b	vi	27	bea aurei nūeri: anni cuiuscūq̄ repe	x
vi	c	v	28	ries aureū nūerū. Ibi ē pascha iu	o
	d	iiij	29	deoz: z semp sequēti die dñica p	xvij
xiiij	e	ij	30	rima est pascha nrm: etiaz si ipse au	vij
ij	f	ij	31	rens numerus ponat in lra dñicali.	

Epzilis decima: vndena a fine saluta

Epzilis habet dies. xxx. Luna. xxix.

Nox habet horas. x. Dies. xiiij.

KL

	g	1		
xi	H iij	2	Marie egyptiace. 189.	
	b. ij	3		
xix	c. ij	4	Ambrosij epi z confesso. 189.	xi
viii	d. Non.	5		
xvi	e. viij	6		
v	f. vij	7		ix
	g. vi	8		
xiii	H v	9		xvij
ij	b. iij	10		o. vi
	c. ij	11	Leonis pape: z confes. 189.	
x	d. ij	12		
	e. Idus	13	Eufemie vginis z marty. 189.	
xviii	f. xviii	14	Mat. Tiburcy z valeriani mar.	ix
vii	g. xviij	15	Claus rogationu	xi
	H xvi	16		
xv	b. xv	17	Sol in thayro	xix
iiii	c. xiiij	18		v. i.
	d. xiiij	19		
xii	e. xij	20		o.
i	f. xi	21		
	g. x	22		
ix	H ix	23	Adalberti epi z martyris. 190.	
	b. viij	24	Georgij martyris. 190.	
xvii	c. vij	25	Marcusgen. Zetale maiores. 190	
vi	d. vi	26		
	e. v	27		
xiiii	f. iij	28	Vitalis martyris. 190.	
iii	g. ii	29	Petri martyris. 191.	Claus penth.
	H i	30		

† v

pinxit hawa
tius in maio lupus est: et septimas agnis.

Maius habet dies. xxxj. Luna. xxx.

Nox habet horas. viij. Dies. xviij.

	b		1	Philippi et Jacobi aplos. 191
	c	vi	2	
xix	d	v	3	Inuentio s. cru. Alexan. et theodoli. 192
viii	e	iiii	4	Festum corone dni. 192. Floriani. m. 193
	f	iii	5	Bothardi epi et pfe. 193
xvi	g	ii	6	Joannis ante portam latinam. 193
v	H		7	Non.
	b	xij	8	Appitio s. Odibae. archa. 193. Stanif/
xij	c	xij	9	/lai mar. 194. Victoris mar.
ii	d	vi	10	Gordiani et Epimachi mar. 194
	e	v	11	Gengolphi martyris. 194
	f	iiii	12	Mereti et Achillei atq. p. gratij. 194
	g	iii	13	Marie ad martyres. 195. Sernacij epi/
xviii	H	ii	14	Bonifacij martyris. 195. scopi. 194
vii	b	Idus	15	Sophie vidue cu filiabus. 195
	c	xvii	16	Julij
xv	d	xvi	17	
iiii	e	xv	18	Sol in geminis
	f	xiiii	19	Potentiane virginis. 195
xij	g	xiii	20	
i	H	xij	21	Helene regine vidue. 195
	b	xi	22	
	c	x	23	/gationi. 196
	d	ix	24	Translatio s. onici pf. 195. Donatiiani Ro/
xvii	e	viii	25	Arbani pp et marty Tras/
vi	f	vii	26	latio s. Fracisci. 196
	g	vi	27	
xiiii	H	v	28	
iii	b	iiii	29	
	c	iii	30	
xi	d	ii	31	Petronelle virginis. 196

KL

Junius habet dies. xxx. Luna. x.
Hore noctis. vi. Diei. xviij.

	e	1	Nicomedis martyris. 196
xix	f iij	2	Marcellini z Petri marty. 196
viii	g iij	3	Pergentini z laurentini marty. 197
xvi	H ii	4	Quirini martyris. 197
v	b Non.	5	Bonifacii epi z marty. 197
	c viij	6	
xiii	d viij	7	
ij	e vi	8	Oedardi z gildardi epoz. 97
	f v	9	Primi z feliciani marty. 97
x	g iij	10	
	H ii	11	Barnabe apli. 197
xviii	b ii	12	Basilid. Crini. Nabo. z naza. m. 198
vii	c Idus	13	Antonij pfe. 198
	d xvij	14	Julij. Basilij z Aniani epoz. 193
xv	e xvij	15	Elitiz Odesti marty. 198
iiii	f xvi	16	Lirici z Julite marty. 198
	g xv	17	Sol in cancro.
xij	H xiiii	18	Marci z marcelliani marty. 198
i	b xiii	19	Gervasij z Prothasij marty. 199
	c xij	20	
ix	d xi	21	Paulini epi z pfe. 199
	e x	22	Alkatij cuso. marty. Albani mar. 199
xvii	f ix	23	Vigilia
vi	g viij	24	Natiuitas bti Joannis baptiste. 200
	H viij	25	
xiiii	b vi	26	Joannis z pauli marty. 201
ij	c v	27	Ladislai regis z pfe. 201
	d iij	28	Leonis pape. Vigilia.
xj	e iij	29	Petri z pauli apostolor. 202
	f ij	30	Comemoratio sci Pauli apli. 203

Julij: decimo innuit ante kalendas.

Julius habet dies. xxxj. Luna. xxx.

Horæ noctis. viij. Diei. xvj.

xix	g	1	Octā. s. Joānis bapti. 200.	Eligilia.
viii	H vi	2	Visitatō b. marie. 204.	pcessi martinia/
	b v	3	Trāslatio s. thome apli. 205.	ni. 205
xvi	c iiii	4	Trāslatō s. Marti epi. Aldalrici pf. 205	
	d iiij	5		
	e ij	6	Oct. aplo ppe. 7 pa. 205.	Goaris p. 206
xiii	f Non.	7	willibal di epi 7 cōfesso. 206.	
ij	g viij	8	Ikyliani: colonati atq; totati mar. 206	
	H vij	9	Octana visitationis bte Marie	
x	b vi	10	Septem fratrum. 206.	
	c v	11		
vii	d iiii	12		
	e iii	13	Margarethe vginis 7 marty. 206.	8.
	f ij	14		
xv	g Idus	15	Divisio apostolorum. 207.	
iiii	H xvij	16	Augusti.	
	b xvi	17	Andree 7 Bndicti m. Alexij pfes. 207.	
xii	c xv	18	Anniversariū frūz ton' or' Sol i lede	
i	d xiiii	19	dinis defunctor.	
	e xiii	20		
ix	f xij	21	Praxedis virginis. 207.	
	g xi	22	Marie magdalene. 207.	8.
xvii	H x	23	Apollinaris martyris. 208.	
vi	b ix	24	Cristine vginis 7 mar. 208.	Eligilia.
	c viij	25	Jacobi apli. Christofozi marty. 208.	
xiiii	d vij	26	Anne matris marie. 209	
iii	e vi	27	Septem dormientium. 209	
	f v	28	Pantaleonis marty. 209	
xi	g iiii	29	Depositiō ladislai re. Felici cū so. m. 209	
	H iii	30	Abdon 7 sennen marty. 209	
xix	b ij	31	Germani epi 7 confes. 210	

Augusti nepa prima fugat: de fine secunda.

KL Augustus habet dies. xxxj. Luna. xxix.
Nox habet horas. x. Dies. xiiij.

viii	c	1	Ad vincula sc̃i pe. Septē fr̃z. 210	d.
xvi	d	iiij	2 Stephani pape ⁊ martyris. 210	
v	e	iiij	3 Inuētio corp̃is s̃. steph̃ai p̃thomar. 210	
	f	ij	4	
xiiij	g	Non.	5 Marie d̃ nine. d̃nici p̃. osualdi reg. 211	
ij	A	viii	6 Trāsfiguratio d̃ni. Sixti p̃p cū so. 211	
	b	vij	7 Donati ep̃i ⁊ mar. Affre marty. 212	
x	c	vi	8 Ciriaci cū socijs marty p̃. 212.	
	d	v	9 Romani martyris. 212	Eligilia.
xviii	e	iiij	10 Laurentij martyris. 213	
vij	f	iiij	11 Thyb̃rtij martyris. 213	
	g	ij	12 Clare vir g̃inis. 213	
xv	A	Idus	13 Ipoliti sociorū ⁊ ei⁹ marty p̃. 213	
iiii	b	xix	14 Septēb. Euseb̃ij p̃s. ⁊ p̃s. 214.	Eligu.
	c	xviii	15 Assumptō b. Marie ṽ. 214.	Soli ṽgie.
xij	d	xvii	16 Arnulfi ep̃i ⁊ p̃ses. 215.	Kochi p̃se. 286
i	e	xvi	17 Octaua sancti Laurētij marty. 215	
	f	xv	18 Agapiti martyris. 215	
ix	g	xiiij	19 Mag̃ni martyris. 215	
	A	xiiij	20 Stephani re. ⁊ p̃s. Bernardi abba. 215	
xvij	b	xij	21	
vi	c	xi	22 Oct. ma. Timothei ⁊ sim. 216.	Autūn⁹
	d	x	23 Timothei ⁊ apolina. 216.	Eligil. icipit
xiiij	e	ix	24 Bartholomei apli. Eudoem̃ij p̃s. 216.	
ij	f	viii	25 Genesij mar. 216.	Ludouici p̃ses.
	g	vij	26	
xi	A	vi	27 Oct. s̃. stephani reg. Rufi marty. 217	
	b	v	28 Augusti ep̃i ⁊ p̃s. Hermetis mar. 217	
xix	c	iiii	29 Decollatō b. ioā. ba. 217.	Sabie ṽ. 218
viii	d	iiij	30 Felicis ⁊ adaucti marty p̃. 218	
	e	ij	31	

tertia septēbris: vulpes ferit a pede vena.
Tertia septēbris: vulpes ferit a pede vena.

September habet dies. xxx. Luna. xxx.
Dore noctis. xij. diei. xij.

xvi	f	1	Egidij abbatis. 218.	Prisci marty. 218
v	g iij	2	Deposito scti Emerici ducis z pf. 218	
xv	H iij	3	Anthoini marty. 218	3
xiiij	b ii	4	Octaua scti Augustini epi.	
xiii	c Non.	5		
xii	d viij	6		
xi	e vij	7	Ewrcij pfe. 219	Vigilia.
x	f vi	8	Paritas bte vgi. marie. Adriani m. 219	
xviii	g v	9	Gorgoni martyris. 220	
xvii	H iij	10		
xvi	b ii	11	Prothi z Tacyntbi. 220.	Anniversarij
xv	c ii	12	Indonici reg. z suor charor.	
xiiii	d Adus	13	Maurilij epi z pfe. 220.	
xiii	e xvij	14	Octob. Exalto cr. 220	Corne. z cy. 221
xii	f xvij	15	Octa. s. marie vgi. Nicomedis m. 221	
xi	g xvi	16	Eufemie v. z m. Lucie z Geminiāi. 221	
x	H xv	17	Lampti epi z mar. 221.	Sol in libra.
ix	b xiiij	18	Anniversariū bñfactor: z familiariū or-	
xvii	c xij	19	dinis defunctor.	
xvi	d xij	20		Vigilia
xv	e xi	21	Matthei apli z euāgeli. 222	
xiiii	f x	22	Mauritij cuz so. mar. Emerāni m. 222	
xiii	g ix	23	Tece vginis z martyris. 222	
xii	H viij	24	Gerardi epi z marty. 223	
xi	b vij	25		
x	c vi	26	Cypriani z Justine marty. 223	
xviii	d v	27	Cosme z damiani marty. 223	
xvii	e iij	28	Venceslai regis z marty. 223	
xvi	f iij	29	Michaelis archangeli. 223	
xv	g ii	30	Hieronymi presbyteri cardinal. 224	

mijny zmy hawa
Tertius octobris gladiū: decimo ordine nectit.

KL October habet dies. xxxi. Luna. xxx.
Hore noctis. xiiij. Diei x.

xvi	H	1	Remigij cum socijs. 224	
v	b vi	2	Leodegarij epi z martyris. 224	
xiii	c v	3		
ij	d iiij	4	Francisci confessoris. 225	
	e iij	5		
x	f ij	6		
	g Non.	7	Marci pape cū socijs martyꝝ. 225	
xviii	A viij	8	Sancte Delagie. 225	
vij	b vij	9	Dionysij cum socijs martyꝝ. 225	
	c vi	10	Gereonis cū socijs martyꝝ. 225	
xv	d v	11	Trāslatio sancti augustini. 225	
iiii	e iiij	12		
	f iij	13	Colomani martyris. 226	
xij	g ij	14	Calixti pꝑ z m. Cerbonij epi z pꝑ. 22	
i	A Idus	15		
	b xvij	16	Nonēbris. Galli pꝑe. Sigismūdi re	
ix	c xvi	17	gis z mar. 226	
	d xv	18	Luce enāgeliste. 226. Sol in scorpiōe	
xvij	e xiiij	19	Anniversariū parentū z frūz totj ordie	
vi	f xij	20	detunctorꝝ.	
	g xi	21	Undecim milium virginū. 226	
xiii	A x	22		
ii	b ix	23	Generini epi z cōfessoris. 227	
	c ix	24	Oaglorij epi z pꝑes. 227	
xj	d viij	25	Crispini z Crispiniani martyꝝ. 227	
	e vij	26	Demetrii martyris. 227	
xix	f vi	27	Hedasti z Amadi epis. 227. Vigilia	
viii	g v	28	Simonis z iude aploꝝ. 227.	
	A iiij	29		
xvi	b iij	30		
v	c ij	31	Quintini martyris. 228. Vigilia.	

Quinta nouēbris acus: vix tertia māsit in vna.

XL November habet dies. xxx. Luna. xxix.
D. e noctis. xvj. diei. viij.

	d		1	Festiuitas oīuz scō. 228	Cesarij m. 229
xiiij	e	iiij	2	Dies aīap. Eustachij cū so. mar. 230	
ij	f	iiij	3		
	g	ii	4		
x	H	Non.	5	Emerici ducis ⁊ p̄f. 230	6.
	b	viiij	6	Trāslatio sc̄i adalbt. Leonardi p. 230	
xviiij	c	vij	7	Elilibrordi p̄f. Hugberti p̄f. 230	
vij	d	vi	8	Quatuor coronatorū marty. 231	
	e	v	9	Theodozi martyris. 231	
xv	f	iiij	10	Martini pape ⁊ martyris. 231	
iiij	g	iiij	11	Martini ep̄i ⁊ p̄f. Mēne marty. 231	
	H	ij	12	Trāslatio sc̄i Joānis elemosynarij.	
xij	b	Idus	13	Bricij ep̄i ⁊ p̄f. 231	
	c	xviiij	14	Decēbris. Trāslatio s. pau. p̄mi be. 232	
	d	xvij	15		
x	e	xvi	16	Othmari abbatis ⁊ p̄f. 232	
	f	xv	17	Aniani ep̄i ⁊ p̄f. 232. Sol in sagittario.	
xviiij	g	xiiij	18	Octaua sc̄i Martini.	
vij	H	xiiij	19	Sancte Elisabeth. 232	
	b	xij	20		
xiiij	c	xi	21	P̄nitatio scē Marie. Colūbaī ab. 232	
ij	d	x	22	Cecilie virginis ⁊ marty. 233	
	e	ix	23	Clem̄is p̄p ⁊ m. Felicitatis m. 233. Ca.	
xj	f	viiij	24	Grifogoni marty. 233	put hyemis.
	g	vij	25	Katherine virginis ⁊ mar. 233	
xix	H	vi	26		
viiij	b	v	27		
	c	iiij	28		6.
xvi	d	iiij	29	Saturnini cū so. marty. 233	Eligil.
v	e	ij	30	Andree apostoli. 173.	

Paradiſon *lyra*
Dat duodena cohors: ſeptem inde decēq; decēbris.

KL December habet dies. xxxj. Luna. xxix.
Hore noctis. xvij. Diei. vi.

	f	i	
xiiij. ij.	g	iiij	2
	H	ij	3
x	b	ij	4
	c	Non.	5
xviiij	d	viii	6
xvij	e	vii	7
	f	vi	8
xv	g	v	9
iiij	H	iiij	10
	b	iiij	11
xij	c	ij	12
i	d	Idus	13
	e	xix	14
ix	f	xviii	15
	g	xvii	16
xvii	H	xvi	17
vi	b	xv	18
	c	xiiij	19
xiiij	d	xiiij	20
ij	e	xij	21
	f	xj	22
xj	g	x	23
xix	H	ix	24
	b	viii	25
viiij	c	vii	26
	d	vi	27
xvi	e	v	28
v	f	iiij	29
	g	iiij	30
xiiij	H	ij	31

Barbare virginis z mar. 173

Nicolai epi z confessoris. 173

Octava ſcti Andree apli. 173

Conceptio beate vginis Marie. 173

Damaſi pape z cōſefforis. 174

Lucie vgis z m. Othilie vgis z m. 174

Januarij

Maximi confessoris. 175

Lazari epi z p. Marthe ſoro. eiſſo. 175

Braciani epi et cōſſor. Sol in capricorno

Vigilia

Thome apoſtoli. 175

Vigilia. 7

Natiuitas dñi nři ieſu xpī. 9. Anaſtaſia

Stephani pthomartyris. 10

Joānis apli z euāgeliste. 11

Octōz Innocentiū martyꝝ. 12

Thome epi z martyris. 12

Silueſtri pape z confessoris. 175

IANUARIUS[illegible]

[illegible]

Sarbak Gábor köszöntése

Gábornak pécsi származása ellenére fiatal korában nem volt kapcsolata a pálosokkal, jóllehet – saját megfogalmazása szerint – a pálos templom gyermekora idejében is fogalom volt.

Ha vannak véletlenek, akkor annak köszönhetően került kapcsolatba rendünkkel. Részben Árva Vince atyának is lehet köszönni, ha az isteni gondviselés mindig megmutatkozó humorát is figyelembe vesszük. Ugyanis Gábornak az 1980-as évek elején Gyöngyösi Gergely *Vitae Fratrum* című könyvét kellett volna lefordítania, de a magyar szöveg Vince atya gondozásában már korábban elkészült. Bár a fordítás megtörtént, a sorok közötti egyengetésben Gábornak is része volt. Innét kezdődött az a folyamat, ami aztán odáig vezetett, hogy a pálos rend legnagyobb szakértője, ismerője lett az évek folyamán, akit szakmai körökben ma már nem lehet megkerülni, ha a pálosokról van szó. Számtalan konferencia, szakmai kapcsolatok, sőt barátságok szövődtek a rend történetének kutatása közben. Így nem lehet véletlen, hogy az MTA doktora címet is pálos témakörben szerezte.

A mostani pálosokkal is élő kapcsolatban van. Mindig diplomatikusan és tisztelettel kezelte ezt a barátságot, adott esetben nem rejtve véka alá véleményét. A múltat jól ismerve, benne nagyjaink kiemelkedő munkálkodását, akaratlanul is születik egyfajta mérleg, ami nem minden esetben a jelenben élő rendtagok felé billen.

Soha nem felejttem el, amikor Tövisen jártunk. Akkor éppen nekem kellett előadást tartanom a pálosokról. Gábor alázattal

meghallgatta és egyszerű szavakkal értékelte elég „nagyvonalú” megszólalásomat. Arra gondoltam, hogy ha most egyfajta vizsga lett volna az, amit előadtam, valószínűleg bátorított volna egy újabb próbálkozásra. Ez is arról a határozott, de szelíd véleményalkotásról szól, amit nem egyszer tapasztaltam részéről, és ebben a formában igen ritkának tartok. Azt hiszem, hogy ez egy olyan tudás, ami művészet is egyben. Az igazságra való törekvés és a szeretet művészete!

A pálosok rendi központja a történelem sodrásában Lengyelországba, Częstochowa városába került, ahol a csodatévő Mária kegyképet is őrzik. A helyet a középkori budaszentlőrinci központi kolostorunkról Jasna Góranak, vagyis Fényes Hegynek nevezték el. Sarbak Gábornak különleges kötődése van ehhez a helyhez. A kevesek által ismert Jasna Góra-i Istenszülő Lovagrend tagja, amely 1991-ben jött létre újra. A lovagrend statútumait eredetileg VIII. Orbán pápa már 1634-ben aláírta, amelyek mind a mai napig fennmaradtak. Az újjáéledt mostani lovagrend jó néhány elemet megőrzött ebből. Sajátos kapcsolatát a pálos rendhez és a Jasna Góra-i Fekete Madonnához ez is meghatározta. Minden évben egyszer elzarándokol Jasna Górára, nemcsak „lovagi becsületből”, hanem személyes indíttatásból. De mint tudós kutató is megfordult a könyvtárban, levéltárban. Ez azért is fontos, mert Gábor szerint csak a helyszínen lehet bizonyos dolgokra rájönni, sehol máshol. Ott kell látnia helyben mindent, amit aztán elraktározva visz magával tovább.

A pálosok a 14. század első felében hívták életre rendjük pasztorációs munkájának szerves kiegészítéseként a konfráterek intézményét. Jótevőiket konfrátereiké fogadták. Ez annyit jelentett, hogy részeseivé tették őket mindazoknak a lelki kincseknek, amelyeket a Rend tagjai istenes életükkel maguknak szereztek. A konfraternitás fogalma alatt így a pálosok a hála jeléül adott tiszteletbeli rendtagságot értették és értik mind a mai napig. Gábor 2006-tól lett a konfráterek közösségének a tagja.

Legvégül, de nem utolsó sorban mi Gábor személyében azt az Istent szerető és kereső embert látjuk, aki életidejének jelentős részét népes családjának is szentelte. A külső szemlélő számára feleségével, Annával összeforrott életük egységet és harmóniát sugároz. Ennek a harmóniának a külső jele nem csak a gyermekei és unokái szemében tükröződik, hanem saját otthonuk kétkezi munkával alakított belső terein, részein keresztül is.

Pálos rendi közösségem nevében őszintén kívánok további, értékes, Isten dicsőségét szolgáló éveket! Köszönjük, hogy Gábor közénk is tartozik, nagy öröm és kitüntetés ez számunkra!

Bothond Bátor OSPPE

[illegible]

Holdsarlós Madonna és láz elleni ima *ad usum fratrum minorum*

Passióról szóló középkori magyarországi szövegeket vizsgálva lapoztam bele az OSZK Kézirattárának Cod. Lat. 382 jelzetű papírkódexébe. Ez a 15. századi latin nyelvű, bűnökről szóló prédikációkat tartalmazó kézirat, amelynek végére három nyomtatott *sermót* (CX, CXI, CXII) is bekötöttek Laskai Osvát *Biga salutis*ának 1499-es hagenai kiadásából, nem tartalmazott ugyan kutatásom szempontjából érdekes szövegeket, azonban az előzéklapjain olvasható, több kéztől származó bejegyzések és rajzok felkeltették a figyelmemet.

A kódex provenienciája szempontjából is legfontosabbak a bélyegzős modern levélszámozás szerinti első fólió (valójában az elülső repülő előzéklap) és a második fólió (valójában az első levél, amint azt a régi, a hatodik levélnél abbamaradó tintás fóliószámozás mutatja) rektó oldalának Bartoniek Emma katalógusában is közölt *possessor*- vagy inkább használói bejegyzései. Ezekből kiderül, hogy a kéziratot elkészülte után nem sokkal különböző Dél-Dunántúlról származó és/vagy ott tevékenykedő ferencesek használták. Amint azt a bejegyzések is tanúsítják, a barátok a ferenci iránymutatás szellemében nem birtokolták a könyveket; azt rendjük csak használatukra (*ad usum*) bocsájtotta bizonyos időre, amint azt Zvara Edina a magyarországi ferences könyvkultúráról szóló több írásában is kifejtette.

A Cod. Lat. 382-t előbb a konventuálisok használhatták. A valódi fol. 1^r-n a *sermók* prológusának margóján megnevezett Farkas Ferenc (*ad usum Fratris Francisci Farkas*) talán azonos lehet azzal a Franciscus Lupus de Pesttel (más néven Franciscus Wolf de Pest, Franciscus Farkas, Franciscus ex Pest), aki 1500-ban a bécsi egyetemen tanult Tüskés Anna repertóriumára szerint, s azzal a mariánus baráttal, akiről Karácsonyi János rendtörténete megemlíti, hogy az 1533. évi rendi közgyűlés Segesdre nevezte ki hitszónoknak. Egy egyetemi tanulmányokat végzett hitszónok biztosan jó hasznát vehette ennek a bűnökről, bűnbánatról szóló prédikációskötetnek, különösen a nagybőjti időszakban, amikor a prédikátoroknak feladata volt az önvizsgálatra, bűnbánatra serkentő beszédek tartása.

A kódex Segesden vagy környékén lehetett a későbbiekben is, de nem tudjuk, ki volt a következő használója. Egy *possessor*bejegyzést a leragasztott előzéken kikapartak, egyet a repülő előzék rektóján kisatíroztak. Viszonylag korai használó lehetett az a Zalai Balázs barátapap, aki később a kötet legkommunikatívabb felhasználójának, a fol. 1-re, azaz a repülő előzéklapra a nevét háromszor is feljegyző Segesdi vagy Segödsdi Ferenc fráternek engedte át a könyvet, amit utóbbi a rektó oldalán örökített meg (*fr. Blasius de Zala sacerdos concessit fratri Francisco de Segusdino*). Segesdi Ferencnek még elég sok szabad hely állhatott rendelkezésére az előzéken. A rektó oldal közepe tájára írt névbejegyzésére (*fr. Franciscus de Segusdino ordinis minorum regularium*) viszont az alatta álló tollpróba és a fölötte olvasható használói bejegyzés egyes betűszárai már rácsúsztak, az övénel későbbiek.

Zalai Balázs és Segesdi Ferenc frátereknek nem találtam nyomát a ferences rend történetéről írott munkákban. Nem tudhatjuk, hogy ők is a konventuális ághoz tartoztak-e, vagy az obszerváns irányzathoz. Amennyiben Segesdi Ferenc nemcsak segesdi születésű volt, hanem az ottani Szűz Mária konvent tagja is, akkor a kódexet ekkor még a konventuálisok használ-

ták. A Zsigmond-kori oklevéltár hatodik kötetének 795. számú, 1417. augusztus 17-én keltezett oklevele említ ugyan egy Segusdy Ferenc nevű pécsi *custost*, aki egy malomvásárlás ügyében a kaproncai konventuálisok Szűz Mária egyházának kolostorának nevében eljár, ő azonban már nemigen élhetett akkor, amikor az előzéklapokat a kódextesthez kötötték, valószínűleg egyszerre az 1499-es nyomtatványlapokkal. A bejegyzést Bartoniék Emma 16. századnak tartja, s Madas Edit és Lauf Judit sem ítélték sokkal korábbiak.

Segesdi Ferenc számomra legérdekesebb bejegyzései a repülő előzék verzó oldalára kerültek. Saját könyvhasználói mi voltának újabb említése (*liber pertinet ad usum fratris Francisci de Segusdino ordinis fratrum minorum etc.*) fölé egy láz elleni imádságot vagy áldást írt be a végén kissé sietős, de a többi megnyilatkozásánál formálisabb, jobban olvasható betűkkel. Az elmosódott címfelirat, amelynek kibetűzésében Hende Fanni, Madas Edit és Kisdi Klára is segítettek, Kisdi Klára megfejtése szerint ez: *Liberari ingemito laudo pariter* [Szabadulásért sóhajtozom, és egyúttal dicsőíték]. A szöveg maga az Atya hatalmát, a Fiú bölcsességét és a Szentlélek közbenjárását hívja segítségül a naponta, kétnaponta és háromnaponta visszatérő lázból való kigyógyuláshoz: *Potencia Patris + sapientia Fili + communicatio Spiritus Sancti + sanet te a febre cottidiana biduana triduana. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen.* A ciklikusan visszatérő betegség három fajtájával a Szentháromság három személyét és egy-egy kiemelt tulajdonságukat állítja szembe. A hasonló ráolvasásszerű, sokszor szövegamulettként használt imádságok igencsak népszerűek voltak a középkor során. Eltérő szövegű latin–magyar láz elleni imával találkozhatunk a pálos *Peer-kódex*ben, amelyet a Sarbak Gáborral közösen előkészített, A *maganáhitat könyvei* című OSZK-s kamarakiállításán is bemutatunk. A pálos imában a láz ellenszerei a *laudes regiae* kezdősorát képező akklamációk (ezek liturgikus szerepét, történetét Gábortól tanultam meg). A Cod. Lat. 382 imádságához elég közel

álló szöveg szerepelt a trentói zsinat utáni lengyel rituálékban a ferences Hortai Boldog Salvador láz elleni áldásaként, amint azt a lengyel liturgiakutató professzor, Zbigniew Wit egyik szövegkiadásából tudhatjuk: *Potentia Dei Patris, + Sapientia Dei Filii + Virtus Spiritus Sancti + liberet te ab omni febre tertiana, quartana, et continua, Beato Salvatore orante pro famulo suo, vel famula sua. Dominus te benedicat + ab infirmitate, et ab omni malo te semper defendat.* Magyarországon sem volt ismeretlen ez a benedikció. Bárh Dániel idézi az *Arca Domini* c. imakönyv 1774-es kiadásából a kora újkori benedikcióról és exorcizmusról szóló könyvében. Knapp Éva is említi egy 2021-es ItK-tanulmányában, hogy az ezt az áldást tartalmazó cédulát a 17–18. században láz gyógyítására használták. 18. századi felvilágosult kiadványokban a babonás katolikus gyakorlatok mintapéldájaként hivatkoznak rá.

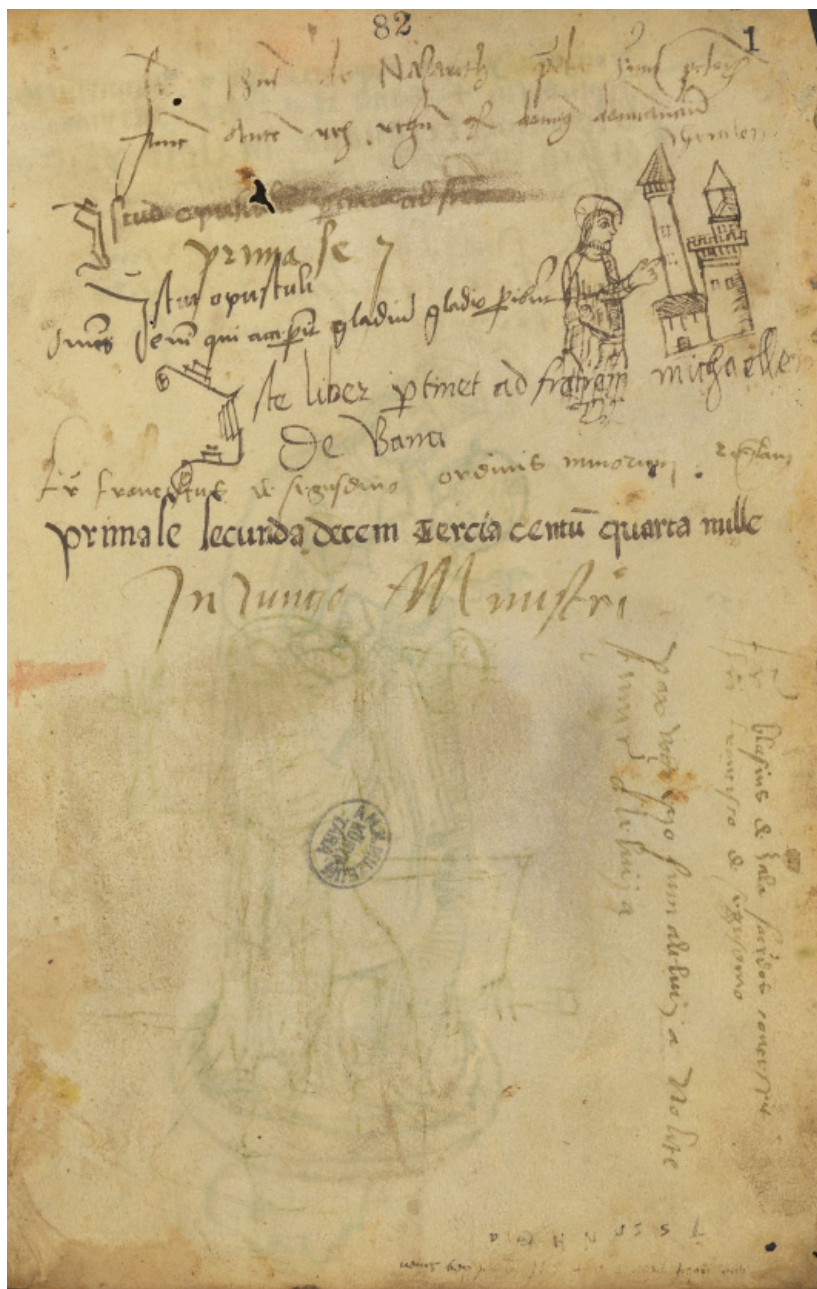
A repülő előzők verzóján, a Segesdi Ferenc által beírt ima és a használói bejegyzés alatt egy tollrajzos Mária-ábrázolás látható, amely az ún. Napbaöltözött Asszony vagy Holdsarlós Madonna ikonográfiai típusába tartozik Boreczky Anna meghatározása szerint. A talán metszetről másolt rajz a tinta színe alapján akár Ferenc fráter munkája is lehet, akinek névadó városában a mariánus kolostor Szűz Mária titulusú volt. A kolostor patrónusai, a Marcaliak, 1433-ban, amikor Zsigmond király kíséretében megfordultak Rómában, Nagyboldogasszony-napi teljes búcsút jártak ki a templom számára. Talán Ferenc fráter rajzban kifejeződő Mária-tiszteletét ezeknek a búcsújárásoknak az emléke is befolyásolhatta. Akár a kolostortemplomban is lehetett ebbe az ikonográfiai típusba illeszkedő szobor vagy festmény. Bálint Sándor szerint ugyanis az egykori ferences generális, IV. Sixtus pápa búcsú kiváltságokkal ruházta föl a Napbaöltözött Asszony ábrázolásait. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy a Napbaöltözött Asszony kultusza különösen erős volt az eretnekek vagy a török által fenyegetett vidékeken, ahol az obszerváns ferencesek is oroszlánrészt vállaltak népszerűsítésében. A Segesdtől nem túl

messze fekvő Zalaszentgrótról fönn is maradt egy ilyen Hold-sarlós Madonna-szobor 1490 körülről.

Talán szintén a török veszély közeledtével a szerzetesekben is felmerülő dilemmára – harcoljon-e egy szerzetes fegyverrel a pogány ellen? – vonatkozik a repülő előzők rektójára befirkantott evangéliumi idézet is: *Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt* (Mt 26,52). A citátum mellett keresztes nimbuszt viselő Krisztus (Boreczky Anna meghatározása) mutat a várként ábrázolt mennyei Jeruzsálemre, talán, hogy felidézze a nehéz helyzetben a szerzetesektől elvárt helyes magatartást: *Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa* (Mt 5,10).

A megpróbáltatások nem lehettek idegenek a kódex legkésőbbi név szerint ismert, immár obszerváns használója számára, aki a repülő előzőklap rektójának közepére jegyezte be a nevét: *Iste liber pertinet ad fratrem Michaellem de Bana*. Amint azt már Bartoniek katalógusa is jelzi, ez a Bányai Mihály testvér Karácsony rendtörténetének szalvatoriánusokkal foglalkozó kötetében is feltűnik. 1537-ben az erdélyi Fehéregyházán, 1542-ben Esztergomban gvardián. 1544-ben a medgyesaljai (aranyos-medgyesi) konvent egyik gyóntatással is foglalkozó miséspapja. Gyóntatóként bizonyára nagy hasznát látta a bűnök típusait taglaló prédikációskötetnek. Nem csoda, hogy későbbi ferences használói bejegyzések nem kerültek a kódexbe. A 16. század közepén a ferences rend Magyarországon a török pusztítás és a reformáció hatására a fennmaradásáért küzd. Könyvkultúrája a 17. században indul majd újra virágzásnak.

Agnes Korondi

[illegible]

A zsoltár-iníciумok rendezetlensége, avagy: miről árulkodnak a zeneelméleti kompendiumok a csíksomlyói nyomdából?

A Szalkai másolta zeneelméleti traktátus egyszerű zsolozsma-zsoltárrecitációt (*psalmi minores*) tanító tonárius-részében minden tónusnál olvasható, hogy az iníciумmal, kezdőformulával rendelkező recitáció vagy régebbi gyakorlat, vagy csak bizonyos egyházi intézményeknél van szokásban. A tanverses, iníciumos példát ezért követte mindenütt egy zsoltárszöveggel ellátott, iníciум nélküli mintapélда – *secundum consuetudinem modernorum*. Ugyanígy találjuk mindezt néhány másik, a Szalkaiével szoros rokonságot tartó és a Hollandrinus-traktátusok körébe tartozó, 15. századi, délnémet és sziléziai szövegmásolatban (TRAD. HOLL. II és V). A 16–17. századi magyarországi pálos kódexekben minden rendszert nélkülözve a 2., 3., 7. és 8. tónusú zsoltárdallam szerepel iníciум nélkül. Erre a rendezetlenségre igen nehéz magyarázatot adni.

Szörványos 17. századi zeneelméleti forrásaink között különleges hely illeti meg a Kájoni János *Cantionale Catholicum*ának két kiadásában megjelent zeneelméleti kompendiumokat. Az 1676-oshoz rövid eligazítás tartozik magyar nyelven – *Ad cantores et musicos* –, hogyan kell a vecsernye éneklésekor a zsoltá-

rok recitálásához való tónusokat kiválasztani, az antifónához hozzáilleszteni. E ponton a tónus alaphangját (az antifóna záróhangját) és vele együtt a recitációs túbát (az *Euouae* zárlat kezdőhangját) olyan módon szemléltette Kájoni, amely egy széles körben és régóta használt tanvers származékaként is felfogható. A „Pri- re la, Se- re fa ...”-t Szalkai is lejegyezte tankönyvmásolatának glosszájában.

A *Cantionale* 1719-es kiadásához hosszabb latin nyelvű zeneelméleti bevezetőt fűztek a szerkesztők (*Principia cantus*), befejezőként pedig – a *Scala musicalis* feliratú oldalon – négy vonalon kvadrát kottafejekkel illusztrálták az egyik skálát. Az énekeskönyv legvégén (f. Ttt2) található a nyolc zsoltártónus kottája a 109. zsoltár első versével. Bár a kancionále a szükséges nyomdafelszerelés hiányában nem lett kottás, Csíksomlyón már 1683-ban rendelkezhettek valamiféle kotta nyomtatásához alkalmas készlettel, hiszen a jelenleg lappangó, Kájoni szerkesztette, az évi *Kalendarium* kottásan közölte a miséhez és a zsolozsmához tartozó egyéb intonációkat (invitatórium, *Gloria*, *Credo*, *Ite missa est*, *Benedicamus*) és a zsoltározási példákat. E kiadvány utolsó oldalán a *Scala musicalis* állt egyetlen eltéréssel az 1719-eshez képest: a lap alján még éppen elért a tónusok felismerését szolgáló, fent említett szemléltetés (*Cognitio Tonorum ex Notulis finalibus Antiphon[is]*). Hogy Kájoni felkészült volt egy ilyen, énekeseket szolgáló kompendium közreadására, jól látható 1672-ben összeállított, kéziratot és nyomtatványtöredékeket vegyítő kolligátumából; ott már megvannak szép rendben a saját kezűleg kottázott intonációk és a *Cognitio Tonorum*.

Az 1676-os és az 1719-es Cationale-kiadásba egyaránt bekerült egy olyan tanvers, amelyik a zsoltárrecitáció iníciúmaint foglalja össze és memorizáltatja (*Octo tonos servant psalmi generaliter omnes*). A „Primus cum Sexto, Fa, sol, la, semper habeto ...” kezdősora a traktátusirolalomból jól ismert, de más és többféle folytatással, ami legalább részben a kezdőformulák tényleges zenei variánsainak volt köszönhető, és nem csupán verselésbeli leleménynek. Kájoninál rögtön a második sorban (2. és 8. tónus) fellép a párhuzam nélküli anomália: egyszerű zsoltárformula nem kezdődhetne „ut, re, ut”-tal, csak „ut, re, fa”-val. Igaz, az 1719-es kötetben az alatta lévő kottában azonnal ellenőrizhető a vers igazsága! (Ábrát lásd a következő oldalon!)

OCTO TONOS SERVANT PSALMI GENERALITER OMNES.

Primus cum Sexto, *Fa, sol, la*, semper habeto.
Ut, re, ut, Octavus, retinet, pariterque Secundus.
Tertius *Ut, re, fa. La, sol, la*, sit tibi Quartus.
Fa, re, fa, Quintus. *Fa, mi, fa, sol*, Septimus esto.

1. **D**I xit Dominus Do mi no me o: se de à dex tris me-
is. e v o v a e. e v o v a e.

2. **D**I xit Do mi nus Domino m e o: se de à dex tris me is.

3. **D**I xit Dominus Domino m e o: se de à dex tris me is.
Tett 2 e v o v a e.

(Hasonlóra mutat olvasatomban a TRAD. HOLL. XIX traktátus versezete. Ráadásul a versikék különbözősége abból is eredhetett, hogy melyik hexachord szolmizációs szótagjait használták az incipit hangjainak jelölésére.)

A megoldás kulcsa a kezünkbe kerül, ha tudjuk, mi lehetett Kájoni számára a csíksomlyói rövid kompendiumok előképe. Árulkodó az 1719-es, kottás *Scala musicalis* szövegálírása – *Sancte Cherubine, doce me cantare* –, amely a 16. századi Itáliában leggyakrabban újranyomtatott zenei kézikönyv, a *Compendium musices* Guidó-i kéz ábráján is feltűnik. Az előszó gyanánt *Compendiummal* bevezetett, itáliai *Cantorinusok* rögtön a második oldalon hozták a mise introitus-zsoltárának díszesebb dallam-példáit, a csíksomlyói *Cantionale* pedig szemlátomást ezeket a dallamokat emelte át, csak a *Gloria Patri*-t *Dixit Dominus*-ra cserélte. NB. a *Cantorinusban* ezután következő intonáció-féléket (*Gloria, Credo, Ite* stb.) éppen ebben a sorrendben találjuk Kájoni kéziratában (1672-es kolligátum) és 1683-as *Calendarium*-nyomtatványában, ha nem is mindig pontosan ugyanolyan zenei tartalommal.

A versben tehát következetesen illusztrálta Kájoni a szokatlan iníciúmú recitációt. Az öszvér dallamválasztáshoz az 1741-es *Hymni vesperarum*-ban is hűségesekek maradtak a csíksomlyói ferencesek: nem vették át sem a tanverses egyszerű, sem az iníciúm nélküli még egyszerűbb zsoltárdallamokat.

Agnes Papp

[illegible]

A 17. század végi pálos-bencés kapcsolatokhoz

Az öt évtizedig szünetelő bencés élet 1639-ben indult újra Szent Márton monostorában. A rendbe lépők az egyéves noviciátus, majd a szerzetesi fogadalom után megkezdték filozófiai, ennek teljesítése után teológiai tanulmányaikat. Felsőfokú oktatásban évtizedeken át nagyrészt a frissen alapított nagyszombati egyetemen részesültek, csak néhányan végezték külföldön tanulmányaikat (Salzburgban, Bécsben, St. Lambrechtben). A századfordulón jelentős változás történt a képzésben: Lendvay Placid főapát 1694-től filozófiai oktatást, utóda, Karner Egyed 1702-től teológiai főiskolát szervezett Pannonhalmán. A bencés növendékek tehát a század utolsó néhány évében már „otthon” hallgathatták a filozófiát, majd szűk egy évtized múlva a teológiát, ugyanakkor 1723-tól újra látogatták a nagyszombati egyetemet is.

Írásomban a pannonhalmi filozófiai képzés megindulása utáni, a teológia megszervezése előtti éveket vizsgálom. A PRT Lancsics Bonifác egyik kéziratos kötetére hivatkozva azt állítja, hogy a bencés növendékek ezekben az években a nagyszombati egyetemen tanultak teológiát. Az állítás ellenőrzésére fel-lapoztam az egyetem anyakönyveit, amelyeket a jó száz évvel ezelőtt megjelent rendtörténet még nem használt. A matrikulák azonban az 1685 és 1723 közötti években nem rögzítettek beiratkozott bencés szerzeteseket. Az ellentmondás feloldására tehát

újra kézbe kellett vennem az 1694-ban fogadalmat tevő, éppen ezekben az években tanulmányait végző szerzetes kéziratát.

A rendtörténet szerzője több helyen állítja, hogy a kérdéses időszakban a bencés növendékek a Pázmány-alapította egyetemet látogatták, egy esetben azonban egy további érdekes adalékot közöl, éppen kétszáz évvel korábban élt rendtársa kéziratára hivatkozva: az itt tanuló benediktinusok a pálos atyák felügyelete alatt álltak. A Lancsics-feljegyzéseket szintén alaposan újraolvasó Molnár Antal is átvette ezt a megállapítást. Nem meglepő a pálosok jelenléte a jelentős egyházi központban. 1653-ban szemináriumot, közel két évtized múlva studium generalét, majd 1673-ban házi teológiai intézetet létesítettek itt. A pálos felügyelet a bencés studensek esetében igenis elképzelhető, hiszen a növendékeknek valahol szállást kellett biztosítani tanulmányaik idején, a rövid ideig működő nagyszombati bencés ház 1683-as leégése után ugyanis a főapátságnak nem volt ingatlana a városban.

A 17. századi és a következő század eleji időszak forrásszegény korszak a bencés rendtörténetben, így felértékelődnek Lancsics rendszertelen, de színes és érdekes annalisztikus feljegyzései. Lássuk tehát, mi található ezekben! Az 1698-as évnél megemlíti, hogy október 25-én indultak útnak Nagyszombatba, ahová a hónap utolsó napján érkeztek meg. Bonifác testvér másodmagával utazott, „mások” (*alii*) a modori bencés házból érkeztek, így november 7-én öt bencés növendék vett részt nyilvános vitán, majd elkezdték a teológiát, *inchoavimus theologiam ... apud reverendos patres Paulinos*, tehát a pálos atyáknál – és nem az egyetemen. Egy évvel később, november 3-án érkeztek ugyanoda, szintén öten, miután az újonnan főapáttá választott Karner Egyedtől néhány pontos utasítást kaptak. Ekkor a főapát egyiküket, Vidlics Ferencet korrektornak nevezte ki. Ebből a tanévből még két, számunkra érdekes mondatot őrzött meg a kézirat. 1700 január elején a főapát Göncz Celesztin bakonybéli apáttal meglátogatta a studenseket. A szemtanú szerint a főapát

útjának célja az volt, hogy a már említett, korábban leégett bencés házat a templommal együtt újjáépíttettesse, ám a város az épületet időközben a piaristáknak ígérte, mivel a bencések néhány évvel korábban lemondtak az ingatlanról. Az előjárók – mielőtt távoztak volna Nagyszombatból – megajándékozták a pálos tanárokat és a bencés növendékeket (*data discretione professoribus Paulinis et nobis*).

A kézirat világosan fogalmaz: Lancsics a teológiát növendéktársaival a pálosoknál kezdte, akik (valószínűleg ezért) a főapáttól anyagi támogatást kaptak. Ez a két momentum, illetve az egyetemi anyakönyvek beszédes hallgatása a bencés studentekkel kapcsolatban megengedi a feltételezést, mely szerint a bencések ezekben az években nem az egyetemen, hanem a pálosoknál tanultak teológiát. Talán Nádasdy László pálos vicegenerális 1699 októberében szintén Lancsics által feljegyzett pannonhalmi látogatása is kapcsolatban állt a bencés növendékek nagyszombati tanulmányaival.

A Pannonhalmán 1694-ben megindított filozófiai, majd 1702-ben létrejött teológiai képzés a salzburgi bencés egyetem mintájára szerveződhetett meg, hiszen mindkét stúdium első tanára bajor bencés volt, akiket néhány év múlva Salzburgban képzett magyar rendtagok váltottak: Karner Egyed, majd Haas Amand. A teológia létrehozásakor egészen biztosan támaszkodtak a pálosok főiskoláján szerzett tapasztalatokra, nagyszombati intézményük hatással volt a meginduló bencés teológiai oktatásra.

Thomas Dénesi

[illegible]

Gáborok Grábócon

*A hármassfényű Istenség trónja mellett állva és Isten tündöklésétől
beragyogva,
szabadítsd meg a szenvedélyek hevétől azokat, akik e földön
magasztalnak és dicsőítenek téged,
és értelmünket könyörgéseiddel világosítsd meg, Gábor arkangyal,
ki lelkünkért imádkozol!*

(Fordította Rohály Ferenc alapján Orosz Athanáz)

Névadó szentjének áldását kérve, szívből köszöntöm jubileuma alkalmából Sarbak Gábort! Fogadja szeretettel alábbi kis csokromat, amelyet közös kirándulásunkon, Grábócon szedtem számára.

A Pécestől légvonalban mindössze 37 km távolságra fekvő Grábócon 1585-ben alapították monostorukat az Adriai-tenger mellékéről a tolnai dombok közé települt szerb ortodox szerzetesek. A magyarországi szerbek fő zarándokhelye 440 éves története során csak a Rákóczi-szabadságharc, illetve az államosítás éveiben (1960–1994) függesztette fel röviden működését, s ma is töretlen vendégbarátsággal (ξενία) fogadja a Grábócra érkezőket. Tette ezt 2024 októberében is, amikor színes bokkrétám az Ünnepektől számára begyűjtetett...

Érdekes, hogy a grábóci szerzetesközösség nem dalmáciai anyakolostora, Dragović titulussal vitte tovább, hanem a menyeyi seregek vezére, Szent Mihály oltalmába ajánlotta magát, ami főleg a határőrvidékeken alapított szerb templomoknál volt jellemző az újkor kezdetén.

Szent Mihály arkangyalt november 8-án (újnaptár szerint 21-én) ünnepli a bizánci kereszténység. Nem egyedül: Gábor főangyallal és – ortodox terminussal kifejezve – a Szent Testnélküli Hatalmakkal együtt. Az alapítás óta többször újjáépített grábóci monostortemplom jelenlegi épületét 1736 és 1741 között emelték. A szerb művészet történetében egyedülállóan nyugatias, késő barokk enteriőrje – száz képmezőből álló falképegyüttese, ikonosztáza és berendezése – 1784 és 1787 között készült el, és alaposan átgondolt ikonográfiai programot sejtet, amelyet a monostor egykori előjárójának, Sofronije Kirilović budai, majd temesvári püspöknek kell tulajdonítanunk. A templombelsőben értelemszerűen központi szerepet kapott a közösség fő védőszentje, Mihály arkangyal, azonban az égi erők között Gábel arkangyal megjelenítése is hangsúlyos. Rövid írásom címzettje előtt tisztelegve, az angyalos témájú ábrázolások számbavétele során azokra a képekre irányítom a figyelmet, amelyeken a hagyományosan „másodhegedűs” főangyal, Gábel viszi a prímet a grábóci templomban.

A szerzetesközösség egy hatalmas kompozícióban, mindjárt a templom bejárata felett állított méltó emléket elsődleges patrónusának, Szent Mihálynak. Az előcsarnok nyugati falán jelenítették meg az apokaliptikus víziót, amelyben a mennyei fővezér győzelmet arat a hétfejű sárkány, a sátáni erők felett. Grábócon a Testnélküli Hatalmak alakjainak ugyancsak kiemelt helyet szántak: az angyali karok a templomhajó feletti kupola mennyezetképén, a mintegy megnyíló égben dicsőítik az újszövetségi Szentháromságot. Az angyalok jelenléte fontos a szentélyben megfestett Ábrahám áldozata és vendégsége-, valamint a templomhajóba vezető déli bejárat feletti Jákob lajtorjája és a Szegény Lázár-jelenetekben is. Ilyen, „személy szerint” nem azonosítható alakjaik feltűnnek továbbá az illuzionisztikus díszítőfestésben, amely a grábóci falképeket a szerb barokk monumentális festészetben példa nélkülivé avatja. Éppen a fent említett megrendelői koncepció tükrében érezzük, hogy a festéssel utánzott

építészeti és plasztikai díszek között ábrázolt angyalfigurák is jelentéshordozó elemekként kerültek oda. Legjellegzetesebb, és az ortodox képfelfogástól legmesszebb rugaszkodó megnyilvánulásaik Grábócon a szenvedés eszközeit tartó, szobrot imitáló angyalok a templom nyugati bejáratának két oldalán.

De hol találjuk Gábor főangyalt az enteriőrben? Az angyalos jelenetek közül a Szentírás szövegének megfelelően ő szerepel Zakariás örömhírvételének ábrázolásán, amely Grábócon a szentélyben, az oltár felett kapott helyet. (1. kép) A templom kupolaterében, a tambur falain egy, a 18. században egyébként már szokatlanul terjedelmes Szűz Mária-képciklust találunk. Ebben az Angyali üdvözllet mellett egy jóval ritkábban ábrázolt ikonográfiai téma is megörökíti az isteni hírnököt. Az Istenszülő angyal általi táplálása a bizánci falfestészetben a Mária templomba vezetése-képek kiegészítő jeleneteként volt ismert, így szerepelt a barokk korban a szerbek által használt ukrán liturgikus könyvek metszetein is. Grábócon sejtetően a templomenteriór egész képi programját meghatározó angyal-tematika miatt kaphatott önálló képmezőt. (2. kép) Gábor az 1787-re elkészült grábóci ikonosztázzról sem maradhatott le: nemcsak megszokott helyén, a királyi ajtó Örömhírvétel-jelenetében látható, (3. kép) hanem a déli diakónusi ajtó feletti képen is, (4. kép) mint a másik oldalajtó feletti Szent Mihály párja. A két arkangyalt nyilván azért helyezték ide, mert a patrónusikon szokásos helyén, az ikonosztáz redukált alapképsorában Grábócon nem fértek el, hiszen azt mindössze Jézus és az Istenszülő ikonja alkotja. Másfelől, Isten különleges követei ezáltal a szentély őreivé lépnek elő.

Gábor főangyal azonosítható továbbá a grábóci berendezés két bútorán is, ahol ő az Arkangyalok gyülekezete (szinaxisa) címen ismert ábrázolások egyik főalakja. Az ikonográfiai típus a 11–12. századig vezethető vissza a bizánci művészetben, s vált hagyományos ünnepikonjává Szent Mihály és a mennyei erők november 8-i emléknapjának, s így a grábóci templom címün-

nepének. A téma két feldolgozása a monostortemplomban a középkorban kialakult kompozíciós séma egy-egy barokk variánsát mutatja.

A templomhajó bal oldalán álló ikontartó trón (proszkinitárium) képét Andrej Šaltist festette 1785-ben, aki egyben a falképegyüttes vezető mestere is volt. (5. kép) A kompozíciót a hét, arany dicsfénnel ábrázolt, gyermeki testarányú arkangyal álló alakja uralja. Az előtérben középen kék-vörös ruhában Szent Mihály főangyal tartja fel kardját. Jobbján talpig fehérben a lilomot tartó Gábel, balján pedig Rafael arkangyal látható, amint a kisgyermek Tóbiást vezeti. Mögöttük, kétoldalt egymás mögött sorakoznak a további, név szerint már nem azonosítható angyalok. Felettük a mennyben trónoló újszövetségi Szentháromság jelenik meg. A festmény valószínűsíthető grafikai előképére egy 1746-ban, a kijevi Barlangkolostorban nyomtatott imakönyvben (Правило к божественному причащению) sikerült nemrég rábukkannom. (6. kép)

A bizánci képi hagyományhoz jobban ragaszkodik az Arkangyalok gyülekezete-téma másik grábóci megfogalmazása, amelyet ismeretlen festő – talán a majszi szerb templom falképeit és ikonjait festő, és Grábócon vélhetően Šaltisttal együtt, de legalábbis egyidőben dolgozó Jakov Nedić – készített a püspöki trónt díszítő kartusba, 1784-ben. (7. kép) A kép kompozíciójában hagyományos az angyalok két karéjba rendezése, ahol jobbra Gábor lilomos, balra Mihály főangyal páncélos alakja vezeti a mögé felsorakozó égi erőket. Ők azonban a bizánci alaptípustól eltérően nem Krisztus-medaliont tartanak közösen, hanem egy-egy éggömböt, amelyek alatt egy hatszárnyú szeráf lebeg. Fent Jézus felhőn trónoló alakja látható. Az Arkangyalok gyülekezetének nagyon hasonló képi megformálását mutatja a kijevi Barlangkolostor múzeumában őrzött, 18. század első felére datált ikon. (8. kép) A két grábóci barokk szinaxis-ábrázolás – az Ünnepelel közös grábóci kirándulásunk óta – azonosított előképei csak megerősíteni látszanak az eddigi feltételezést, hogy

a templom kifestését jegyző Šaltist a kijevei Teológiai Akadémia környezetéből indulhatott, s a vele alighanem műhelykapcsolatban levő Jakov Nedić is az ukrán festészeten nevelkedhetett.

Gábor arkangyalt a bizánci egyház kezdetben Szent Mihály-lal és a mennyei erőkkel együtt ünnepelte. Konstantinápolyi kéziratokból látszik, hogy a 9. századtól már külön napot is szenteltek neki március 26-án, egy nappal az Örömhírvétel után, Gábor főangyal sinaxisa néven. A megtestesülés hírére hozó angyalnak később július 13-án is lett egy ünnepe.

Köszöntő csokromba utolsó virágszál gyanánt egy idézetet tűznék. Rosztovi Szent Demeter (1651–1709) *Szentek élete* című gyűjteménye a szláv ortodoxiában a barokk kortól jelentős hatással volt több téma, köztük az angyalok képi megjelenítésére is. A nagy hagiográfus Gábor sinaxisának ünnepére írt szövegében ekképpen érvelt az arkangyal tisztelete mellett: „Illő ugyanis méltóképpen megünnepelni azt, aki a mi üdvösségünk titkát szolgálta, és elhozta a Szeplőtelen Szűznek a hírt, hogy az Isteni Ige az Ő tisztaságos méhében fog testet öltetni. Hiszen ha egy földi uralkodó egy tiszteletreméltó küldöncön keresztül a királyi irgalom hírére küldi a városba, azt a város minden lakója igen tiszteli; mennyivel inkább kell tisztelnünk azt, akit a Mennyei Király küldött az Ő igen irgalmas szózatával az emberi nemhez, hogy az örök üdvösséget hozza hírül: Gábrielt, az angyalok legkiválóbb fejedelmét illő tehát megkülönböztetett ünnepléssel tisztelni.” (Ford. Aranyosi-Vitéz Gellért)

Isten éltesse Sarbak Gábort!

Xenia Golub

**1. kép:
Zakariás örömhírvétele**

**2. kép:
Máriát az angyal táplálja**

FEBRUARIUS

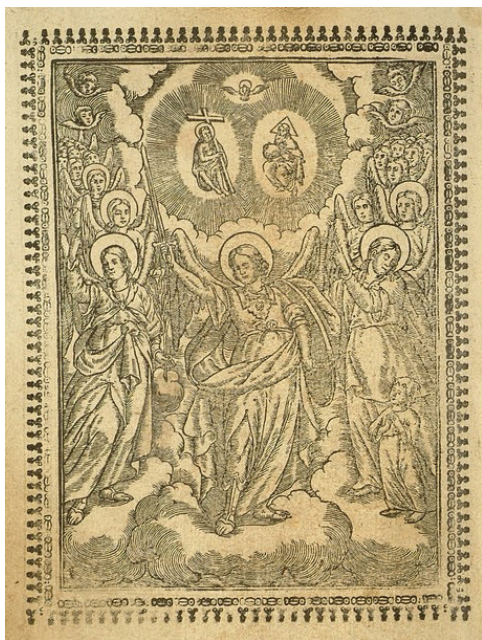
3. kép:
Királyi ajtó, Örömhírvétel

4. kép:
Gábiel arkangyal
(íkonosztáz)

5. kép:
Arkangyalok gyülekezete
a trónus előtt

6. kép:
Arkangyalok gyülekezete
(kijevi imakönyv)

8. kép:
Arkangyalok gyülekezete
(kijevi barlangkolostor)

7. kép: Arkangyalok gyülekezete (püspöki trón)

Rilke, Pécs és a középkor

Amikor felismertem, hogy valami közöm lehet a középkorhoz, tizenkét éves voltam. A helyszín Pécs, az Ünnepelettel közös városunk. Akkor láttam először a pécsi székesegyházat, ámultam, hogy a városban vannak ókeresztény sírkamrák, van Ferencesek utcája, Irgalmasrendiek temploma, Apáca utca, pálos központ, voltak domonkos rendiek, az első magyar egyetem. Akkor hallottam azt a szót is először, hogy *Barbakán*, amiről persze még nem tudtam, hogy azt jelenti, előretolt kapuerőd. (Ennek nem is lett volna sok értelme... Hát hova előre?) Én, Lázár Ervin földije, azt hittem, az alapszó a barbaka, tehát ezt kell megfejtennem, vagyis a barbakán locativusban hangzik el. Persze akkor nem tudtam, mi az a locativus. Nagyjából semmit nem tudtam. Ezer meg ezer ilyen inger ért a városban engem, kis falusi embergyereket. Mindent tudni akartam, mindent érteni akartam és már akkor elkezdtem azon gondolkodni, mire lesz idő, mennyi tanulásra van idő, elég lesz-e ez az idő, és hogy amit egy ember megtanul, azt mire használhatja. Ahogy Gábor egyik kedvenc Rilke-versében szerepel, nem szabad emiatt kétségbe esni:

Ó, a mulandóság szelleme
a gyanutlan-érzőt úgy lengi be,
mint kusza füstlobogás.

Valónkkal mégis, hogy sodratunk,
nem múltó erőnkkel így vagyunk
isten-létü szokás.

(Rainer Maria Rilke:
Szonettek Orpheuszhoz II/27. részlet
Tandori Dezső fordításában)

Emlékszem rá, hogy egyszer kiskamasz koromban még gyertyaórát is próbáltam „gyártani”, mert olvastam, hogy a kolostorokban azt is használták az idő mérésére. A városban nyitva vannak a templomok, bemehet az ember, leülhet a csendben. Szóval szépen lassan valamiképp elközepkoriasodtam. Amikor pedig Pécsen (pardon, Gábor, Pécssett) megszólaltak a templomok hangjai, a városháza toronyórája, akkor én tényleg sokszor gondoltam a középkorra. Mindig megmosolyogtatott, hogy hiába a modern megoldások, ezek szinte soha nem egyszerre kezdtek el megkondulni, rázendíteni, és ez nemcsak az én időmben volt így. 1899-ből a Pécsi Figyelő alábbi mókás híradását olvashatjuk: „Pécs szab. kir. város székhelyének toronyórája úgy látszik végelgyengülésben szenved. Dacára a villamos gyorsasággal haladó századvégnek, a városháza toronyórája, a maga megrögzött maradiságában a tegnapi délután folyamán, sőt este is egy teljes órát késett. Tekintve, hogy ezáltal mert délután öt órakor négyet, hatkor ötöt, s így tovább mindig egy órával kevesebbet mutatott, a színházi publikum elkéshetett volna a színházból, tekintve, hogy némely órahiányban szenvedő polgártársunk, ki elutazóban volt, akkor ért a pályaudvarba, midőn a vonat a szentlőrinci állomásnál fűtyült már, tekintve, hogy a késedelmet közérkölcsiség szempontjából is megrovandónak tartjuk, mert lumpjaink egy órával később tértek haza, tekintve, hogy eme indokolatlan és a toronyóra rozoga voltára valló késedelem némely helyen a családi békét is feldúlta, amennyiben a polgári kimenőt tartó férj, egy órával áthágván a szabadságidőt, többé nem juthat az egyedül üdvözítő kapukulcs birtokába, a közvélemény képviselőjében, eme kvalifikálhatatlan magaviseletéért

legmélyebb megvetésünket fejezzük ki az agy- illetve rugólag-
gyulásban szenvedő toronyóra előtt.” (Pécsi Figyelő 27. évf. 292.
szám dec. 22.)

A pécsi időt tehát érdemes saját, belső órával is mérni, és ha
valaki egyszer pécsi volt, az bárhol is éljen, ezt a belső szerke-
zetet már nem hagyja el. Álljon itt végül az én kedvenc Rilke-
versem részlete, németül. Ez is a középkorba, a jó időmérés felé
visz (vissza).

Ennek a módját tőled is tanultam, tanulom, Gábor. Hálás va-
gyok érte. Isten éltesen sokáig, sokunk örömére!

*Man muss Geduld haben
Mit dem Ungelösten im Herzen,
und versuchen, die Fragen selber lieb zu haben,
wie verschlossene Stuben,
und wie Bücher, die in einer sehr fremden Sprache
geschrieben sind.
Es handelt sich darum, alles zu leben.
Wenn man die Fragen lebt, lebt man vielleicht allmählich,
ohne es zu merken,
eines fremden Tages
in die Antworten hinein.*

(Rainer Maria Rilke:
Über die Geduld – részlet)

Iuliana Orsós

Gyertyaóra – Deutsches Uhrenmuseum
Itsz. K-1441.

Hajdani festmény Huszár Gáspár 16. századi pálos szerzetesről

Apécsi királyi tábla elnöke, Mankóbüki Balogh Károly (1848–1920) 1913-ban, Pécssett fejezte be *Gyermekkorom emlékei* című kéziratát, amelyet nagyanyja, Majthényi Anna (1789–1885), Madách Imre (1823–1864) anyja emlékének szentelt. Ő maga Madách Imre egyik nővérének, Máriának (1813–1849) és Balogh Károlynak (1808–1849) egyéves korában árvaságra jutott fia volt, akit *Az ember tragédiájának* szerzője fiával, Aladárral együtt nevelt Alsósztregován.

Balogh Károly egyik gyermekkori emléke Madách Imre másik nővéréhez, Annához (1818–1866) és annak férjéhez, a Hont vármegyei Barátiban birtokos Huszár Sándorhoz (1820–1883) fűződött: „1862 nyarán történt először, hogy szünidőnk egyik napján nagybátyám elvitt minket, fiúkat is magával Barátiba. Itt, a Huszár család ősi kastélyában lakott Huszár Sándor feleségével és négy szép leányával, fiúgyermekük nem volt soha. [...] A baráti kis kastély amolyan egyszerű, bár emeletes falusi kúria, fasor vezet a kastély bejáratához. Ódon falépcsőzeten jutunk az emeletre. A lépcsőházban nagy olajfestmény függ, a család egyik ősének képe, barátságában, a karjára erősített láncon függő nagy vasgolyóval. Az a legenda róla a családban, hogy ez a nagy golyó tartotta ébren ájtatoskodásának késő óráiban.”

Balogh Károly a tizennégy éves korában látott festményre nagyjából jól emlékezett, arra azonban nem, hogy mi volt a neve a rajta ábrázolt szerzetesnek. Szerencsére két évtizeddel korábban akadt egy olyan látogatója a kastélynak, aki ennél jóval pontosabb leírást adott a lépcsőházban függő képről. Ponori Thewrewk József (1793–1870) író és hóbortos régiségbúvár a *Hírnök* című folyóirat 1843. április 24-i számában ezt a rövid híradást tette közzé:

Jan. 15-én. Barátiban, Hontban, t. Huszár Sándor úrnál egy hatodfél lábnyi hosszú s negyedfél lábnyi széles régi föstemény találtatik, ezen aláírással: „V. P. (venerabilis pater) Casparus Huszár, ex milite mundi miles Christi, carnes et vinum in religione nunquam gustavit, flagris et ferreo cingulo carnem domuit, choro assistens, ne somno deprimeretur, grave pondus plumbi manibus sustinuit, caetera infirmorum servitiis vitam transigit, quam in monasterio sancti Laurentii pie finit anno Christi MDXXI.” A páliak (paulinus) szerzetébe lépett Huszár Gáspár, életnagyságban, lenyúló szakállal, áhitatos öreges arcczal, rendje fejér öltözetében, éjjel gyertyavilágnál az énekkarzatán (chorus) állva s jobbájában félig nyitott imakönyvet, baljában álmúzó nehéz ólomgolyót tartva föstetik, két szerzetes-társával, kiknek egyike a háttérbe helyezték.”

A kép aljára írt latin nyelvű, tömör életrajz magyar fordításban a következő: A tisztelendő atya, Huszár Gáspár, a világ katonájából Krisztus katonája lett; húsokat és bort vallásos buzgóságból soha nem ízlelt, korbácsokkal és vas övvel sanyargatta a testét; a kóruson szolgálva, nehogy az álm elnyomja, nehéz ólomgolyóbist tartott a kezében; egyébként az erőtlenség szolgálatára fordította az életét, amelyet a Szentlőrincen lévő kolostorban kegyesen végzett be Krisztus 1521. esztendejében.

A Barátiban, a mai Bernecebarátiban álló kastély Huszár Sándor egyik leányának, Idának (1846–1922) a házassága révén jutott férje, Okolicsányi György (1839–1902) és leszármazottai birtokába. A II. világháborút is átvészelt épület ma is jó állapotban van, ám a hajdan ott őrzött festmény sorsa ismeretlen.

A kastély két 19. századi látogatójának elbeszélése nyomán megállapítható, hogy az ottani lépcsőházban függő, 170×110 cm méretű festmény azt a Huszár Gáspár pálos szerzetest ábrázolta, akiről Gyöngyösi Gergely *Vitae fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae* című rendtörténetének 16. századi folytatásában esik szó. Első Remete Szent Pál szerzetének kéziratosa története hosszú ideig csupán kivonatosan volt ismert, mégpedig Andreas Eggerer (c.1634–1672) *Fragmen panis corvi proto-eremitici, seu reliquiae Annalium...* című, 1663-ban kiadott könyvéből. Ebben a Bécsben megjelent *Annales*ban, a 286. lapon olvasható Huszár Gáspár tömörített életrajza, amelynek egyik kiemelt részlete szolgált alapjául a róla készült festmény latin feliratának.

Gáspár atya álomúzó golyóbisának ókori előképe is van, amelyről, Diogenes Laërtius művéből idézve (*Filozófus-életrajzok* V,16), Pázmány Péter is szót ejtett (*Prédikációk*, Pozsony 1636, 819): „Ha Aristoteles, üdőt akarván nyerni a tanuláshoz, mikor szunnyadni akart, egyik kezében réz-golyóbist tartott, mely az alatt-való medencébe esvén, zengésével felébreszteté.”

A fehér barátok 17. század közepétől egyre inkább gyarapodó szerzetesrendjét II. József feloszlatta; az 1786-ban bezárt kolostorokban maradt festményeket kiárusították. A sátoraljaújhelyi rendház arról vált híressé, hogy folyosóján ott sorakoztak a nevezetes pálosokról készült portrék. Vélhetőleg onnan kerültek ki azok az egységes elgondolással készült festmények, amelyekre Eggerer *Annales*éből merítő felirat került. Ezek egyike Thar Albertet, a kunok ispánját, majd a 15. század végén Budaszentlőrincen kápolnát építő pálos szer-

zetest ábrázolta. Az egykor Jászapátiban, a városháza falán függő festmény némileg hibás feliratát 1827-ben Antal József (1799–1866) református lelkész közölte a *Tudományos Gyűjteményben*:

„V. F. Joannes Tharispán comes Cumanorum, saeculi gloria illustrissimus, patientia, humilitate, extrema paupertate commendatus, ut primum audiret, aut legeret de passione Salvatoris, protinus lacrimari solitus, Annal. pag. 261.”

Azaz: A tisztelendő testvér, Tharispán János a kunok ispánja, a világ dicsőségében a legjelesebb; szenvedésre, alázatra, végletes szegénységre adta magát; mihelyt hallott vagy olvasott a megváltó szenvedéséről, rögvest könnyekre fakadt. Annales, 261. lap. – Ennek a festménynek mára nyoma veszett.

A sátoraljaújhelyi galériából került Sárospatakra, az ottani Rákóczi Múzeumba egy másik festmény, amely Báthori László (c.1420–1484) pálos atyát ábrázolja. Ő arról nevezetes, hogy egy hárshelyi barlangba vonult el vezekelni, majd a budaszentlőrinci főkolostorban rendtársainak szemelvényeket fordított magyarra a Bibliából és a szentek legendáiból. A 144×87 cm méretű festmény egy szakállas, fehér ruhás, az evangélisták jelképei között ülő barátot ábrázol; előtte félig nyitott könyv látható a festő nevével: „Hanc imaginem pinxit Fr. Jacobus Zimmerman.” Az Ecclesiasticus 39. részének első és 13. sora olvasható a háttérben látszó könyvespolc alján, illetve a Máté evangélistát jelképező angyal szája előtt. A kép aljára a „V. P. Ladislaus Batori, pietate et eruditione clarus” kezdetű, tömör életrajzi felirat került, amely a végén Eggerer könyvére utal: „Annal. pag. 220.”

A festmény készítője Zimmermann Jakab, egy 1715-ben Budán született pálos áldozópap volt, aki 1737–1738-ban a sátoraljaújhelyi rendházban egy társával együtt festette meg a szerzetesi portrékat. 1738. október 12-én tett fogadalmat, majd 1743-ban a márianosztrai pálos kolostorban is festőként tevékenykedett; 1745. október 9-én halt meg Pápán. Lehetséges, hogy az ő munkája volt a Huszár Gáspárt és a Thar Albertet ábrázoló festmény is. Erre utalnak az *Annales*ből kiemelt, hasonlóan summázott életrajzi feliratok, amelyek olyan szövegrészletet tartalmaznak, amelyet a művész képileg is meg tudott jeleníteni. A 19. századi szemtanúk a falon magasán függő képeken bizonyára nem vették észre a festő rejtőzködő szignatúráját, csupán az alul jól látszó latin szöveget betűzték ki.

Húsz esztendeje már annak, hogy a *Hírnök* című folyóiratban, Ponori Thewrewk József történeti írásait keresgélve, rábukkantam a Huszár Gáspár képét bemutató cikke, amelynek lelőhelyét, egy cédulára feljegyezve, átadtam a Gyöngyösi Gergellyel és a pálosok történetével foglalkozó Sarbak Gábornak. Most pedig jeles Eötvös-kollégista társam hetvenedik születésnapja alkalmából jobban utánajártam a cikk tartalmának, sőt össze tudtam kapcsolni a benne foglaltakat a valaha Gábor születési helyén, Pécsen élt Balogh Károly 1996-ban kiadott emlékirataival is. Remélem, hogy az itt elmondottak alapján egyszer majd sikerül előkeríteni magát a hajdani pálos atyát ábrázoló festményt is!

Geyza Szentmártoni Szabó

Szélbe vesző szavak

Kedves Gábor!

Az utak behálózna bennünket. Nem csak a külső utakról van szó, mint a Pécs és Budapest vagy a Budapest és Jasna Góra közötti utak, persze azokról is, hanem inkább a lelkiekről. Olyan utakról, amelyekhez még csak el sem kell hagynunk a szobát. Nincs erősebb metaforája az emberi életnek ennél.

Az alábbi regényrészlet egy ilyen utazás kezdetét írja le. Az eredeti mű címe egy homéroszi szó: Ἀνεμώλια. Ha felütjük a Kapitánffy-szótárat, akkor a következő jelentéseket találjuk: „üres, mint a szél”, „haszontalan”. De van adverbiumként rögzült alakja is, ekkor ennyit tesz: „haszontalanul”. A szó persze lényegileg a szél jelentésmezőit hordozza magában.

A mű élén mottóként az *Odüsszeia* két sora áll, s ebben szerepel az ἀνεμώλια.

οὐ μὲν τοι κεῖνον γε διηνεκέως ἀγορεύσω,
ζῶει ὁ γ' ἢ τεθνήκε Κακὸν δ' ἀνεμώλια βάζειν. (δ, 836–837)

Devecseri Gábor fordításában:

„Nem fogok én néked szakadatlan szólani róla,
él-e avagy meghalt: kár mondani *szélbe vesző* szót.”

A regény, amely az általam valaha olvasott legmegkapóbb művek egyike, valójában egy *Odüsszeia*-parafrázis. Napjainkban játszódik, és az utazás, az utazás vállalása mellett a barátság

apoteózisa. Szerzője Isidóros Zourgos, a jelen görög irodalmának figyelemre méltó alakja, aki az utóbbi években főként a kora újkori és a legújabbkori görög történelem bizonyos elfeledett epizódjait vetette papírra nagy érzékenységgel.

A regény kezdetének fordításával (Ισιδωρος Ζουργός: Ανεμώλια. Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2013, 13–14.) kívánok számodra sok-sok hasonló utat, amelynek során ösvények nyílnak a „haszontalan”, szélbe vesző, mégis vagy éppen ezért az ember számára igazán fontos dolgok felé.

Edina Zsupán

Társak (εταίροι)

Egyik nap a lelkem tölcseréhez hajoltam, és belekiabáltam: itt hagyok mindent, és elmegyek! Könnyű mondani, de nehéz megtenni, amikor magasan van a nap, a víz pedig forró. Nem éjszaka, mint a tolvaj, hanem most, amikor az egetjáró nap futásának közepén tart.

Először lecsuktam a szemem, csak a hangokra, és a szagokra figyeltem. Főleg a fiatal kabócákat hallottam a parti fákon, de a gyerekzsivajt és a vízcso bogást is, pancsolást, csobbanásokat. A büfében készülő frissensültek szaga a fenyőfák áradó illatával vegyült az orromban. A visítások közül, amelyeket hallottam, az egyik talán a fiamé volt, aki akkor, a szökés évében hétéves volt.

Amikor távolodtam, éppen kézben tartotta őt, és úszni tanította. A körmei nedvesen ragyogtak a tengervíztől. Előző este újabb réteg lakkot festett rá a félig sötét teraszon, miközben né-

mán ültünk a lenémított tévé villogásában, a híradó teliholdja előtt.

Annak a délnek minden történésére úgy emlékszem, mintha csak ma lett volna: hogyan tartom csukva a szemem, hogyan támaszkodom az állammal a matracon, érzem a gumimatrac átható szagát, mindent. A karjaim a vízbe eresztve mozognak. Lassan a nyílt tenger felé irányítom a matracot, és félig kinyitom a szemem. Megfigyelem „hajóm” legapróbb részleteit is: valamelyik szupermarket akciós gumimatracán heverek; sárga alapon zöld virágok, a párnarészen, a fejem alatt köldökszerű szelep bontja meg a fényes, sima felületet – ez a felfújtt párna a hajóm orra; még gyorsabban mozgatom az evezőket, a karjaimat, és kifutok a nyílt tengerre.

[..] A víz egyre sötétebbé válik, ahogy hajózom kifelé, és távolodom a szárazföldtől. Körülöttem a fenyegető mélység, a tenger nyugodt, áttetsző, lelátni a fenekéig. A pillantásom elvész a mélyben. Később aztán megnézem az órát, drága ajándék, az eljegyzésünkre kaptam. Az apósom személyesen csatolta a kezemre azon a nagy traktán a méregdrága ételakkal és a zsíros rezesbandával.

Pontosan tizenkét óra van, haladok még kijeb, a nyílt tenger felé, elhagyok egy narancssárga bóját, nem tudom miért, de kinyújtom a kezem, és megérintem. Búcsúzás? Talán ... Most már távol vagyok a parttól, a hajók ösvényein, a halászok hálói között, a szárnyashajók fodrozódó habjaiban ... Poszeidón trónusán.

[illegible]

Sarbak Gábor köszöntése

A szentek a boldogok, életük a boldog élet. Sarbak Gábor ösztönösen vonzódott hozzájuk, szerette volna megtudni, hogy milyen is ez a boldog élet. Sokfelé kutatott, olvasta az ó- és középkori keresztény latin írókat, s így akadt rá Szent Ágoston *De beata vita* című munkájára, amelyből megtudta, hogy nem is olyan egyszerű eljutni a boldog élethez, és abban tartósan megmaradni. Itt a boldog élet különböző meghatározásaival találkozott, például: „lehet-e a boldog élet más, mint annak megfelelően élni, ami az emberben a legjobb?” De mi is a „legjobb” az emberben? A legjobb a szellemi rész, amelyet megillet az uralkodás az összes többi rész fölött. Ez a szellemi rész az ész, avagy értelem, amellyel a boldogok keresik az igazságot. Egyikük úgy véli, hogy a boldog élet csupán az igazság keresésében áll, míg a másik úgy gondolja, hogy a boldogság az igazság megelégedésében van. Sarbak Gábornak úgy megtetszett mindkét feladat, hogy tüstént elhatározta, hogy a szentek barátja lesz.

A barátság azonban személyekhez kötődő erény, legalább két személy kell ahhoz, hogy létrejöhessen. Sarbak tanár úr tehát körülnézett a számításba jöhető személyek között, és felderült az arca, amikor Gyöngyösi Gergelyt megpillantotta. Így kiáltott fel: „Ő az én jó barátom, mert sok információ köszönhető neki.” Gyöngyösi Gergely arról is tudósít például, hogy Vác remete, miután „a világiak látogatásait nehezen viselte el, a pilisi erdőbe vándorolt”. Gyöngyösi Gergely lemásolta Bertalan pécsi püspök szabályzatát a pálos rend számára. Továbbá Gyöngyösi Gergely generális perjelként 1520–1522 között a pálos rend élén

állott. A másik jó barátja Sarbak Gábornak a 16. század első évtizedében alkotó Hadnagy Bálint lett, aki Lórántházi V. István generális perjel (1496–1500) rövid életrajzát megírta. E két jeles és szent pálos szerző maradandó műveit tanulmányozva, gyakran felmerült Sarbak Gábor lelki szemei előtt a gondolat: Ők bizony immár boldog életet élnek.

Szent királyunk, I. István azt sugallta égi pártfogóinak, hogy az államalapító érdemei emlékének ápolására létrehozott Szent István Társulat élére elnökként Sarbak Gábor választassék meg, éspedig az ezredfordulót megelőző ötödik évben. Ki kell jelen-tenünk, hogy Szent István királyunk jól döntött. Sarbak Gábor nem kímélve sem idejét, sem önmagát, nagyszerűen irányította és vezette a Társulat tevékenységét kerek három évtizeden át: egyebek között gondosan szervezte a Társulati Esték előadásait, közöttük a Szent István Akadémia tagjainak székfoglalóit. Het-venedik születésnapja közeledtével jó egészséget és sok erőt kí-vánunk Sarbak Gábor elnök úrnak, mert megérdemli: hiszen Ő a bibliográfiája szerint is a szentek barátja. Az alábbi verssel azt is sugallni szeretnénk, hogy említett áldásos tevékenységével a béke ügyét is szolgálja:

A béke

Szeressed a békét!
Kérded, hogy mért szeressed?
Mert boldogok a békességesek.
És minden ember boldog akar lenni.
És boldognak lenni csak békében lehet.
De hát miért csak békében boldog az ember?
Mert békében rend van. És tisztaság.
Ahol rend van, ott helyén vannak a dolgok.
Ahol tisztaság van, ott kellemes élni.
A természet önmagát adja az emberi nemnek.
Tisztán megőrzi eredeti színeit és illatát.

Ha viszont a háborúra gondolsz,
Csak zűrzavart látsz és poros pusztulást,
Kidőlt falú, füstös, tetőtlen házakat.
Síró anyákat, kik siratják otthonuk,
Éhes gyermekeket, kik nem értik,
Miért nem kapnak kenyeret.
Búzatáblák jajgatnak,
Mert bombagödrök szagatják keblüket.
Szeresd a békét!
Mert a háborúban meggyötört,
Kivérzett emberek,
Mindenkor és mindenütt,
Folytonosan ezt kérik:
Békét, jaj, békét!
Békét hozzatok!

Thomas Adamik

BÖJTMÁS HAVA

[illegible]

„Mondd, Vitusom, nevedet Vitulusnak kell-e becézni?”

Az ünnepelttel közel két évtizede kötöttünk ismeret-séget. Természetesen Sarbak Gábor neve, szakmai munkássá-ga nem volt ismeretlen számomra, azonban személyesen csak a pécsi püspökség 2009-es millenniuma kapcsán találkoztunk. A Mayer Mihály püspök által 2005-ben revitalizált Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának tagjai lettünk mindketten, majd Sümegi József vezetésével hozzá is láttunk a jeles alkalomra megjelentetni tervezett összefoglaló kötet el-készítéséhez. Jóskával és Gáborral hármasban koordináltuk a munkafolyamatokat: lektoráltuk az elkészült szövegeket, meg-írtuk a ránk jutó részeket, közben konferenciákat szerveztünk és azok anyagait jelentettük meg, végül szerkesztőként bábás-kodtunk a közel ezer oldalas egyházmegye-történeti összefog-laló megjelenése körül. A többéves, igen intenzív közös mun-ka során – talán nem szerénytelenség úgy fogalmazni, hogy – a szakmai kapcsolatokon túlmutató nexusba kerültünk, ami számomra igen megtisztelő. E közös munka alkalmával kezd-tünk terveket szőni arról, hogy elkészítjük a 15. század egyik híres-hírhedt figurájának, Veit Hündler segédpüspöknek az életrajzát, valamint kiadjuk a klosterneuburgi Ágoston-rendi kolostor (*Augustiner-Chorherrenstift*) könyvtárában őrzött, 370 fólió terjedelmű kolligátum (jelzete: Cod. 941) túlnyomórészt latin, néhány lap terjedelemben német nyelvű, Hündlerhez köthető textusait. E rövid ünnepi írásban – mintegy emlé-

keztetve is magunkat a feladatra – Veit Hündler pályaképét vázolom fel, valamint a leveleskönyvről osztok meg néhány gondolatot.

A feltehetőleg 1400 táján Bécsben született Veit Hündler rokonságban állt V. László (1440/1452–1457) dajkájával, a Szent Korona elrablását megszervező Kottanerné Wolfram Ilonával. Vélhetőleg a bécsi egyetemen folytatott tanulmányait követően lépett be a bécsi karmelita konventbe, amely meghatározónak bizonyult későbbi pályafutása szempontjából. 1441-ben a pécsi karmelita kolostor perjele lett, amely tisztséget 1443-ig viselte. 1447-ben a budai konvent előjárójaként bukkant fel, két évvel később ismét a pécsi konvent élén találjuk, 1462-ben pedig a magyar–német rendtartomány vezetőjeként tevékenykedett.

Szerzetesi hivatása mellett segédpüspökként pasztorációs, konszekrációs és egyházkormányzati feladatokat is ellátott két magyar egyházmegye területén. 1448. március 15-én V. Miklós pápa bodonyi (vidini) püspökké nevezte ki, s mivel egyházmegyéje *in partibus infidelium* található, a Szentatya engedélyezte számára, hogy *suffraganeus*ként Pécsen és a pécsi egyházmegyében gyakorolhassa főpapi teendőit. Kálnói András püspök a székeskáptalan jóváhagyásával segédpüspökévé nevezte ki, s éves salláriumát 200 aranyforintban állapította meg. Püspökké szentelésére a bécsi karmelita kolostor templomában került sor, 1448. szeptember 15-én. A főcelebráns, Frigyes regensburgi püspök két segédjével, Ferenc assisi és Zsigmond salonai püspökkel a jelöltet krizmával kente meg, majd fejére helyezték a püspöksüveget és átadták neki a pásztorbotot. Ezt követően pedig – a pápai bulla előírása értelmében – Hündler letette a hűségesküt az evangéliumra. Püspöki primiciáját (*primae missae pontificalis*) szintén a bécsi karmelita kolostorban mutatta be, a következő napon.

Három pécsi püspököt is szolgált (1448–1465, 1465–1467), segédpüspöki tevékenysége pedig meglehetősen jól adatolt, köszönhetően az általa összeállított leveleskönyvnek. Működése

során a püspöki ordóhoz kötött feladatok széles repertoárját végezte: búcsúengedélyeket adott ki, klerikusokat szentelt, templomokat, kápolnákat és oltárokat benedikált. András püspöktől kapott felhatalmazása alapján az egyházmegye területén álló egyházi épületek, temetők újraszentelését (*reconsecrare vel reconciliare*) végezhetette. A kiközösítetteket feloldozásban részesíthette, s mindemellett arra is van adatunk, miszerint a katedrálisban izraelitákat keresztelt.

Segédpüspöki hivatalát Barius Miklós és Csezmicsei János (Janus Pannonius) püspöksége idején is ellátta, jóllehet nem volt zökkenőmentes a kapcsolata előjáróival. Folyamatosan különböző, elsősorban anyagi természetű kérésekkel fordult a főpapokhoz. Hol a *suffraganeusi* jövedelmeinek kifizetését sürgette, máskor további egyházi javadalmakat kért, egy ízben pedig főpapi rangjához méltó házhoz kívánt hozzájutni. Emellett másokat is kisebb-nagyobb kérésekkel „zaklatott”. Egy baranyai nemből távra halakat, a pécsváradi bencés apáttól bort, a bélai ciszterci apáttól és egy nemes hölgytől mitráját és gyűrűbe drágaköveket kért. Mindemellett kisebb összegű készpénzt is kéregetett, sőt 99 aranyforintért még infuláját és pásztorbotját is zálogba adta. Több megyéspüspöknek írt személyesen, valamint képviselői útján folyamodványt, így Váradra, Egerbe, Kalocsára, Zágrábba, Erdélybe, sőt Boroszlóba is, annak érdekében, hogy magasabb díjazásért kaphasson segédpüspöki megbízatást. Különösen ez utóbbi kérése mutatja kedvezőtlennek Janus Pannoniushoz fűződő kapcsolatát. A korábbi pécsi nagyprépost, Beckensloer Jeromos briegi kanoon próbálta számára az állást kijárni. A kérés indoklásaként az szerepel, hogy János pécsi püspök elődjétől eltérően nem kedveli a németeket, őt pedig nem tűri meg az egyházmegyében. Janus két epigrammában is megemlékezett folyton akadékoskodó segédpüspökéről. Különösen a Vitushoz címet viselő támasztja alá kettejük harmonikusnak korántsem nevezhető viszonyát:

*Drága Vitus, nevedet „Vitulusnak” kell-e becézni?
Végül is nem kicsi „borj” vagy te, barátom: ökör.”*
(Újvári Károly fordítása)

A nyughatatlan bécsi karmelita fáradozásait végül siker koronázta, ugyanis 1465-ben a sziléziai származású Beckensloer János nyerte el a váradi püspöki széket, s Hündlert tette meg segédpüspökévé. 1467-ben azonban már ismét Pécssett találjuk, mivel – saját megfogalmazása szerint – a váradi levegő igen kedvezőtlen volt számára. Vélhetőleg ekkortájt nyerhette el a gotói ciszterci apátság javadalmát, amelynek gubernátoraként említi egy dokumentum. Pécssett több javadalomra is szert tett: az Aranyos Mária-kápolna, a Szent András-, a Szent Katalin-oltárok igazgatósága mellett a Keresztelő Szent János társaskáptalan egy kanonoki stallumát (1455), majd pedig a székesegyház Szent Jakab-oltárának, valamint a Szent András-kápolna Szent Ilona-oltárának rektorátusát szerezte meg. A forrásokban egészen 1469-ig követhető nyomon, későbbi sorsa nem ismert.

A Hündler által összeállított leveleskönyv nem teljesen ismeretlen a magyar és az osztrák medievisztika számára. Mindez elsősorban Koller Józsefnek köszönhető, aki a pécsi egyházmegye történetét feldolgozó munkájában a kollekció Hündlerrel és a pécsi egyházmegyével kapcsolatos, legfontosabb latin nyelvű szövegeit közzétette (1796). Az eredeti kódex azonban számos további kiadatlan latin és német nyelvű textust tartalmaz, amelyek a 15. századi magyar és közép-kelet-európai egyház-, művelődés-, és politikatörténethez kínálnak értékes adatokat. A Klosterneuburgban őrzött kódex a magyar vonatkozású későközépkori formuláriumok egyedi darabja: levél-, oklevél- és formulagyűjteményét Hündler saját használatra állította össze pécsi működése idején (fol. 3v–4r, 128rv, 260v–267r, 304r–330v, 331v–358r, 363r–368r). A vegyes tematikájú anyag egyházkormányzati és személyes jellegű információkat egyaránt tartalmaz. *Suffraganeusi* működése során a püspöki ordóhoz kötött

feladatok széles skáláját végezte, amelyek kapcsán több oklevelet is bemásolt leveleskönyvébe, minden bizonnyal mintának szánva azokat. A Hündler által kiadott dokumentumok mellett több, számára kiállított hivatalos okirat (pl. pápai, püspöki oklevelek), valamint személyes hangvételű magánlevél (*missilis*) is a gyűjtemény részét alkotja. A karmelita rend kiváltságait tartalmazó néhány pápai bulla kópiáján (fol. 238r–242v) kívül a szerzetesi közösség eredetének, vázlatos történetének összefoglalását is megtaláljuk a kódexben (fol. 242r–260r), amelyet a bejegyzés tanúsága szerint maga Hündler állított össze. Diplomáciatörténeti vonatkozása miatt kiemelkedő jelentőségű a II. Pál pápa (1464–1471) által Hunyadi Mátyásnak (1458–1490) küldött megszentelt süveg és kard átadási ceremóniájának (1461) részletes leírása (fol. 369r–370v). A karmelita szerzetes (talán gyakori utazásai miatt) élénken érdeklődött a lovak gyógyítása iránt is. A lovak számára használatos német nyelvű orvosságok és receptek (fol. 267r–269v) feljegyzésén kívül összeállított egy gyógyszerkönyvet (*Roßarzneibuch*), amelyet Kálnói András pécsi püspöknek dedikált (fol. 358r–363r).

Kedves Gábor! Bízom abban, hogy terveink a nem túl távoli jövőben megvalósulhatnak, aminek eredményeként közreadhatjuk ennek a roppant értékes forrásnak a kritikai edícióját és elkészíthetjük az örök elégedetlen karmelita részletes életrajzát. Ehhez kívánok Neked jó egészséget, töretlen munkakedvet és a Tőled megszokott derűt! A jó Isten tartson meg sokáig!

Thomas Fedeles

BÖJTMÁS HAVA

[illegible]

Borsótorta és rántott borjúfül

A Szent István Társulatnál 1906-ban egy közel négyszáz oldalas kiadvány jelent meg, tovább gazdagítva a már akkor is sokszínű kiadói palettát. Triebnigg Viktorné Ankerstoki Stokinger Ella *A jó gazdasszony szakácskönyve* című kötete nemcsak számos receptet, hanem jó néhány hasznos tanácsot is kínált olvasóinak.

Szerzőjét, ahogy ő maga kiemelte előszavában, a gyakorlatiasság és az okos takarékoság szempontjai vezették. Különböző alkalmakra kínált étkeket, és csak kipróbált, jó házi recepteket adott, amelyek között nemcsak nemzeti, hanem „otthonossá vált nemzetközi ételek” is szerepelnek. A kötet, mint írta, „megfelel a mindennapos *rendes háztartás követelményeinek*, de *kielégítheti a legfinomabb izlést is*”. Külön figyelt a böjti időszakra, és egyrészt csillaggal jelölt minden ételt, amely böjtben is fogyasztható, másrészt külön összegyűjtve is felsorolta az ezen időszak(ok)ban készíthető étkeket. Általánosságban is elmondható, hogy a kiadvány könnyen áttekinthető, logikus felépítésű. Az ételleírások a megszokott tálalási rend szerint követik egymást, fő- és alfejezetenként újrakezdődő számozással, valamint számos tanáccsal például a tálalásról, szeletelésről. Mind a (nagy)városban, mind a falun élő háziasszonyok találhattak a kötetben elsősorban nekik szánt részeket. A szerző a mennyiségeket egy hatszemélyes család számára adta meg, és a receptek mellett az elő- és elkészítésre vonatkozóan is több javaslatot olvashatott a közönség. Emellett találhattak tanácsot a haltisztításról, a mandulahámozásról, a kifutott tej szagának semlegesítéséről, az el-

vágott vagy megégetett kéz ellátásáról is. Az eligazodást több tartalom- és egyéb jegyzék segíti, egyebek között mértéktáblázat vagy az ételeket idény szerint csoportosító lista. A szerző néhány üres lapot is fűzetett a könyvhöz, hogy a háziasszonyok a saját receptjeiket feljegyezhesék.

A tartalomjegyzékek tematikus csoportosításban és ábécérendben is megadják a mintegy másfél ezer receptet, amelyek a kötetben a szokott rend szerint követik egymást: levesek, különböző típusú előételek, halak, mártások, „körítések” és főzelékek receptjei sorjáznak egymás után, majd a különböző húsetelek leírásai következnek. A marha-, borjú-, ürü-, bárány- és sertéshúsból készült ételek, valamint a „tengeri nyúl”, a vadak, a házi- és vad szárnyasok receptjei után a saláták, kompótok, különböző tészták, rétesek, torták, sütemények, pudingok, „dúzmák” (azaz felfújtak), „tálbafőttek” (kochok), az „édes kocsonyák” és tejhabok, krémek, a fagylaltok és a sajtok kerülnek sorra. Nem hiányoznak a hideg és a meleg italok, a befőttek, a „berakott” és szárított főzelékek sem, végül pedig az aszalt gyümölcsök zárják a sort. A szerző, jó háziasszonyként, az éléskamra feltöltéséről, az ételek eltartásáról is oszt meg tanácsokat olvasóival.

S hogy milyen receptek szerepelnek a kötetben? Például rongyosleves és osztrigamártás, verébpaprikás és vadhús kagylóban, szilvakolbász és széna-szalma (tiroli metélt). De az útmutatás segítségével készíthettek az olvasók töltött csigát és békalevest, kaviármártást és párolt fűrt, galambpaprikást és pávasültet is.

Már ebből is látható, hogy olykor ma már kevésbé fogyasztott ételek is kerül(het)tek az asztalra, amilyen az ibolyafagylalt is, amelyet a következőképpen készített a szerző:

„Tégy két marékkal frissen szedett ibolyát ¼ liter friss vízbe, takard be és hagyd egy éjjel állni, másnap szűrd le és önts le vele 210 gramm tört czukrot, melyet előbb egy narancs és két citrom héján ledörzsöltél. Tedd tűzre és hagyd fölforni, azután

vedd félre, ha kihűlt, szűrd még hozzá 6 citrom és 1 narancs levét és önts bele 1 pohár pezsgőt, keverd össze és öntsd a fagylaltgépbe.”

Végül a kötet arra is ad(ott) tanácsot, hogy különböző alkalmakra mit kínáljon a háziasszony. Mivel születésnap menüsor nem szerepel a fogásrendek között, a huszonnégy főre szánt nagy ebéd fogásrendjét lehet talán egy ilyen ünnepi alkalomra javasolni:

„Királynő-leves, barna leves finom betéttel.
Hideg izelítők: osztriga, halikra vajjal.
Csibebecsinált, sonkapástétom.
Leforrázott hal vajas mártással és kelvirággal.
Szarvasszelet vagy -pecsenye vegyes köritéssel és mártással.
Czukorborsó borjúbordással vagy tökkáposzta sült sonkával.
Fogolysült lengyel kenyérkéssel.
Vad-vagdalék.
Lazac majonézzel vagy kocsonyázott lúdmáj.
Kacsa- vagy pulykasült.
Articsóka vajjal.
Befőtt vagy édes gyümölcssaláta.
Csokoládérétes vagy angol pudding.
Kávétorta, vegyes sütemény.
Sajtok.
Kétféle fagylalt.
Csemege, gyümölcs, feketekávé, likőrök.”

S hogy mi mondható el még a kötetről? A *Katholikus Szemle* karácsonyi könyvismertetésében Sziklay János a társulat kiadványai között e „talán szokatlan, de egyébként igen szükséges” szakácskönyvet is az olvasók figyelmébe ajánlotta, a „férjek érdekében” kívánva, hogy a kötetnek nagy kelendősége legyen.

Francisca Dede

Illés próféta miséje a szigetvári töredékeken

Illés próféta július 20-i ünnepét elsősorban a Zágrábi és a Pécsi Egyházmegyékben tartották meg. Előbbiben mind a szentmisében, mind a zsoltosmában szereplő tételei ismertek, míg az utóbbi területen csupán a szentmiséje maradt fenn. Illés tisztelete a remeterendekben is erős volt, még ha a liturgiájukban nem is jelent meg. Göttweigben a bencés apátság könyvtárában őrzött pálos misekönyv főszövegében a próféta napján el is árulja a másoló, hogy miért: *Assumpcionem Helye prophete Romana ecclesia non colit, cum nondum sit mortuus, nec ab ecclesia canonizatus est* (OSB Göttweig, Cod. 107 (olim: 79), 237r).

A pécsi misekönyvnek mind az 1487-es, mind az 1499-es kiadása tartalmazza Illés próféta miséjét. A Szigetvár három 16. századi számadáskönyvét borító 14/15. századi *missale*-töredékek egyik levele is megőrizte a próféta ünnepét a mise olvasmányától kezdve a *postcommunió*ig. Ezek a tételek megegyeznek a nyomtatványokban szereplő énekekkel, könyörgésekkel, olvasmányokkal, ám utánuk a töredéken még egy rubrika látható: *de sancto Helya propheta*. Ez vezet be három másik könyörgést, amelyek nem szerepelnek a nyomtatott pécsi *missalék*ban.

Or. *Deus, qui beatum Helyam prophetam per turbinem ivi* (rontott szöveg, helyesen: *mirabiliter*) *in curru igneo sublevasti ad celum, quique beato Heliseo spiritum duplum petenti tribuisti, interveniente magistro, da nobis ita vivere, ut eadem(!) requiem, ad quem pervenit, mereamur introire.*

Secr. Suscipe, piissime Deus, de manibus nostris oblacionem tibi oblatam, qui holocaustum beati Helie ab igne consummi(!) fecisti, et populum ad te laudandum inspirasti clarando et dicendo: ipse est Deus Dominus, ipse est Deus.

Ptcomm. Clementissime Deus, nostra ignosce delicta, qui beato Helya orante celum tribus annis mensibusque sex ne plueret clausisti, et sic ad illius preces celum aperuisti pluviamque illico dedisti. Ita eodem interveniente superni roris gracia mentes nostras irrigare digneris.

A könyörgések párhuzamot mutatnak egy 1551-ben, Velencében kiadott misekönyvvel, amely a kármeliták egy jeruzsálemi rítust követő szertartáskönyve volt. Ezt a könyvet említi a 16-17. század fordulóján élt spanyol kármelita teológus, Ioannes Baptista de Lezara is a *Consulta varia theologica, iuridica et regularia* című művében, idézve az abban szereplő Illés napján mondandó tételeket is. A jelenleg a Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött misekönyv a kármeliták római, *Santa Maria in Transpontina* templomának tulajdona volt. Illésnek a töredéken fennmaradt oratója és a *postcommunió*ja ebben a misekönyvben található még meg, a *secreta* azonban eltér, amelynek incipitje a kármelita misekönyvben: *Presta nobis, quesumus, omnipotens Deus, ut nostre humilitatis oblatio...*

Elképzelhető a kármelita hatás ezeknek a tételeknek az átvételében, amelyek a Magyar Királyság területén használt misekönyvekben egyedülként tűntek fel itt. A Szigetváron használt egykori *missale* kapcsolata a renddel kétséges, mégha a kármelitáknak Pécsen 1409 körül kolostort alapítottak is Szent László patrocíniummal.

Francisca Hende

A Szent Vér kultusz a pécsi egyházmegyében

A jándék volt számomra, hogy Sarbak Gábort közelebbről is megismerhettem, sőt együtt is dolgozhattam vele. Amikor a pécsi egyházmegye millenniumát készítettük elő, a liturgikus ünneplés mellett fontosnak tartottuk, hogy az ezeréves múltat feltárjuk, s az eredményeket nyilvánosságra is hozzuk. Ennek része volt a tematikus konferencia sorozat, konferencia kötetek, az ezeréves történelmet feldolgozó tankönyvek, de a magyar egyháztörténet-írás szempontjából is legfajsúlyosabb kezdeményezés az egyházmegye történelmét feldolgozó monográfia volt, amelyet négy kötetre terveztünk, s amelynek első kötete 2009-ben meg is jelent. Ebben szerzőként és társ-szerkesztőként vett részt Sarbak Gábor, aki sok szállal kötődik Pécshez és a pécsi egyházmegyéhez. A közös munka során egy kiváló embert ismertem meg benne, akinek tudásánál csak a szerénysége nagyobb, s akivel nagyon jó és hasznos volt együtt dolgozni. Mivel számára szülőföldje a legfontosabb dolgok közé tartozik, e néhány gondolattal szeretném őt köszönteni, amelyben a középkori Szent Vér kultuszt foglalom össze, amelynek legjelentősebb kegyhelye a Dél-Dunántúlon volt.

*

A középkorra nyúlik vissza annak az imádságnak az eredete, amelyet Loyolai Szent Ignác eucharisztikus imádságaként ismerünk. Ebben van egy mondat, amely Krisztus véreire vonat-

kozik: *Sanguis Christi, inebria me*. Ezt úgy fordították magyarra: Krisztus vére ihless meg engem. Pedig ennek az imának a szerzője sokkal többet akart kifejezni ezzel a latin igével: azt hogy Krisztus vére részegítse meg! S ez nem véletlen, hisz a bornak van olyan tulajdonsága, hogy elhomályosítja az értelmet, uralkodni tud az emberben az ész és a lelkiismeret helyett. Tehát nagyon pontos kifejezője volt annak, amit Krisztus vére tud az emberrel tenni: átvenni az uralmat az emberi ész, akarat és érzések felett, azaz átformálni az embert Krisztus képmására. Azt hiszem ezért is volt nagyon nagy jelentősége a középkorban is az eucharisztikus csodáknak, amely nyomán a Szent Vér kultusz kialakult.

A Szent Vér tisztelete a középkori Magyarországon főleg a külhoni zarándoklatok hatására terjedt el. Az aacheni zarándoklatok kapcsán magyar búcsúsok nyilván felkeresték az útba eső Walldürn és Wilsnack híres Szent Vér kegyhelyeit. A Rómába zarándokló hívek, főleg a szentévek alkalmával nagy tömegben ismerték meg a bolsenai mise és Gergely pápa miséjének történetét, s tiszteletüket fejezték ki Jézus véres arcma-
sa, a *Vera Icon* ereklye előtt. Az eucharisztikus csodák és Szent Vér-ereklyék elterjedésében a jubileumi búcsúknak tehát fontos szerepe lehetett. Magyarországon tíz Szent Vér ereklyéről maradtak fenn források, s ezek többféle típusba sorolhatók. A nem eucharisztikus eredetű ereklyék típusát a garamszentbenedeki apátságban máig őrzött ereklye képviseli. A Gergely-mise és ennek nyomán kialakult kultuszformák hatását tükrözik a kassai, győri, Győr egyházmegyei, vasvári, szegedi, valamint a bátai Szent Vér ereklyék, ahol vérző vagy hússá változott ostyaereklyéket tiszteltek. A bornak a bolsenai csoda analógiájára történő vérré változását a ludbregi ereklye képviseli, míg a pécsi és az esztergomi ereklyéről nem dönthető el a rendelkezésre álló források alapján, hogy melyik típusba tartoztak. Legkorábban az esztergomi ereklyével találkozunk a forrásokban, melynek ünnepét már az 1341 körül keletkezett Pozsonyi Missale tar-

talmazza. A Szent Vér kultusz virágkora Magyarországon a 16. század első feléig tartott.

A pécsi egyházmegyében a püspökség székhelyén is őriztek Szent Vér ereklyét a domonkos kolostor Szent Tamás vértanú tiszteletére szentelt templomában, amely kegyhellyé csak a 15. század végén vált. Az ereklye nem sokkal 1491 előtt keletkezhetett, s Joachim Torriani, a domonkosok generálisa Csodás Vérnek nevezi. Kezdetben a templom sekrestyéjében őrizték, ide azonban nők nem léphettek be. Ezért a prior kérésére 1491-ben a domonkos generális utasítást adott, hogy nők számára is engedélyezhetik a csodás Vér meglátogatását. Ugyanakkor a domonkos generális arról is rendelkezett, hogy az ereklye végleges őrzési helyéül építsenek kápolnát, s ezt minél előbb kezdjék el. A kápolna felépítését minden valószínűség szerint még 1491-ben elkezdték, s a pécsi domonkos kolostor Szent Vér kápolnáját 1492-ben szentelték fel.

A bátai bencés apátság a középkori Magyarország egyik leghíresebb kegyhelye volt, melyet csodálatos Szent Vér ereklyéje tett országszerte ismertté. A késő középkor legjelentősebb zarándokhelyeit három részletes országleírás, Petrus Ransanus, Antonio Bonfini és Oláh Miklós műve is sorra veszi. Valamennyien említik a bátai Szent Vért. Az országleírások mellett természetesen az is figyelemre méltó, hogy a jeles magyar humanisták még a kegyhely pusztulása után is megemlékeztek a híres apátságról.

A bátai csoda leírása ugyan nem maradt fenn, de a későbbi forrásokból rekonstruálható, hogy az ostya vérzése a bátai apátsági templomban történt, valamikor a 14. század közepén. 1385-ben már a kialakult kultuszra utaló nyomokat találunk. Azt is tudjuk, hogy a csoda az átváltoztatott szentostya vérzése volt, amelyet egy későbbi ábrázolás is megerősít. Valószínűsíthető, hogy a vérzés jelensége folyamatos volt, mert a középkori források többször nevezik *sanguinolens hostiának*, azaz vérző ostyának. A vérző ostyát gótikus monstranciában tartották üveg-

tok alatt, amelyet vélummal fedtek. A vélumot ezüst koronákkal rögzítették a monstranciához. Tiszteletéhez hozzátartozik, hogy nagyobb ünnepeken az ereklyét felmutatták a népnek. A kegyhely két legjelentősebb búcsúnapja Úrnapja és Szent Mihály arkangyal ünnepe volt.

1434-ben Bába pápai búcsú kiváltságot kapott, amit a Rómában tartózkodó Zsigmond király kért IV. Jenő pápától a kegyhelyet felkereső hívek számára. A pápai bullából megtudjuk, hogy Bátán „Krisztusnak az Oltáriszentségből kiömlő Vére és a szentek számtalan ereklyéje van, s Úrnapján a Szent Vért és az ereklyéket a népnek nyilvánosan felmutatják, melynek látására csodálatos népsokaság özönlik ...” Ransanus püspök leírása még részletesebb információt ad az ereklyéről. Elmondja, hogy a bátai bencés monostor „nagy hírnévnek örvend a feltűnő csoda révén, mert a Szentostyában Krisztus Vére testének kis részecskéjével együtt látható, amint ezt igen sokan állítják, akik látták.”

A szórványosan ránk maradt források csekély száma ellenére a zarándoklatok szinte minden típusával találkozunk bennük. A legfigyelemreméltóbb a politikai zarándoklatok súlya és aránya. Minden európai uralkodóháznak megvolt a „hivatalos” kegyhelye. Magyarországon ez a hely Nagyvárad volt, Szent László sírja, amelyet az uralkodók koronázásukat követően általában felkerestek. Úgy tűnik, hogy a 14. század végétől a bátai kegyhely is egyik célpontja lett a magyar uralkodói zarándoklatoknak, hiszen Nagy Lajostól II. Lajosig minden magyar király megfordult Bátán, volt, aki többször is. Így elmondható, hogy Bába a középkor végén az ország legismertebb kegyhelyei közé tartozott.

Iosephus Sümegi
a Szent Vér kegyhely őre

**„Mi esztendőnknek napi
az hetven esztendőiben,
ha kedég hatalmakban,
nyolcszáz esztendő”**

Kedves Gábor! Ehhez a furcsa számolású kódex-zsoltárvershez – némi vargabetűvel – a Müncheni emlék vezetett el. Máig hálás vagyok/hálásak vagyunk azért, hogy a nyelvész közösséget megismertette ezzel a magyar nyelvtörténet szempontjából különleges értéket képviselő nyelvemlékkel.

Ami a címben idézett Döbrentei-kódexbeli zsoltárhelyet illeti (Ps. 90,10), ez – Simon T. László fordításában – ma így hangzik: *Életünk csupán hetven esztendő, vagy ha erőd megtart, nyolcvan*. Az ómagyar kor óta számos magyar nyelvű zsoltárfordítás készült, de olyan, amely földi létünknek *nyolcszáz* esztendőt ígérne, egy sem. A korabeli fordítások közül ezen a helyen az Apor-kódex *nyolcvan esztendőkről* beszél, a Keszthelyi és a Kulcsár-kódex *két negyvenről*. Ez utóbbihoz a Jordánszky-kódex kínál párhuzamot (28r): *Vala kedég az időben Moyses két negyven esztendei és Áron két negyven három, mikoron szólandnak fáraónak* (2Móz.7,7) azaz Mózes 80, Áron pedig 83 éves volt, amikor beszéltek a fáraóval. A negyvenes szám bibliai jelentőségét ismerve – mind az ó-, mind az újszövetségben – a $80 = 2 \times 40$ indítéka világos, miközben a Döbrentei-kódexé a *nyolcszázzal* a 80 értékében már jóval rejté-

lyesebb. Ráadásul nem is magányos adat, több más helyen is felbukkan. Megtalálható

- a Bécsi kódexben (48) Eszter könyvében:

És felmagasztatását sok üdőben tudnia mert *száz és nyolcszáz napokban* (Eszter 1,4). (Károli és az őt követő összes fordítás megfelelője e helyen: *száznolcvan nap*);

- ómagyar kori újszövetségi fordításokban:

(Lk 16,7) Müncheneri kódex: *De te mennyével tartozol? Ki monda száz gírla búzával. És ő monda annak: Vegyed te leveledet és írd nyolcszázat* (74vb). (A Döbrentei-kódexben *nyolcvan*at, a többnyire különutas Jordánszky-kódexben pedig szubtraktív megoldással *húsz híján százat*);

(Lk 15,4) Müncheneri kódex: *Ki tüközöletek az ember, kinek vagyson száz juha, és ha elvesztend egyet ezek közül, nemde meghagyja-e a kilencszáz kilencet a kietlenben, és elmegyjen ahhoz, ki elveszett vala?* (73vb). (A Döbrentei és a Jordánszky megfelelői: *kilencven-kilencet*);

- további négy ilyen eset a Müncheneri kódexből: Lk 2,36–37; Lk 15,7; ill. Mt 18,12 és 13; – a kiadás lábjegyzetben mindig felhívja a figyelmet a „tévedésre”. Számtanilag valóban meglepő, hogy ha száz juhból elveszik egy, kilencszázkilenc maradjon, ahogyan az is, hogy valakivel a tényleges adósság nyolcszorosát írássák kedvezményként az adóslevelébe. Az adatok alapján az úgynevezett Huszita biblia kódexei a „bűnösök”, főként a Müncheneri kódex. Ahhoz azonban, hogy az előfordulásokat teljes véletlennek (elírásnak) tarthassuk, túl sokszor jelennek meg. Érdemes tehát valamiféle okot keresni mögöttük.

Szóba jöhetnek részben helyiérték zavarok. Dátumbejegyzéseknél fordul elő néhányszor, hogy a kimondott számot írják le: *ex lewa 103. die Julij 1546* (MNY. 42), hasonlóan az Érsekújvári kódex kötetstábláján: *die 18. Juli Anno 16502*. (Az írásmód itt csak a tízeseket érinti, a százásokat nem.)

Az arab számok kezdeti használatakor bizonyos helyiérték zavarok – ahogy Karin Schneider erre paleográfia-könyvében

utal – nem számíthattak ritkának. A Leuveni kódex (egyik) magyar scriptora – aki az ÓMS. beírásán kívül lapszámokkal ellátott tartalomjegyzéket is készített – tízesek és százaskok esetében is járt el így. A helyiérték-zavarokra a kódex számozásában az alábbi példák vannak: [11] = 101; [201] = 2001; [202] = 2002 (így egészen [209]-ig); [210] = 20010; [211] = 2101.

Ez a fajta gyakorlat magyarázhatná a kilencvenkilencet (909) és a nyolcvannégyet (804), a kerek tízest, a nyolcvan helyén álló nyolcszázat már nehezebben. Másrészt olyasmit is sugall, hogy a kódexmásoló az előzményszövegben számjegyeket látott, amelyeket betűre írt át.

Az eddigieken kívül azonban létezik még egy olyan csoport, amelyben a számolási anomália szintén jelen van: az ún. nyelvmesterek. A zavarok ezekben (is) a nyolcvannál kezdődnek. Az alábbi esetekről van szó:

- Egy Paviában 1391-ben keletkezett zeneelméleti műből közölt számsorban: .70. *hetven*. .80. *noltsalz*. .90. *kilensaz*. .100. *saaz*.. A közlő, Kiss Farkas Gábor írott előzményre gondol, bár a személyes adatközlést sem zárja ki teljesen.

- A Schlägli szójegyzékben (1405 k.): *septuaginta hetuen*, *octuaginta nyolch zaz*, *nonaginta kilench zaz*.

- Az olasz anyanyelvi bázisból készült és a 15. század végére datált ún. Ábel-féle szójegyzékben: 50 *vctuem*, 60 *otouem*, 70 *ethuem*, 80 *gnalsase*, 90 *chilensase*, 100 *tisase*; ahol pedig egyesével számol: *etué gnauz* ['78'], *ethue chilens*, *gnalzase*, *gnalzase ege*, *gnalzase chectu* [...] *gnalsase chilens*, *chilansase*, *chilanzase ege*, *chilansase chectu* [...]. A közlő, Simonyi jegyzete a jelenséghez: „Látnivaló, hogy a ki a magyart diktálta, 80, 90, 100 helyett tévedésből mindig azt mondta: nyolczszáz, kilencszáz, tízszáz.”

- Végül Johannes von Graefing bencés szerzetes 16. század eleji nyelvmesteréből: *ëtuen* [50]. *hatuen* [60]. *hetuen* [70]. *nuinczu-en* [80]. *vel säs nuincz*. *gilenczwen* [90] *vel säs gilencz* [...] *husch*. imo 'helyesebben' *Säs*. 100. *säs hat 600*. *ësär* 1000. *ësäret* 1001. Német-ségéből adódóan nála mintha még egy plusz csavar is megjelen-

ne. Johannes, aki nyelvmesterében grammatikai éleslátással az *-ál/-é* és a *-t* jeles múltakat *vel* kötőszóval egymás mellé rendeli, a számoknál ugyanezt az azonosítást – a német számalkotás logikája szerint – a *nuinczuen [vell] säs nuincz* és *gilenczwen [vell] säs gilencz* esetében is megteszi. Azzal pedig, hogy a *säs hat* mellé a 600-as számot írja, tkp. a '80' ~ '800' azonosságot sugallja.

Ennyi térben és időben szóródó előfordulás még inkább felébreszti a gyanút, hogy nem valamiféle alkalmi tévesztéssel ál-lunk szemben – jöllehet a megkérdezett matematikatörténetek ezt véleményezték. Lehetséges magyarázattal sajnos nem tudok szolgálni. Honti László művei és példái alapján azonban – ő az, aki az uráli nyelvek számrendszerének kérdéseivel a legtöbbet és legalaposabban foglalkozott – olyan sejtésem alakult ki, hogy az igen távoli, alapnyelvi múltba érdemes visszanézni az effajta mintázat esetleges magyarázatához. (Ugyanakkor a '80' megnevezésére született különutas megoldásokat is érdemes szem előtt tartani: KeszthK. és KulcsK. *két negyven*; JordK. *húsz híján száz*.)

Kedves Gábor! Az ómagyar számolási furcsaságok ezen csokrával kívánok most boldog hetvenedik születésnapot, aztán majd a zsoltár szavai szerinti nyolcvanat jó egészségben – és annál még sokkal többet, ha szeretné, akár nyolcszázig is ...

Lea Haader

Janus Pannonius egy nem létezett nyomtatott kiadása

Zsámboki János Janus Pannonius epigrammáinak Paduában 1559-ben általa szerkesztett kis kötete (RMK III 468 = CNCE 46179, 32 számozatlan levél) végén így ír: *Lectori. Ne nescias, me huius ipsius Autoris, alium quoque libellum Epigrammatum, cum Panegyrico ad Ludouicum Gonzagam, ad Strozios, elegijs, Basilea misisse, iam forte ipsum excusum. Vale.* Apponyi Sándor meg tudta szerezni ennek a ritka kiadványnak egy példányát, idézi Zsámboki megjegyzését, és hozzáfűzi (*Hungarica* I, Budapest 1900, p. 243): „E baseli kiadásról nem tudok szólni, ez még ritkább lehet, mint az itt leírt, mely Teleky figyelmét is elkerülte, melyet azonban Brunet egy a Bibliothèque Ste Geneviève-ben létező példány alapján megemlíti. Barátomnak, a korán elhunyt Abel tanárnak, e könyvecskét, sajnos, már nem mutathattam.” Borzsák István a Janus halálának 500. évfordulóján rendezett konferencián értékelte Sambucus Janus-kiadásait, idézi Zsámbokit és a grófot is, azzal a megjegyzéssel (Janus Pannonius. Tanulmányok, Budapest 1975, 546), hogy „*Basilea* jelentése azonban nem »B.-ba«, hanem »B.-ból« – vagy mégis *Basileam* volna olvasandó? A Brunet-ra való hivatkozást sem sikerült azonosítanunk.”

Az Apponyi által hivatkozott Brunet-hely nem lehet más, mint a *Manuel* utolsó, azaz 5. kiadásának „Pannonius [de Cisinge]” címszava (J.-Ch. Brunet, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, IV/1, Paris 1863 col. 344); Apponyinál tollhiba, hogy Ste Geneviève áll a Brunet-nál szereplő Mazarine helyett,

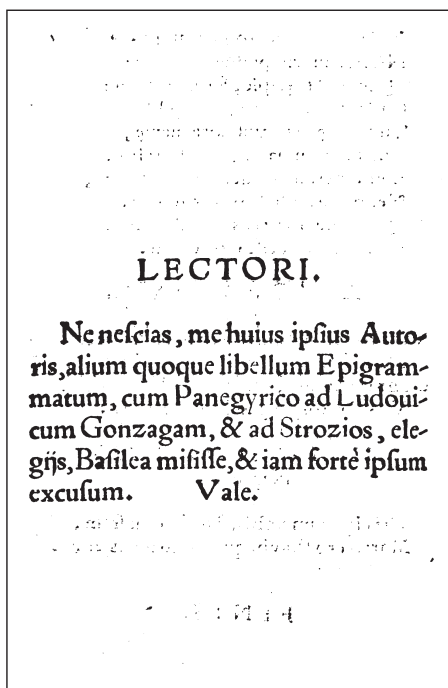
Borzsák Istvánnál pedig félreértés, hogy Apponyi megjegyzését egy „ritka »baseli kiadás«"-ra vonatkoztatja, nem pedig magára a paduai kiadásra.

A Bibliothèque Sainte-Geneviève semmilyen 16. századi Janus-kiadással nem rendelkezik, a Bibliothèque Mazarine azonban többel is, köztük a paduaival, melyet éppen Brunet és az őt idéző Ábel Jenő (*Analecta/Adalékok*, Budapest–Lipcse 1880, 2) nyomán Fináczy Ernő ismertetett a párizsi példány alapján (EPHK 12, 1888, 761–766).

A Gonzaga-panegyricus (*Iani Pannonii opera quae manserunt omnia*, III/1, 2018, 51–64) egyetlen ismert 16. századi kiadását Zsámboki gondozta (RMK III 585, Bécs 1569), és ugyanitt jelent meg a Tito Strozzi-val folytatott verses levélváltás (*eleg.* II 5–10 Teleki = *eleg.* 15–17 & *app. eleg.* 2–4 M.). Ennek a bécsi kiadásnak az arab számokkal számozott része az 1555-ös bázeli kiadás anyagát tartalmazza, a római számokkal számozott része

pedig egyebek mellett éppen a Zsámboki bevezetésül idézett jegyzetében szereplő műveket. El kell tehát fogadnunk, hogy a jegyzetben *Basileam* olvasandó (noha egyik példányban sem látszik vonás a szó vége fölött), és hogy Fináczynek igaza van abban, hogy az 1559-ben tervezett bázeli kiadás megghiúsult, sosem jelent meg, anyagát csak tíz évvel később tette közzé Zsámboki.

Iulius Mayer

Luccai Szent Anzelm, a „legjobb gregoriánus munka” szerzője

II. Anzelm püspök (született Mantuában, 1036-ban; meghalt Mantuában 1086. március 18-án) I. Anzelm unokatestvére volt, és 1073-tól folytatója az elődje által megkezdett reformnak Luccában. Luccai Anzelm nemcsak a kanonoki életet szerette volna újjászervezni, hanem a székesegyházi iskolájában folyó oktatást is, különös tekintettel az egyház fegyelmi rendjének az alapos megismertetésére. Éppen ezért nem tekinthetjük véletlennek, hogy az általa 1081 után összeállított kánonjogi gyűjtemény – többek között – egy II. Miklós pápától (1059–1061) származó levelet is tartalmaz (vö. Ans. 6.12), amely nem található meg egyetlen korábbi kánoni gyűjteményben sem. Ez a konkrét kánon jól jelzi a pápai udvarral való személyes kapcsolatát, melyet más kánonok is megerősítenek, valamint joggyűjteményének az általános jogi szemléletmódja is, továbbá az a baráti kapcsolat, amely közte és VII. Gergely pápa (1073–1085) között fennállt. A legfőbb művei között tartjuk számon az 1085 júniusa és 1086 márciusa között íródott *Liber contra Wibertum*-ot (kiadása: Bernheim, E., *MGH Libelli de lite*, I. 517-528); az 1085 és 1086 körül keletkezett *Sermo de caritate*-t (kiadása: Pásztor, E.: *Motivi dell'ecclesiologia di Anselmo di Lucca in margine a un sermone inedito*, in *Bulletino dell'istituto storico italiano per il medioevo e archivio Muratoriano* 77 [1965] 45–104), és a már említett *Collectio canonum Anselmi Lucensis*-t. Néhány biblikus témájú kommentárt is írt, nevezetesen a *Commentarium in Psalmos*-t, és az *Expositio in*

Lamentationes Jeremiae-t. Ezek a művek egyértelműen mutatják Anzelm tájékozottságát a Szentírás értelmezésben. A *Patrologia latina* 149. kötetében (coll. 435–634) még más, Luccai Anzelmnak tulajdonított írásokat is találunk, amelyek szerzősége azonban kérdéses.

Anzelm kánonjogi gyűjteménye, melyet Alphons M. Stickler bíboros a „legjobb gregoriánus munkának” nevezett, tizenhárom könyvre bomlik. A könyvek pápai leveleket, zsinati kánonokat, és egyes egyházatyák írásaiból származó részleteket tartalmaznak, valamint néhány római jogból átvett idézetet. A gyűjtemény szövegvariánsai négy csoportba oszthatók: ‘A’, ‘B’, ‘C’, és ‘Bb’ recenzióra. Ez a felosztás eredetileg Paul Fournier-től származik (1901), melyet azelőtt alkotott meg, hogy Friedrich Thaner közreadta a mű kritikai kiadását (1906–1915). Később Peter Landau professzor a recenziók által tartalmazott szöveghagyományok egymáshoz való viszonya alapján tovább osztályozta az egyes csoportokhoz tartozó kéziratokat (1987). A gyűjtemény legrégebbi („eredeti”) szövegváltozata azonban továbbra is kérdéseket vet fel. Hagyományosan az ‘A’ recenziót szokás a kollekció alapszövegének tekinteni. Ezen túl kiemelkedő jelentősége van a Luccában másolt és a Biblioteca Apostolica Vaticana-ban őrzött Barb. lat. 535-ös kéziratnak (‘Bb’). Az is tény, hogy a BAV Vat. lat. 1361 kézirat tartalmilag és szerkezetileg minden más fentebb említett recenziónál és kéziratnál régebbi szövegformát tükröz. Az anzelmi gyűjtemény összeállításához felhasznált korábbi főbb joggyűjtemények között kell említenünk a *Collectio Dionysio-Hadriana*-t, a *Hispana*-t, a *Decretales Pseudo-Isidorianae*-t, a *Decretum Burchardi Wormatiensis*-t, és a *LXXIV titulorum digesta*-t. A XI. könyvben feldolgozott jelentős gyóntatási fegyelmi anyagról és annak a *Decretum Burchardi*-val való kapcsolatáról Kathleen G. Cushing végzett alapvető kutatásokat (2004).

Az egyes kéziratok szisztematikus szövegkritikai vizsgálata alapján Anzelm kéziratainak szövegfejlődésében három fázist

különböztettem meg 2002-ben. Az első fázis a kánonok első összegyűjtésétől a négy eltérő recenzió megjelenéséig tartott. Ezalatt a kiegészítő kánoni anyag az eredeti kánonok közé került beillesztésre. A legtöbb kiegészítő kánon nem új fegyelmi anyagot idézett, és főképp Chartres-i Ivó (†1115) gyűjteményének családjait (1093-1095) használták az összeállítók az újonnan beillesztett kánonok forrásaként. A második fázisnak azt az időszakot kell tekintenünk, amikor a gyűjtemény anyaga a mindennapos gyakorlati használat következtében új kánonokkal gyarapodott. Ez egészült ki a legszükségesebb új dekretális anyag (vö. II. Orbán [1088-1099], II. Paszkál [1099-1118] és II. Kallixtus pápától [1119-1124]) hozzáadásával és további új zsinati – elsősorban római és egyetemes zsinatokról származó (vö. I. Lateráni Zsinat [1123]) – kánonokkal. A gyűjteménybe számos régebbi kánonra és új fegyelmi anyagra való hivatkozás is beépült. Mindezek a kiegészítések általában az egyes könyvek végén kaptak helyet, meghagyva ezzel a kánonoknak az első fázisban kialakult eredeti rendjét. A harmadik, és egyúttal befejező fázisban a könyvmásolók és könyvkötők munkája a meghatározó, akik a kánonok elhelyezkedése és szöveg hasonlósága alapján ötvözték Anzelm munkáját Chartres-i Ivó *Panormiájának* kivonataival. (pl. Bibl. Med.-Laur. Ms. S. Marco 499). Ennek az időszaknak az alapvető törekvése arra irányult, hogy minél teljesebben összegyűjtsék az „antik kánonokat”. A vázolt szövegfejlődési folyamat lényegében a 13. század közepével zárult le.

Az Anzelm gyűjteményének 12. századi kézíratainak végzett részletes szövegkritikai elemzésem alapján a *Collectio Anselmi Lucensis* recenziói keletkezésének eredeti indokát a székesegyházi oktatásban kell keresnünk. Ez volt az a hely, ahol a kánoni szöveg az oktatás folyamán lépésről – lépésre kibővítésre került a különböző kiegészítésekkel. Luccai Anzelm kánonjoggyűjteménye az egyik legfontosabb forrásává vált a *Decretum Gratiani*-nak (1140 körül). Az a számos patrisztikus kánon, amely nagy valószínűséggel az anzelmi gyűjteményből került Gra-

tianus *Decretum*-ába, nemcsak a most bemutatott gregoriánus gyűjtemény fontosságát jelzi, hanem jól szemlélteti az oktatási technika fejlődését is abban az időszakban, amikor a székesegyházi oktatás egyetemi jellegű képzéssé alakul. Később, a reneszánsz-korban az anzelmi gyűjtemény újra fontos szerepet tölt be a *Decretum Gratiani* humanista szövegkiadásának előkészítésében. Anzelm gyűjteményével arra törekedett, hogy a világi hatalom kizárásával megerősítse az Egyház függetlenségét. Így az összeállító többek között olyan szövegrészleteket gyűjtött egybe, melyek a püspökök szilárd tekintélyét, az erős központi egyházi hatalmat, és a római pápa primátusát fejtik ki. Anzelm nem egyszerűen lemásolta a felhasznált eredeti forrásokat, hanem nagyon gyakran átalakította azokat, egyes szövegrészletek kihagyásával, az ő saját ekkleziológiai és kánonjogi koncepciója alapján, a gregoriánus elveknek megfelelően. Fegyelmi háttérként leginkább az 1075. február 24–28-án megtartott Római Zsinat nevezhető meghatározónak, ahol VII. Gergely pápa deklarálta a világiak által gyakorolt investitúra bármely formájának a tilalmát.

Luccai Anzelm első életrajzát röviddel halála után egy káplán állította össze, akinek a nevét nem ismerjük. Ez az életrajz a *Vita Anselmi Episcopi Lucensis* címet viseli (kiadása: Willmans, R. in MGH Scriptorum XII, 1–35). Rangerius, luccai püspök (1096 k.–1112) szintén megírta szentéletű elődjének az életrajzát *Vita metrica S. Anselmi Lucensis episcopi* címmel (kiadása: Sackur, E.-Schwartz, G.-Schmeidler, B. in MGH Scriptorum XXX/2, 1152–1307).

Anselmus Zoboleh Szuromi O.Praem.

Álmatlan zaj – szellemjárás Privigyén

Egy kutató Halápy Konstantin piarista szerzetes és költő életéről szeretett volna információkhoz jutni, ezért felkereste a Piarista Levéltárat. A korai sötétedéstől félhomályos helyiségben Kácsor Keresztély egykori piarista levéltárnok kéziratát tették elé. A poros, megsárgult papíron hevenyészett kézírás jelezte, hogy a privigyei rendház eseményei szerepelnek itt Halápy Konstantin atya házfőnöksége idején, azaz az 1733 és 1739 közötti években járunk.

Privigyé, a Felső-Nyitra völgyében fekvő település az ősidők óta lakott, az egymás mellett élő népcsoportok, népszokások és hagyományok furcsa elegye olyan sajátos közeget alakított ki az évszázadok alatt, amelyben keveredett a babonáság és a valóság, a transzcendens és az immanens, a reális és a meszeszerű, a gonosz és a jó. Ebbe a közegbe hívták be 1666-ban a Pálffy-uradalom területére az első piaristákat, akik hamarosan Magyarország korabeli legnagyobb piarista központját és iskoláját teremtették meg. Az egyszerű stílusban összerótt, minden pompát nélkülöző épület falai között elindult a szerzetesi élet, és ezzel együtt rejtélyes történetek is szárnyra kaptak a szerzetesek között, akár a 17. század végén a „privigyei szellemkönyvről” – amely ma is megtekinthető –, a purgatóriumról vagy az éjszaka közepén megszólaló sugalmazásokról és a megmagyarázhatatlan zajokról. Az izgalmas jelenségek nem maradtak abba a 18. század beköszöntével sem, és maga

Halápy Konstantin házfőnöksége idejéről is fennmaradt egy hátborzongató történet, amelyet a költő előszeretettel mesélt el rendtársainak.

A kísértettörténet időpontja jól rekonstruálható, hiszen szoros kapcsolatban áll Bieliczky Ágoston privigyei származású, de a szegedi piarista rendházban élt piarista atyával, akinek a halála 1738. január 18-án következett be Szegeden. Kácsor a következőképpen foglalja össze, hogy mi történt ennek a szomorú, dermedt januári napnak az éjszakáján, Privigyén.

„Illud hic omittere non possum, quod ex ore patris Constantini Halapy a Passione Domini praepositi provincialis saepe qua eius secretarius narrari audivi Prividiae, quod ipse certo anno et die dum rectorem ageret iam dormientibus omnibus campanam comunem qua signa dabantur pro functionibus comunibus, pulsari audivit de nocte longo tractu, ad quem pulsum tota religiosa comunitas putans hoc signum esse primum pro meditatione matutina, surrexit et ad oratorium convenit. Erant tenebrae spissae, quia acciderat circa medium Ianuarii. Omnibus autem in oratorio existentibus (uti solet secundum signum dari elapso aliquo temporis spatio pro meditatione inchoanda) pulsus ille secundus incepit dari, et diutissime trahebatur, ita ut pater rector Constantinus allocutus horarium, ut iret et moneret excitatorem a pulsu cessare. Iste currit (interea semper sine cessatione campana sonabat) ut superius pulsantem cessare iubeat, et nullum videt, descendit postea ad inferiorem ambitum cogitans ibi eum trahere campanam, sed nec hic quemquam videt. Iterum accedit ut moneat ne pulset, sed neque nunc quemquam pulsantem deprehendit, igitur accedit patrem rectorem et dicit ei: Campanam solam pergere et sonare sine trahente; et hactenus semper campanae pulsus audiebatur. Pater et inde rector omnes in oratorio existentes alloquitur dicens: Reverendi patres et carissimi fratres, isto pulsu aliquis fratrum nostrorum huius provinciae a nobis suffragia expetit, in extrema necessitate constitutus aut

iam etiam mortuus, idcirco dicamus pro eo psalmum *De profundis*. Hoc dicto cessavit in momento sonitus campanae, et post psalmum *De profundis* cum oratione *Deus veniae largitor* horologium sonare incepit, et sonuit duodecimam, unde pater rector iussit omnes ad suas ire cellas et dormire, cum media foret nox. Commendavit autem precibus omnium eum qui signo campanae suffragia postulasset, et se quisquis ille foret. Et iam nullus in hoc collegio fuisset infirmius, aliquot diebus expectavit, ut de alicuius nostri morte certior fiat. Venerunt deinde litterae post aliquot dies indicantes piam mortem Patris Augustini Bieliczky a Sancto Leopoldo superioris Szegediensis, sed nati Prividiae cuius tota cognatio Prividiae habitat, qui ea ipsa hora et quadrante expiraverat. Et sic cognovit eum fuisse, qui hic innocentum fratrum suorum praesertim noviciorum precibus iuvare petebat.”

A latin nyelvű történet a következőképp foglalható össze: egy januári éjszakán Halápy Konstantin atya – az akkori házfőnök – hosszas harangzúgásra ébredt. A kolostor szerzetesközössége azt hitte, hogy ez a hajnali elmélkedés első jelzése, ezért mindnyájan az oratóriumba siettek. Halápy atya megnézte, hogy ki húzza a harangot, de a közösség legnagyobb döbbenetére nem volt ott senki, a harang magától szólt. Végül a jelenést hallva a házfőnök az összegyűlt szerzetesekhez fordult: valószínűleg egy testvérük, aki haldoklik vagy már meghalt, kéri tőlük imáik segítségét. Ezért elmondták a 129. zsoltárt és a *Deus veniae largitor* imát. A harang azonnal elhallgatott, az óra pedig éjfél ütött. Néhány nap múlva a privigyei piarista közösség levelet kapott, amelyben értesítették őket, hogy Bieliczky Ágoston atya, a szegedi ház elöljárója, aki privigyei származású, pontosan a harangzúgás időpontjában hunyt el. Tehát ő kérte testvérei, különösen a novíciusok imáit halála pillanatában.

A kézirat, amely fenntartotta a részletet, még számos elgondolkodtató és rejtélyes történetet őrzött meg a piaristák vilá-

SZENT GYÖRGY HAVA

gából, valójában kincsesbányája a természetfeletti és paranormális jelenségeknek. Ám, amikor a kutató újabb részleteket szeretett volna átírni belőle, többé nem kapott bebocsátást a levéltárba, ugyanakkor éjszakánként rendszeresen ébred hangzúgásra...

Stella Bíró

**„[m]ár csak a Magyarok közt
talál menedékhelyet”,
avagy: a latin nyelv ismerete
a reformkori Magyarországon**

Megelőzve az első, valóban úttörő, katolikus egyházi vállalkozást, a *Religio és Nevelés* 1841. évi megjelenését, 1838-ban bontott vitorlát a könyvtáros Gyarmathy János szerkesztette *Magyar Szion/Sion*. Noha a szerkesztőség a „római egyház saját nyelvén” megjelenő sajtóorgánium hiányával indokolta az 1840. évi nyelvváltást, az újítással nem nyerte el a felső klérus kívánt támogatását. Még Luigi Lambruschini bíboros államtitkár is az új, magyar nyelvű folyóirat tervét értékelte 1840 végén: „Szeretném hinni, hogy a lap, a jelenleg Pesten latin nyelven kiadott lapnál még hatékonyabb lesz, nem csak azért, mert tudósabb személyek szerkesztik, hanem azon okból is, hogy szélesebb körben elterjedt és olvashatóbb lesz, mivel az ország nyelvén íródik.”

Jól mutatja a népnyelv római elsőbbségét az 1840–41-ben, az Örök Városban tárgyalásokat folytató Lonovics József csanádi püspök megjegyzése is az első pápai találkozóról: „[...] [A] mit küldetésem eredetéről s céljáról részszerint rosz [betoldás: azaz magyaros] deák, rész szerint még roszszabb olasz nyelven elébeterjesztetem [ti. a pápának].” A következő pápai kihallgatáson már maga az egyházió kérte az olasz nyelv használatát: „Ő Szentségéhez

bocsájtattam, ki ismét csókkal fogadván s leültetvén különösen kiköté magának, hogy véle egyedül csak olasz nyelven szóljjak.”

Jóllehet XVI. Gergely tudott mindkét nyelven, a közvetlen kapcsolatot az olasz nyelv biztosította számára. *„Folyvást szabadon csak olasz és latin nyelven beszélt. [...] kik olaszul szabadon, folyvást beszélhetének [...] vele csakhamar szívélyes társalgásba ereszkedtek.”* – jegyezte fel Nicholas Wiseman bíboros, érsek, író viszszaemlékezéseiben az egyházfőről. Ezt támasztják alá a magyar nyelven útleírást író első nő, Wesselényi Polixéna erdélyi bárónő sorai is: *„Mondá [ti. a titoknak], hogy bevezetéskor a pápa előtt térdet hajtvá, azon lehunyázkodó állásban kezét csókoljuk meg. Santo Padrénak nevezzem, s bármily rosszul, de olaszul feleljek kérdéseire, ezeket kívánja az etikett.”*

Nem meglepő tehát, hogy 1840–41-ben a magyar püspök is olaszul folytatta a tárgyalásokat. Pedig korábban Bécsben elvetették ennek lehetőségét. A püspököt a kiküldetésre felkérő Klemens Wenzel Lothar von Metternich államkancellár szerint csak annyi nehézség volt Lonoviccsal, hogy bár olvas és nagyon jól ért olaszul, egyáltalán nem beszéli a nyelvet, így a latinnal fogja megmenteni a helyzetet. Az osztrák szentszéki követ, Rudolf von Lützow gróf sajnálkozását fejezte ki a nyelvi akadály miatt, hiszen úgy vélte, így a bensőséges kapcsolat előnye elvesz, s a pápa az ismert poliglott nyelvészt, Giuseppe Gasparo Mezzofanti bíborost fogja segítségül hívni. Erre ugyan nem került sor, de a tárgyalások során készített beadványait már latin nyelven jegyezte a magyar püspök. *„[T]udományának és latin stílusának szép példája”* – állapította meg sokatmondóan Lonovics egyik feljegyzése kapcsán a kiküldetés történetének első ismeretője, Marczali Henrik.

Akadtak azonban Rómában, akik nehezményezték a latin nyelv háttérbeszorulását. A nyelvész, könyvtáros, klasszika-filológus Angelo Mai bíboros például sajnálatát fejezte ki a magyar püspöknek, miszerint *„a deák nyelv Olasz Országból, egykori honából száműzve, ma már csak a Magyarok közt talál menedékhelyet”.*

Ha nem is ennyire elismerően, de Bécsben is számontartották a magyarországi latin nyelvismeretet. 1844-ben a vegyes házasságokról szóló királyi *resolutio* tervezete kapcsán például Lonovics fontosnak tartotta, hogy a gyermekek vallását illetően a szülői megegyezés még a jegyesség időszakában történjék meg. Ennek okán a kizárólag jegyességre vonatkozó „*mixtum matrimonium inire volentes*” megjelölést javasolta. Úgy vélte ugyanis, hogy ha csak a szülők köthetnek egyezséget, az a katolikus nőkre sérelmes, mivel ők a házasságkötésük után már nem szabadok.

Az általa javasolt kifejezés helyett azonban a végleges szövegben a *contrahentes* megfogalmazás állt. A csanádi püspök szerint ezt az országgyűlési követek és a vármegyék úgy értelmezik, miszerint a király szándéka az, hogy a házasság után kössék meg az egyezséget. Felvetése nem volt alaptalan. Szentkirályi Móric, Pest vármegye követe ugyanis olyan javaslatot készített, miszerint a gyermekek az apa vallásában nevelendők, ám a szülőknek (jegyeseknek ez tilos!) jogukban áll a megegyezés útján más keresztény vallást választani. A megállapodás addig érvényes, amíg attól mindkét vagy egyik fél vissza nem lép. Amennyiben ez megtörténik, az apa vallása lesz irányadó.

Metternich a felvetés tisztázásában kikérte Josef Alois Jüstel véleményét. A bécsi államtanácsos nem osztotta a püspök aggályait, miszerint a *contrahentes* kifejezés csak a házasságot megkötöttekre vonatkozna, s így vette védelmébe a végleges királyi *resolutiót*: „*A latint Magyarországon nem felejtették el oly mértékben, hogy ne tudnák a praesent a praeteritumtól megkülönböztetni.*”

Sophia Bárány

[illegible]

A középkori eredetű Hajnal-ének dallamváltozata a magyar nyelvterület két végpontján

S arbak Gábor tanár úr 1997 őszén középkori latin irodalomra tanított minket, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának piliscsabai hallgatóit. Máig meghatározó számomra az a liturgikus lelkeség, érték- és forrásközpontú szemlélet, a középkor szellemiségének szeretete, ahogyan – többek között – Boëthiusról és Cassiodorusról, a skolasztikáról, a zsolozsmáról, azon belül a középkori verses officiumokról, a himnuszköltészetről és hazai változatairól szólt az előadásain. Tiszteletteljes köszönettel egy szövegében és dallamában késő középkori eredetű népénekkel köszöntöm őt!

Magyarországon egészen az 1950-es évekig a falusi és városi bakter legtöbbször 21 óra és hajnali 4 óra között járta a település utcáit lámpással és néhol a templomban megszenteltetett, tetején kereszttel ékesített és szekercefejjel ellátott, elődjeitől örökölt alabárdal a kezében. Jellegzetes dallamú, verses formájú énekével óránként jelezte, valójában érthetően és órára pontosan kiáltotta az időt. E tisztség és feladatkör elődje az újkori vár-
virrasztó, amely később az éjjeliőröket, más néven a cirkálókat vagy strázsálókat jelentette. A bakter pl. a *Tizet ütött már az óra...* vagy a *Hallja minden háznak ura...* kezdősorral indította énekét,

amelyben hasznos tevékenységre szólította fel települése lakóit (pl. *Tűzre-vízre vigyázzatok!*) és szép imádságokat is énekelt köszöntője egy-egy strófájában: pl. *Éjjél után óra kettő, / Dicsértessék a Teremtő; Éjjél után óra három, / Szentháromságot imádom!, Már egy nappal értünk többet, / Adjunk hálát Teremtőnknek!*, vagy *Boldogságos Szűz Mária, / Segélj minket minden jóra!* Az órákiáltás középkori eredetű, a gregorián dallamkinccsel rokonítható melódiája legtöbbször tenorhangon kezdődő és recitatív indítású vagy letről felfelé lépő hangköz. A 2. sorában gyakori a kvartlépés lefelé vagy 2., illetve 3. sorukban a fríges sorkadencia.

Az *Ó, fényességes szép Hajnal...* késő középkori eredetű, mondanivalójában és dallamában a bakterénekkel rokon, tipikusan adventi népének. A Hajnal ebben az esetben Szűz Máriát jelenti, aki a karácsonykor felkelt Napot, Jézus Krisztust várta méhében advent időszakában. Szövege elsőként a kézirat *Petri András-énekeskönyv*ben (Csíkszentkirály, 1630–1631) található meg. Dallamgerince elsőként a legkorábbi nyomtatott hazai katolikus énekeskönyv, a Lőcsén, 1651-ben kiadott *Cantus Catholici* egyik tételeként és *Hagnal* címmel a *Vietoris-kódex* (Kelet-Felföld, 1675–1679) f. 40v–41r lapjain olvasható. A Mária-ének szövege és szép melódiája számtalan változatban él a magyar nyelvterületen. Az adventi hajnali Rorátémisék hagyományos záróénekévé vált az évszázadok során.

Az alábbiakban egy egyedi dallamváltozatra szeretném felhívni a figyelmet. Az *Ó, fényességes, szép Hajnal...* népének legkeletibb, jelesül bukovinai székely, Istensegíts községbeli változatát Gáspár Simon Antal (1895–1978) paraszttértelmiségi előénekes recitatív indításával énekelte Domokos Pál Péter népzenekutató és zenetörténész magnetofonjába. Ez a dallamkezdet hasonlít leginkább a bakterénekre. Az eddigi népzene kutatás úgy tudta, hogy a magyar nyelvterületen ez és egy másik, szintén bukovinai (józseffalvai) gyűjtés az egyetlen ilyen ősi, kizárólag és egyhangú recitatív indítású példa. Azonban az elmúlt évek vizsgálódásai során kiderült, hogy a Lajtha László

Népzene gyűjtő Csoport (tagjai: Lajtha László vezető, Erdélyi Zsuzsanna textológus és Tóth Margit muzikológus) a magyar nyelvterület túlsó, legnyugatibb végén, a Vas vármegyei Bucsú községben, 1960 júniusában a bukovinai példához hasonló, zárólag recitatív kezdősorral és sorzáró hangjában kvartlelépéssel indító, teljesen a bakternótákat idéző változatot gyűjtött az 1881-ben született Varga Györgyné Jelencsics Rozáliától. (Egy felfele lépő kvinthangközzel való indítás után ugyanez a recitatív sor olvasható a szintén vasi Herény variánsában, ugyancsak a Lajtha-csoport gyűjtése szerint.) A Bucsú községben gyűjtött ősi dallamváltozat így olvasható Tóth Margit lejegyzésében, a budapesti Hagyományok Háza Archívumában található, még kiadatlan *Dunántúli népelemek* kézirategyüttes 55a44. oldalán:

Bucsa 1960. VI. Varaga
Györgyi, Gáboros Rózi
1881

$\downarrow = 116$

b $\flat$ d

$\downarrow = 100$

fé-lyes-sé-ges ré-p háj-mal,

Kit így Kő-szön tölt az an-gyal; lel-vő-z-lég tel-jen ma-lant-tal.

2. Dicsőséges Szűz Mária,
Atya Istennek leánya,
És Szentléleknek mátkája.
3. Tehozzád küldetett mennyből
Gábrriel angyal követül,
Istennek rendeléséből:
4. „Szentséges Szűz, Fiad leszen,
Ki Isten s ember lesz egyben,
És megmaradsz szüzességben.
5. Fiad az ég dicsősége,
A bűnösök reménysége,
S a megtérők üdvössége.”

SZENT IVÁN HAVA

6. Ó, boldogságos Szűzanya,
Kérünk nagy méltóságodra,
Végy minket pártfogásodba!

7. Dicsőség Szentháromságnak,
Dicséret Szűz Máriának,
Üdvöztőnk Szent Anyjának!

Sarbak Gábor tanár úrnak végül a kapuvári (Sopron vm.) bakterének (Lajtha-hagyaték, Helyszíni gyűjtőfüzetek 13a/13 036 és 13 039) Újévre szóló jókívánságaival kívánok még sok-sok éven át egészséget, Családjában szeretetet és változatlanul sok gyümölcsöt hozó alkotómunkát:

Hallja minden háznak ura, / Itt az utolsó éjszaka.
Temetjük az ősztendőt, / Köszöntjük ez új
jövendőt.
Kérjük, hát, a Szűz Máriát, / Hozzon egy szebb
esztendőt ránk!
Boldogsággal, szerencsével, / Kelhessünk fel
minden reggel.
A ház minden lakójának / Boldog új évet
kívánok!
Legyen az újév áldás-dús, / Dicsértessék Jézus
Krisztus!

Norbertus Medgyesy S.

A veréb is lehet példa

Gyalogi János (1686–1761) jezsuita szerzetes, korának jeles szónoka és költője. Latin nyelvű, egyéni hangú verseiben a bibliai zsoltárok és az antik múzsák hangját együtt szólaltatta meg. A református erdélyi főorvosnak, Köleséri Sámuelnek a támogatásával kiadott (és neki dedikált) tizenkét + tíz elégiát tartalmazó kötetéből (*Theophili Romano-Catholici, Hungari, in psalmos, quorum meditatione, amoris Divini ignis exardescit, elegiae XII <et in psalmos poenitentiales Elegiae X>*, Nagyszombat, 1726) választottam ki egy részletet, azzal köszöntöm a 70 éves Sarbak Gábort.

A kötetben belső címlap különíti el a tíz elégiát tartalmazó versfüzért (pp. 65–107: *Dei Amatoris Romano-Catholici Hungari, in Psalmos poenitentiales elegiae X, quasi Epistolae, ex reatus aeterni vinculis ad Thronum Gratiae directae*), amelyet a jezsuita szerző eredetileg az 1723-ban elhunyt Haller Gábornak (1685–1723) szánt. Itt a nyolcas szám alatt közös címmel a 101. zsoltárban említett három madárhoz (pelikán, bagoly, veréb) fűzött egyéni gondolatokat az alábbi módon:

pp. 94–95:

Elegiae VIII.

Poenitentiae Forma triplex
[A bűnbánat hármasságja]

*A v. 7. Similis factus sum Pelicano solitudinis –
PELICANUS – Forma poenitentiae In eodem
Anachoretarum, procul humano consortio degentium*

SZENT IVÁN HAVA

[7. verstől: Hasonlítok a pusztában lakó pelikánhoz –
PELIKÁN – Az emberi társaságtól messze lakó
remeték bűnbánatának formája]

pp. 96–97:

In eodem v. 7. Factus sum, sicut Nycticorax in domicilio
NOCTUA – *Forma poenitentiae in Civitatibus quidem*
degentium: sed Coenobiis, cellulisque clausorum

[Ugyanazon 7. versben: Olyan lettem, mint a bagoly
a romok közt – **BAGOLY** – A bűnbánat formája azok
számára, akik ténylegesen közösségben élnek: de
börtönökben és zárt cellákban]

A harmadik madárra vonatkozó sorokat (pp. 98–99) latinul és
saját fordításomban közlöm.

Ladislaus Szelestei N.

A nyomtatványban lévő Dávid- király metszet,
a 64–65. lapok közt

v. 8.

Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in tecto.

PASSER

*Forma poenitentiae hominum,
qui in coniugio, atque Repub. versantur*

*Ultimus Ales ades, caveae vitator, et artis,
Quid dabit ingenio vivere posse tuo?
Ales inops, inopis vitae vexilla secutus,
Fortunam bellè doctus utramque pati.
Exigis humano socialem sub lare vitam,
Si posses alas demere, civis eras.
Nunc avis inter aves, nunc pauperis incola tecti
Spartanum gelido sub Iove tempus agis.
Publicus incedis; fontes, non emptaque poscis
Prandia, securam diripis ore dapem.
Cum sis utilibus comes, et conviva columbis,
Liber es, et cippo ne capiâre, caves.
Tu fila exploras, et quò non possumus ire,
Supra apices, larium celsaque tecta fugis.
Tecum habitas; tectoque vagam circumspicis urbem,
In strepitu, strepitu posse carere, doces.
Publicus, atque tacens; humilis, nunc celsus es idem;
Ingenium mirer? pauperiémne magis?
Omnia dum miror, superest, coelestia tecum
Qua sola possum, culmina mente petam.
Et memor illius, quem cor semel induit hami,
Infelix etiam tuta recuset amor.
Abscondat cilicem Tyrio sub murice saccum,
Decipiâtque vagae lumina plebis Amor.
Nec totum ludo, nec totum commodet armis
Ingenium: quam sit lubrica pompa, memor.
Intus Eremicolam (satis est, noscamur olympo)
Principis effigiem praeferat ille foris.
Ipsa dapes avido furtim properabitur ore,
Nec cinerem tempus cernere pane sinet.
Inque siti potum (qualem decet exulis esse)
Fletibus adfusus pocula mista dabunt
Utque sinet tempus, locus, et tua gratia: flentis
Ante oculos unus de tribus ALES erit.*

8. vers:

Néztem, és olyan lettem, mint egy magányos veréb a tetőn.

VERÉB

A házasságban és közéletben élő férfiak
bűnbánatának formája

Renyhe madár, művészet meg ketrec kerülője,
Honnan az élni tudás, hajlamod honnan ered?
Gyenge a szárny, nyomorult élted normája is, így hát
Életed úgy alakult, jót meg a rosszat is éld.
Házaknál másokkal együttes létre törekszel,
Szárnyad letenni erőd volna: nagy emberi tett.
Ámde madár madarak közt élsz a tetőn te szegényen,
Spártai állapotot túrsz hideg éjjeleken.
Ugrálgatsz szabadon; forrásból reggel iszol, és
Vett eledelt nem akarsz, csőrrel ebéded akad.
Házi galamboknak te a társa vagy és követője
Most szabadon, de vigyázz, lépre ne menj sohasem.
Érzékelsz bajt és hova nem mehetünk soha fel mi,
Csúcsokat és a magas épületet kerülöd.
Egymagad élsz, szemlélsz lármás várost a tetőről,
Oktatod is minekünk zajban a zajkerülést.
Ismert, csendes és kicsi, majd meg nagyvonalú vagy,
Bámulom hajlamod én, vagy netalán nyomorod?
Mindezen ámulok, annyi marad nekem, hogy teveled már
Mennyire megtehetem, leljem az égi tetőt.
Visszaidézem, hogy egyszer a szív ha bekapta a horgot,
Nem fogad el bizonyost: béna marad szeretet.
Rejtse a táskáját Tyrosznak bíbora el bár,
Fényeket ejtse rabul tétova nép-szeretet.
Játékban, versenyben nem kell semmi ügyesség,
Szüntelen intve magad, mennyire megcsal a fény.
Bent remetét (ismerni Olymposról elegendő),
Kint vezetőt imitál, annak a képe szerint.
És ha titokban az éhes szájnak készül az étel,
Arra idő nem elég, lássa kenyér a hamut.
Szomjúságban italt (így illik a számkivetésben),
Nyújtanak, egy poharat, melybe a könny belefolyt.
És ahogy eljön majd az idő, hely, meg te-kegyelmed:
Szárnyasok háрма közül lát egyet majd, aki sír.

[illegible]

Töredékből teljesség

Bár pontosan nem tudom, mégis azt feltételezem: mindannyiunk életében vannak olyanok, akik első látásukkor – vagy inkább megpillantásukkor – ismeretlenségük ellenére is fölkeltek érdeklődésünket, s noha kíváncsiságunk és érdeklődésünk tárgyai, a személyes megismerkedés mégis sokáig késik – vagy olykor bizony örökre elmarad, s később már csak a valamikori kíváncsiság emlékét őrizzük, vagy talán arról is régen elfeledkeztünk. Éppen azért idézem meg ezt az élményt, mert valami ilyesmi érzés formálódott meg bennem akkor, amikor először láttam Gábort az *Eötvös Collegium* folyosóján.

Elsőéves egyetemistaként, a Ménesi úti kollégium lakójaként találkoztam vele az igazgatói folyosón. Iránta való érdeklődésemet részben az is táplálta, hogy annak a *Fragmenta Codicum Kutatócsoport*nak volt a munkatársa, amelynek irodája – számomra először érthetetlen módon – nem az *Irodalomtudományi Intézet* által használt és táblákkal egyértelműen jelzett területén, hanem a kollégium földszintjén volt. (Persze, nem kellett volna csodálkoznom, ha már az első napokban jobban körülnézek, hiszen a *Murgácsné* felirat az alagsor egyik ajtaján később még enigmatikusabbnak tetszett, de először az is meglepő volt, hogy hátul az épületben egy idős úr lakik.) Felsőéves szobatársaimtól hamarosan megtudtam, hogy kik alkotják ezt a kutatócsoportot, amelyet a *Keselyű három napja* című film alapján egyfajta misztikum lengett be számomra. S bár a kezdet kezdetétől köszönőviszonyban voltunk (hiszen azt már a gólyatájékoztatón megtudtam, hogy „a kollégiumban mindenkinek köszönünk”,

és „a könyvtárba sem papucsban, sem rövidnadrágban nem megyünk”), személyes megismerkedésünkre csak évekkel később, már az egyetem elvégzése után került sor.

Ha a mából visszatekintek az első találkozások benyomása-ira, akkor azt kell megállapítanom, hogy úgy múltak el az évtizedek, hogy Gábor, akit most köszöntünk, mit sem változott. Olyannak ismertem meg, mint amilyennek képzeltem. Mindig mosolygósan, derűsen és kedvesen üdvözölt, amikor még nem is ismertük egymást, s egész megjelenésében – a *Collegium* akkori viharos tanáregyéniségeinek kiáltó ellentétéként – a kiegyensúlyozott elmélyültséget sugározta. Később úgy adódott, hogy – bár kutatási területünk csak részben érintkezik, mégis – volt alkalmunk gyakorta találkozni, s lehetőségem nyílt tudományos munkásságának, tanulmányainak, kritikáinak, egyéb szakmunkáinak és a nyilvánosság előtt kevésbé ismert tudományszervező tevékenységének megismerésére. Ha kritikai írásaiba tekintünk, ugyanaz az egyéniség bontakozik ki előttünk: szelíd, az érdemeket elismerő, de a tévedéseket el nem hallgató, ám szóvá sohasem bántó módon tevő hang szólal meg bennük, míg tanulmányaiban a tudományszakában példaadó módon otthonosan mozgó, a legapróbb részletnek is kellő súlyt adni képes tudós vezet bennünket.

Sarbak Gábor világi elnökként közel három évtizeden át intézte a Szent István Társulat ügyeit, aminek terhét a külső szemlélő aligha tudja megítélni. Bár nem kellett volna e minőségében magára vállalnia, mégis ő tartotta kézben a Szent István Tudományos Akadémia latin oklevelei kiállításának folyamatát. Amikor megmutatta azt az adatbázist, amelyben minden egyes esemény külön mappába van rendezve, s amelyben egyszerre lehet tematikusan és kronologikusan tájékozódni, végre lelepleződött előttem. A számítógép képernyőjén egy olyan tudós könyvtár képe bontakozott ki előttem, ahol minden a helyén van, és ahol mindennek a helyére kell kerülnie. És ebben a világos teljességben még az is teljesnek és a helyén valónak tűnhet, ami töredékes.

Ladislaus Takács

A pálosok a királyi kegyesség és a háborús rítusok találkozásában

Sokat írtak a háborús liturgiáról, annak funkciójáról, a győzelemért és a béke megteremtéséért mondott könyörgésekről, ezek fejlődéséről a Karolingok korában és azon túl. Az utóbbi évtizedekben a középkori hadtörténeti kutatásoknak ez lett az egyik leglátványosabban fejlődő részterülete. A kereszténység megjelenése Magyarországon is alapvetően átformálta a hadakozás ideológiáját és napi gyakorlatát. Joggal tételezhető fel, hogy a hadakozáshoz kapcsolódó egyházi szertartásokat előírászerűen gyakorolták. Indokolatlan leegyszerűsítésnek tekinthető, ha csupán az istenítélet képzetére korlátozzuk a háborúk kimenetele és a természetfeletti világ kapcsolatát, bár érthető okokból az írott elbeszélő forrásokban erre lehet a legtöbb említést találni. Az égiek döntését befolyásolni lehetett a csaták előtt példaszzerű magaviselettel és imádságos lelkülettel, közbenjáró szentek megnyerésével, fogadalom tételével vagy éppen az ereklyéknek csatatereken való megjelenítésével. Gyöngyösi Gergelynél olvassuk, hogy az 1370-es években a királyt vagy országát ért ellenséges támadás idején a diósgyőri vikárius imádságra buzdította a szerzeteseket, hogy „a mindenható Istentől segítséget, védelmet vagy győzelmet nyerjenek”.

A veszély érzete, a sebesülések és a fogság réme megérintette a résztvevőket, amiről leginkább a búcsújáróhelyek csodajegyzékeiből alkothatunk képet. A harci cselekmények után ezek a legfontosabb forrásaink a korábban tett fogadalmak

beváltására. Költségesebb templom- vagy oltáralapításokra az uralkodóknak és előkelőiknek nyílt lehetőségük, amik joggal sorolhatók a csatákat követő rítusok közé. Nem meglepő, hogy az egyik legtöbbet hadakozó s személyes bátorságának többször is tanújelét adó, olykor életveszélyesen megsebesült Nagy Lajos király kegyes cselekedeteiről bőszégesen írnak forrásaink. Biztosan tudjuk, hogy 1352-ben Lajos a litván háborúja után Váradra, Szt. László sírjához ment hálaadásra. Bizonytalan, hogy ez kapcsolatba hozható-e a litvániai Belz vára alatti megsebesülésével, de egyesek még Márianosztra alapítását is e hadjárat-hoz kapcsolják.

Lajos király esetében leginkább a pálos rend támogatása és a mai ausztriai Mariazell templomának juttatott adományai hozhatók kapcsolatba a hadszíntéren vélhetően megtett, de a forrásokkal pontosan nem bizonyítható fogadalmával. Zell (ma Mariazell, Ausztria) és Lajos kapcsolata igen korai, vannak, akik azt az 1358-as zárai békekötéssel hozzák összefüggésbe. Mégis a helyi hagyomány a török háborúkhöz kapcsolta. Eszerint Lajos az oszmánok elleni döntő csata éjszakáján a zelli Szűz Máriához imádkozott, majd szerencsésen győzelmet aratott. Mivel 1390 előtt magyar királyi sereg közvetlenül nem ütközött meg a törökkel, különösen nem a király részvételével, így a történeti magyarázatot leginkább az 1375-ös havasalföldi, majd az 1376-os vidini bolgár hadjáratban keresik. A pálosok azonban még egy szálon megjelennek. Himfi Benedeknek és a Csáktornyán pálos kolostort ekkor alapító Laczkfi Istvánnak szentföldi zarándoklata 1376-ban talán szintén a zelli adományra alkalmat kínáló hadieseményhez kötődhetett.

A Velencével vívott győztes háborút lezáró turini béke értelmében a velenceiek átadták Lajos királynak Remete Szent Pál maradványait. A pálos hagyomány tudni véli, hogy a pálosok Lukács testvér révén előre megjövendölték Lajos győzelmét, s ez teljes mértékben indokolhatta, hogy a szent ereklyéit 1384-ben Budaszentlőrincre vihessék, ahol a jövődölés emlékére egy

emlékfát is ültettek el. Szent Pál a későbbiekben is égi segítséget nyújtott a magyar seregeknek. Gyöngyösitől tudjuk, hogy a keresztény sereg Ali bég feletti győzelme Moldvában 1475-ben a szent ünnepnapján, január 15-én történt. Mátyás ekkor ugyan Boroszlóban tartózkodott, de szokása szerint magának vindikálta a győzelmet. A pálos hagyomány szerint a király – aki „nagy szerettel volt Remete Szent Pál testvérei iránt” – szokása szerint Szt. Pál oltalmába ajánlotta magát, s gyakran a szentlőrinci kolostorban imádkozott. Szombathelyi Tamás rendfőnökről írta Gyöngyösi Gergely, hogy „valahányszor ennek a hazának a vezetői és előkelői az ellenség ellen akartak indulni seregükkel, imádságát kérték” – s nem is eredménytelenül. Máskor Bécs ostromának a sikerét jósolták meg Mátyás királynak.

Számos történész, így a mariazelli alapítás történeti hátterével foglalkozó Kumorovitz Bernát következtetése, hogy az alapítások és jámbor adományok mögött minden esetben konkrét hadieseményt kell vagy lehet keresni, nem alaptalan, de nem is kell szükségszerűen követnünk ebben, amikor az uralkodók és előkelőik általában oly nagy bizalommal fordultak a pálosok és Remete Szent Pál közbenjárásáért. III. Ince pápa nem hiába emlékezette a hívőket arra 1217-ben, hogy „a látható ellenség ellen láthatatlan fegyverekkel, vagyis imákkal harcoljatok”. A király krónikása, Küküllei szerint is „...[Lajos] bőkezűsége és jó példát nyújtó tevékenysége miatt sokakat vonzott az ájtatosság buzgalmanak kinyilvánítására, bárókat, lovagokat, nemeseket..., rendházakat építtettek és adományoztak Isten dicséretére és Szent Pál tiszteletére”.

Ladislaus Veszprémy

[illegible]

A Szebeni falikrónika

A 16. századi erdélyi szász történetírás jellemző műfaja volt az évkönyv (*annales*), ezek közül is különösen érdekesek a templomok falaira írt történeti feljegyzések. Ezek a történeti munkák a protestánssá vált templomokban a freskók helyét foglalták el, s egyben a humanizmus és a reformáció nagy lelki élményének, a szász azonosságtudat kialakulásának első nyilvános lecsapódásai voltak. Sajnos nem mind maradt ránk eredetiben, ezért is érdekes a *Szebeni falikrónika* a 16. sz. második feléből, ami a nagyszebeni plébániatemplomban, a *Ferula* nyugati falán látható.

A latin nyelvű mű magyarországi és erdélyi eseményeket örökít meg, de néha az ország határain túlra is kitekint. Ez az annalsztikus feljegyzés a többi falikrónikához hasonlóan a közösség hivatalos emlékezetőrzésének egy sajátos formája volt. A szöveg a templom falain pedagógiai funkciót is betöltött, népszerűsítvén a saját múltat, amelyen a közösségi öntudat megalapozódhatott. Szövege egyébként Michael Siegler *Chronologia rerum Hungaricarum, Transilvanicarum et vicinarum regionum libri duo* című évkönyvén alapul.

Arra gondolván, hogy a könyvet nem csak a jubiláns fogja forgatni, magyar fordításban közlöm a falikrónika szövegét:

„Ezek [az események] érdemesek az emlékezetre:

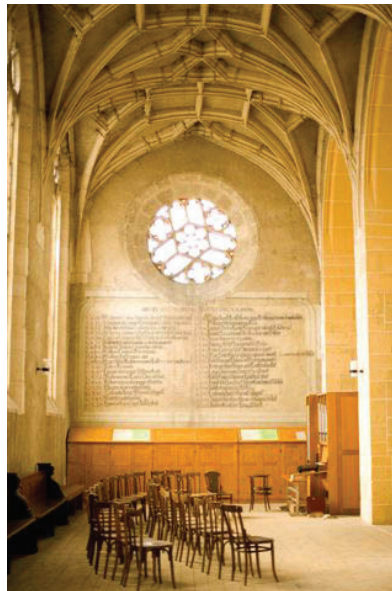
1409 I. Mehmed török szultán elfoglalta Szerbiát és Havasalföldet.

SZENT IVÁN HAVA

- 1421 Ugyanaz a szultán feldúlja a Barcaságot, a brassói szenátust elhurcolja.
- 1432 Ugyanaz a szultán a Barcaságot ismét tűzzel-vassal pusztítja.
- 1438 Ugyanaz a szultán Szászvárosnál bejön Erdélybe és feldúlja Szászsebest.
- 1444 Vereség Várnánál Szent Márton ünnepének napján, amelyben Ulászló király meghal.
1453. május 29-én Mehmed elfoglalta Konstantinápolyt.
- 1455 Hunyadi János vajda meghal.
- 1460 Corvin Mátyást királlyá koronázzák.
- 1485 Mátyás király elfoglalta Bécset.
- 1479 A nagyságos Báthory István erdélyi vajda Kenyérmezőn 65 000 törököt győzött le.
- 1490 Mátyás király meghal.
- 1493 A törököket a Vöröstoronynál a pásztorok megsemmisítik.
- 1510 Mihnea havasalföldi vajdát Nagyszebenben megölik.
- 1514 Kitor a keresztesek háborúja Székely György vezetésével.
- 1521 Nándorfehérvár a megadás után a törököknek átadatik.
- 1521 A székelyek fellázadnak János vajda ellen.
- 1523 Nagy földrengések történtek.
- 1526 Lajos király a mohácsi csatátéren meghalt.
- 1529 Az erdélyiek törökök és moldvaiak által okozott nagy veresége Földvárnál.
- 1530 Az egész világon pestis dúl.
- 1534 Lodovico Grittit Medgyes városában Czibak meggyilkolása miatt megölik.
- 1539 János király feleségül vette Izabellát, Lengyelország királyának lányát.
- 1540 János király meghal Szászsebesen.
- 1540 II. János magyar király megszületik Budán.
- 1541 Buda városát Fráter György a törökök kezére adja.

- 1541 Nagyságos Majláth Istvánt török fogságra hurcolják.
- 1542 Sok sáska lepte el az országot.
- 1551 Fráter György kincstartót Alvinc városában meggyilkolják.
- 1554 Egész Magyarországon és Erdélyben dúl a pestis.
- 1556 Nagyszeben városának nagyobb része gyújtogatás következtében leég.
- 1556 Izabella királynét fiával visszahozzák Erdélybe.
- 1558 Gyulafehérváron megölik Bebek Ferencet, Kendy Ferencet és Antalt.
- 1559 Izabella királyné meghal Gyulafehérváron.
- 1562 A székelyek szerencsétlenül fellázadnak II. János király ellen.
- 1564 II. János király elfoglalja Szatmárt, Atyavárat és más várakat.
- 1566 II. János elutazott a törökök szultánjához.”

Petrus Lőkös

[illegible]

Angol szendvics magyar töltelékkel: Ismeretlen magyar vonatkozású fragmentumok Oxfordban

Gábornál jobban kevesen tudják, mekkora zsákbamacska a töredékkutatás. Telis-tele van meglepetésekkel, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Az esetek legnagyobb részében a kutatónak fragmentumok tömegén kell kemény munkával átírni magát, míg végül feltárul az előtte fekvő nagy nehezen azonosított darabok jelentősége. Ennek láttán időnként maga is megkérdőjelezi befektetett munkájának értelmét. Az esetek igen nagy részében ugyanis csupán a jól ismert, a töredékek körében leggyakrabban előforduló szövegekkel találkozunk: nehezen lokalizálható, notálatlan missalék, breviáriumok, sztenderd egyházjogi munkák, *Decretales*, *Liber Sextus*, illetve ezek kommentált kiadásai, Bibliák, lekcionáriumok apró töredékei, időnként egy-egy jól ismert skolasztikus szöveg, vagy éppen alig meghatározható prédikációk, tucatszamba menő iskoláskönyvek, nyelvtanok, szószedetek azonosíthatók a kéziratos vagy nyomtatott kötetek kötéseiből kikerülő középkori töredékeken. De vannak ritka kivételek, olyan darabok, amelyek újra meg újra meggyőznek arról, érdemes a munkát, a kutatást tovább folytatni. Az alábbiakban egy ilyen meglepetést mutatok be nemcsak azért, hogy ezzel köszöntsük Gábor születésnapját és sok-sok éves kutatói munkáját, hanem, hogy tovább növeljük az arra mutató bizonyítékok sorát, hogy a kézirat-töredékek ku-

tatása nemcsak hasznos és ígéretes, hanem – amint arról az ünnepelt pályája is tanúskodik – felelősségteljes kötelességünk is.

A meglepetés ezúttal nem hazai vagy épp határon túli, hanem egy sokkal kevésbé ígéretes angliai gyűjteményben ért. Az oxfordi Bodleian Library egy 1514-es kiadású Erasmus-nyomtatványának kötése olyan töredék-együttest őrzött meg, amelynek szinte minden darabja rendkívül érdekes és egyedülálló. A kötet magyarországi provenienciájú: előzőkére a 16. században egy magát Leuoczianusnak nevező *possessor* jegyezte be nevét, akivel a gyulafehérvári Batthyáneum Inc. VI. 8. jelzetű, 1478-as Plutarchos-kötetében is találkozunk. (Érdemes lenne ezt is alaposabban megvizsgálni.) 1633-ban a könyvet már a pozsonyi káptalan könyvtárában találjuk. További sorsa ismeretlen, annyi bizonyos, hogy a 20. század elején már Hollandiában bukkan fel. Itt vásárolta meg a Bodleian 1926-ban a Nijhoff antikvárius cégtől.

A könyv kötését 1951 decemberében restaurálták Oxfordban. Ekkor több tucat papír- és pergamentöredéket emeltek ki belőle, amelyek 1977-ben 24 átlátszó plasztik dossziéba rendezve közös jelzet alá kerültek mint „Ms. Lat. misc. c. 91”. A töredékeket tartalmazó dossziékat ekkor, mintegy az újonnan létrehozott kézirat lapjai gyanánt, folyamatos, 1–24-ig terjedő fóliószámzással látták el. A különösen nagy számú, nagyrészt teljes foliókat, illetve kisebb szeleteket tartalmazó gyűjteményben számos magyar vonatkozású darabot találunk.

Rögtön az első (f. 1) egy kisméretű notált liturgikus pergamentöredék a 12–13. század fordulójáról, amely az *Annuntiatio* és Hetvenedvasárnap officium-részeit őrzi, mégpedig a *Pray-kódex* kottairásához hasonló, kora 13. századi notáció kíséretében. Kiadását az MTA Zenetörténeti Intézetének munkatársaival közösen készítjük elő.

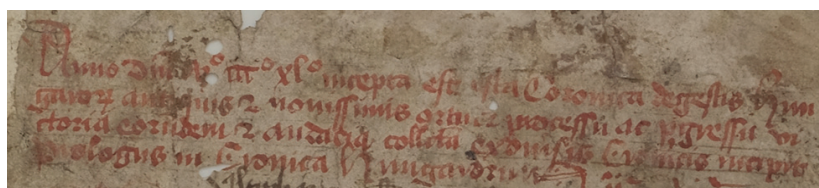
A következő, nagyobb egybefüggő csoport (ff. 4–15) 12 papírfólióból (6 bifólióból) áll, amelyek a genovai Johannes Balbus *Catholicon* címen ismert népszerű szótára egy 15. századi verziójának kéziratából származnak. Érdekességük, hogy néhány

szatirikus tollrajz kíséretében számos szövegközi és marginális magyar nyelvű glosszát őriznek. Mint például az alábbi részlet, amelyen a groteszk fejek mellé az ismeretlen annotátor a „Lator s te mith mosolga” kommentárt írta. A glosszák átírása és kiadása folyamatban van, remélhetőleg hamarosan megjelenik.

Oxford, Bodleian Library, Ms. Lat. misc. c. 91, f. 13r

A következő három fóliónyi papírtöredék minden bizonnyal ugyanabból a kódexből származik, mint a szótár, mert mind a fóliók mérete, mind a rajtuk olvasható latin szöveg kézirása megegyezni látszik a szótárával. E három, egyértelműen magyar kéz által írott lap egy eddig ismeretlen 15. századi krónika-kézirat töredékeit őrzi.

Oxford, Bodleian Library, Ms. Lat. misc. c. 91, f. 16r a krónika címlapjával

Az első levél (f. 16) szerencsés módon a krónika címlapját és kezdetét (§§1–4), a másik kettő (ff. 17–18) jelentős szöveghiány után a honfoglalás és a Fehérló-monda leírását tartalmazza (§§25–28). A háromfóliónyi töredéken megőrzött szöveg a ma „14. századi

krónikaszerkesztmény” néven számon tartott kompiláció sajátos változatának töredékeit őrzi, amely a két fő változat, a korábbiak tartott és Hess András 1473-as nyomtatott kiadása után *Budai Krónika* néven ismert, némileg rövidebb, illetve a másik, a *Képes Krónika* díszkódexe és az annak másolataiból/adaptációiból álló, ma későbbinek tekintett recenzió alkotta csoportok közül egyikbe sem illeszthető be egyértelműen. Azok egyfajta sajátosan egybekompilált keverékét nyújtja, amely azonban jó pár, csak ebben a szövegben előforduló adalékot őrizz, amely számos érdekes részlettel gazdagítja a magyar honfoglalással kapcsolatos középkori forrásainkat. A töredék egyik érdekessége, hogy címlapja a szerkesztményt minden eddig ismert krónika-kéziratnál korábbra, 1340-re helyezi s egy olyan sajátos szövegváltozatot őrizz, amely a *Dubnici Krónikához* némiképp hasonlóan, ám annál sokkal messzemenőbben egyesíti, egységesíti a krónikaszerkesztmény két recenziója, a *Budai* és a *Képes Krónika* szövegét. Egyszersmind azonban a szerkesztés közben számos érdekes, a magyar őstörténet és honfoglalás szempontjából jelentős középkori forrást is interpolál, mint például egy Erdély német Siebenbürgen elnevezését magyarázó részt, amely azonosítja a honfoglaló magyarok által alapított hét várat, valamint elbeszéli Álmos vezér halálának okát, s a Fehérló-monda kapcsán megnevezi Szvatopluk táborhelyét. A krónika-töredék kiadása és részletes elemzése nemsokára nyomtatásban is megjelenik, bizonyítékaul annak, hogy a hazai középkor elfeledett emlékei nemcsak magyarországi lelőhelyekről kerülhetnek elő.

Colligite fragmenta, ne pereant (Jn 6,12) – szól a jól ismert bibliai parancs, s valóban, a töredékek kutatását érdemes folytatni, szervezni és kiterjeszteni, sőt a környező országokkal összehangolni. Ehhez kívánunk Gábornak még sok-sok eredményes esztendő, örömben és egészségben.

Petrus Tóth

Mezey László (1918–1984) és a premontreiek

Ullmann Péter tanulmánya személyes tartalma miatt csak a nyomtatott példányban szerepel.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

In montibus confinii ...

A baráti köszöntés címe egy Kézai Simon által ránk testált, kitalált történetre utal, mely szerint a hun birodalom megsemmisülését hozó végzetes csata után mintegy három-ezer menekülő hun valahol a Kárpát-medencében, a regényes Csigle-mezőn húzta meg magát, ahol ellenségeiktől félve még a nevüket is megváltoztatták hunról székelyre. Utóbb e székellyé vált hunok – a történet szerint – Ruténia határán fogadták Árpád honfoglalóit, hogy együtt hódítsák meg Pannóniát, ám új szállásterületüket nem a pannon síkságon nyerték el, hanem a határvidék hegyei között, nyilván Erdélyben, ahol ma is élnek, és itt, összekeveredve a románokkal, azok betűit is átvették. Kézai becsületére váljék, hogy ez utóbbi állításhoz az „úgy beszélük” szót fűzte, így hosszú idő óta – leszámítva persze a hun-rajongók makacs táborát – nem is veszi ezt készpénznek a kutatás tényekre és bizonyítékokra támaszkodó, higgadtabb vonulata. Mi sem tesszük, figyelmünket inkább az „állítólagra”-ra fordítjuk, hiszen minden néphez és néptöredékhez kapcsolódnak olyan, vélt vagy valószínű tulajdonságok, amelyeket a közvélemény könnyen, bármikor fel tud sorolni.

Ezt több mint fél évszázaddal ezelőtt, e tiszteleti kötet címzettjéhez, Sarbak Gáborhoz fűződő, utóbb családívá bővült barátságunk kezdetén tapasztalhattam meg, amikor 1973 őszén nagyapám özönvíz előtti, méretes bőröndjével megérkeztem Kolozsvárról az Eötvös Kollégiumba, ahol aztán hosszú éveken át Gábor szobatársa voltam. Túl sokan nem jutottunk ide

azokban az években a határokon túlról, de azért Ágcsernyőtől Csúzáig és Sepsiszentgyörgyig képviseltük a magunk módján a Trianon előtti Magyarország maradékát, miközben hoztuk is, meg kaptuk is a származási helyünkre vonatkozó, „úgy beszél-lik”-jelzőket. Feledhetetlen takarítónőnk, Jutka néni szemében nyilvánvalóan román voltam, amint kollégiumi szobánkban az íróasztalnál szalonnáztam és rosszalló érdeklődésére arról próbáltam meggyőzni, hogy köztörvényesen elítélt szüleim távollétében sajnos az utcán voltam kénytelen felnővekedni. Társaim félig tréfásan hegylakó székelyt láthattak bennem, aki jól bírja a hideget (ez nagyjából igaz is volt) és persze a pálinkát is (ezt sajnos nem sikerült megerősítenem), időbe telt, mire kiderült számukra, hogy kolozsvári értelmiségi család sarjaként – még ha mindkét ágról Maros-székről származunk is – a falusi élethez már csak a rokonlátogatások emlékei kötnek. A valós erdélyi viszonyok társaimnak az egyre sűrűbben megejtett erdélyi kirándulások során tárultak fel. Számomra ennek az ismerkedési folyamatnak a másik oldala volt a meghatározó, a mai Magyarország tájainak bejárásával és felemelően sok, baráti és mélyen emberi gesztussal. Gábornak – többek között – a feledhetetlen pécsi nagyheteket köszönöm, amelyek emléke ma is megmelegíti (amúgy református) lelkemet.

A tanulságok – sok tartós kapcsolaton és életre szóló barátságon túlmenően – tudományos szempontból is döntőnek bizonyultak. A szétesett Kárpát-medencének arra a nehezen körülírható állapotára gondolok, amelyet egyrészt világosan érzékelhető, esetenként jelentős mértékű regionális eltérések jellemeznek, másrészt ezek a régi, történeti okokra visszavezethető részletek olyan egységbe fonódnak, amely otthonosan körülvesz minket, de e középkori eredetű történet mozzanatai már csak értő kutatással fejthetők fel.

Magam régészként és történészként egy ilyen fontos regionális kérdésnek, a régi székelyek históriájának helyszíni kutatására vállalkoztam. Az évtizedek során Erdélyben feltárt részletek

alapján – természetesen nem elsőként, a kutató elődök hosszú sorát követve – értelemszerűen úgy látom, hogy Erdély a középkori Magyarország szerves része volt, és nem integrálhatatlan, idegen test az államalapítás óta, amelyen már az Árpád-korban halvány, pontozott vonalak jelezték a későbbi törést. Másfelől – a régészet mellett más tudományok szemszögéből is – azt is érzékelni lehet, hogy Erdély sem egységes, monolit világ, hanem olyan nagytáj, ahol a regionális fejlődés sajátosságai különösen jól megmutatkoztak. Erre a nyelvészeti és a néprajzi kutatás már rég felfigyelt, amikor térképein Erdély nem egységes nagyrégióként jelentkezik, hanem minden vizsgálati nézetben több kisebb egységre bomlik.

Nagy kérdés, hogy az eltérő területi sajátosságok rendszerében hogyan határozzuk meg az önmagában sem homogén Erdély helyét a középkori Magyarországon belül. A fő mutatók tekintetében az általános fejlődéssel lényegében lépést tartó folyamatról beszélhetünk-e, vagy inkább az erőteljesen megkésett jelenségek vannak többségben, amint azt azok a kutatók hangoztatják, akik szerint az ország igazgatási-hatalmi centrumaitól a szélek felé haladva egyre archaikusabb viszonyokat találunk? A kutatás – alapvetően a művészettörténetnek köszönhetően – azon a tetszetős, de hamis előfeltételezésen is túljutott, hogy a központi részek utóbb megsemmisült emléanyagát a széleken szerencsésen fennmaradt műalkotások segítségével rekonstruálhatjuk. Másfelől a középkori Magyarország közepe (Óbuda, Esztergom és Székesfehérvár térsége), az Árpád-kori eredetű fogalommal *medium regni*-nek nevezett terület definíciója és földrajzi kiterjedése is csak bizonytalanul adható meg, és az ide kapcsolódó produktumok – éppen a főrendű alapítóknak a királyi udvarhoz vagy a nagy egyházi központokhoz fűződő kapcsolatai miatt – esetenként messze túllépték e régió határait.

A válasz még mogyoróhéjnyi terjedelemben is összetett. Régészként egyfelől nem érzékelünk lényeges különbségeket, pl.

az Árpád-kori vármegyék, vagy éppen a faluszervezet és a plébániahálózat kialakulásában, a plébániatemplommal rendelkező falvak sűrűségében (bár a templom nélküli, de nyilvánvalóan keresztény köznépi temetők fennmaradása éppen Erdélyben mutatható ki legtovább, egészen a 12–13. század fordulójáig), ugyanakkor az Árpád-kori erdélyi monostorok száma feltűnően alacsony volt, ami a „bennszülött” erdélyi arisztokrácia viszonylagos gyengeségére utal. Jóllehet a mérleg összességében inkább a bizonyos mértékű megkésetttség felé billen, ennek túlhangsúlyozását nem látom indokoltnak, utalva olyan kortárs importelemekre, mint pl. a késő középkori asztali kultúra tartozékaira (kézmosó tálak, evőeszközök, díszkerámia), a fejlett helyi bronzművességre, amely kivételes mennyiségű középkori harangot, egyben hatalmas epigráfiai forrásanyagot hagyott ránk, és gondolhatunk a nyugat-európai és itáliai kapcsolatokra még jobban rávilágító, az utóbbi években Erdély földjéből is egyre nagyobb számban előkerülő zarándokjelvényekre is. Mindenesetre tény, hogy az elmúlt évtizedek során a kezdetben kuriózumnak számító erdélyi leletanyag ma már a kárpát-medencei középkori régészet közös, rendszeresen használt és idézett részét képezi.

A régészet alapesetben arra (is) hivatott, hogy egy-egy vidék tárgyi emlékanyagát jellemezze, helyi sajátosságait, vagy éppen a helyi fejlődésből le nem vezethető változásait, netán töréseit kimutassa, majd mindebből a maga következtetéseit levonja. Az érdemi, nagyobb léptékű továbblépéshez azonban ennél többre, több tudományág sikeres együttműködésére van szükség, ahol a hagyományos rokon diszciplínák mellett egyre nagyobb szerepet kap a természettudományokkal folytatott többrétű együttműködés is. Ennek része például az a friss archeogenetikai vizsgálatsorozat, amelynek már első eredményei is a hun-székely rokonság képtelenségét demonstrálják. Elengedhetetlenül fontosak továbbá azok a beszélgetések és a kéziratlapokat tarkító lektori jegyzetek is, amelyek nyomán a múlt kutatója számára a

kérdés emberi, így a műveltséget és a hitéletet érintő vonatkozásai tárulnak fel. Mindezért – az egész életünket végigkísérő és meghatározó hosszú barátságunkon túl – itt mondok köszönet Gábornak, kívánva e kerek évfordulón boldog születésnapot, jó egészséget, derűt és alkotókedvet, így éltesse Isten sokáig családjá és tisztelői, barátai körében.

Alexius Benkő

[illegible]

A padlás titka, avagy: hogyan talált rá Jakubovich Emil Kálti Márkra?

Sarbak Gábor a magyarországi latin nyelvű irodalomtörténet és a hazai gyűjtemények kódextöredékeinek kutatójaként – az Országos Széchényi Könyvtárban működő *Fragmenta et Codices* Kutatócsoport vezetőjeként – hosszú múltra visszatekintő örökség gondozója. Születésnapjára ajándékként egy hasonlóan fontos életművet hátrahagyó elődje, a magyar középkor forrásanyaga – különösen a nyelvemlékek – feltárásában és kiadásában fontos szerepet játszó tudós, Jakubovich Emil (1883–1935) egyik nevezetes felfedezésének háttérével szeretném megismertetni az olvasót, aki arról is meggyőződhet e rövid írásból, hogy egy szerencsés véletlen milyen hosszú távú hatást tud gyakorolni egy szárnyait bontogató ifjú kutató pályájára.

Egy történeti érdeklődésű koraújkori erdélyi humanista, Baranyai Decsi János utalása szerint Thuróczy János egy bizonyos Márk krónikájából merítette minden nyersanyagát (*materiam omnem*). E híradás nyomán a kézirat első tudományos igényű kiadója, Toldy Ferenc „Márk krónikájaként” (*Marci chronica*) jelentette meg a *Képes Krónika* szövegét. Jakubovich Emil, mint ismeretes, Piast Erzsébet és fia, I. (Nagy) Lajos magyar király klerikusával, Kálti Márkkal azonosította e Márkot, az utóbbit ugyanis éppen ahhoz az udvari íróműhelyhez kötötte pozíciója, amelyet nem ok nélkül lát a kutatás a Nagy Lajos-kori kró-

nikairás természetes közegeként. Nem ismert azonban az az érdekes körülmény, hogy a ritka felkészültségű paleográfus, nyelvtudós és történész már kamaszkorában közeli ismeretségbe került Kálti Márkkal, s gyakorlatilag egyedül neki volt lehetősége arra, hogy a szóban forgó felfedezést megtegye.

Történt ugyanis, hogy 1899. április 1-jén, szülőfalujában, az övéhez hasonló kisnemesi családok lakta Győrasszonyfán, Borsó Ignác helyi birtokos padlásán a tizenhat éves Jakubovich Emil rábukkant egy oklevéljegyzékre, amely a Szapáry család környékbeli birtokaira vonatkozó régi dokumentumok kivonatait lajstromozta, s így azok középkori birtokosairól is fontos adatokat őrzött meg. A *Képes Krónika* hazatéréséért később sok követ megmozgató majdani tudós egy esztendő leforgása alatt gondosan lemásolta zsákmányát. A jegyzék ma lappangó eredetijét a grófi család jószágkormányzója, az *elenchus*ban érintett Győr és Veszprém megyei birtokokat a Szapáryaktól megvásárló Galántai Sidó István jegyezte le 1795-ben. A birtokok és a rájuk vonatkozó oklevelek előbb Sidó István fiára, Józsefre szálltak, majd az oldalági leszármazottakhoz, a Jakubovich Emillel is rokonságban álló Sárosfai Bittó családhoz kerültek. Bittó Gyula a rámaradt okleveleket (vagy azok egy részét) a fiatalon elhunyt győri levéltárosnak és történetbúvárnak, Ráth Károlynak adományozta, aki a Győrasszonyfára vonatkozó dokumentumokat közzé is tette a *Győri történelmi és régészeti füzetek* első, 1861. évi kötetében. Az asszonyfai oklevelek Ráth halála után a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményébe kerültek, s ma is ott őrzik azokat.

Nem volt ilyen szerencsés azoknak a jogbiztosító iratoknak a sorsa, amelyek a Káltnak, később pedig Bánkföldének vagy Bánknak nevezett birtokra (a mai Bakonybánkra) vonatkoztak, pedig éppen ezek között kellene keresnünk a Kálti Márkra vonatkozó oklevelek eredeti példányait is. Jakubovich Emil sokáig reménykedett, hogy a Szapáry család Jugoszláviához csatolt muraszombati kastélyában esetleg fellelhetők a lappan-

gó dokumentumok. Többször is kísérletet is tett, hogy a hazai kutatás számára elérhetővé tegye, vagy legalább maga tanulmányozhassa a Szapáry-levéltárat. A próbálkozásokat azonban nem koronázhatta siker, mivel – miként Jakubovich keserűen megállapította – a teljesen eladósodott „Gróf Szapáry László volt londoni nagykövetünk, jóllehet idejében megmenthette volna, hihetetlen közömbösséggel és érzéketlenséggel hagyta ott pusztulni a családi levéltárat. A keresett okleveleket – sajnos – nem találtam ott sem.”

Az Országos Széchenyi Könyvtár, majd az Országos Levéltár diplomatikai osztályának élén álló, hivatali és tudományos jellegű teendőktől leterhelt Jakubovich Emilt minden bizonnyal csupán korai halála akadályozta meg abban, hogy az *elenchust* a tudományos közvélemény elé tárja. Ennek ellenére is furcsának tarthatjuk, hogy a Kálti Márk szerzőségére vonatkozó, 1924-ben megjelent tanulmányában egy szóval sem említette, hogy az oklevéljegyzék másolata – amelynek eredeti példányáról mit sem tudni többé – már több mint két évtizede az ő tulajdonában volt. Az elfeledett másolat szerencsére ma is tanulmányozható Jakubovich hagyatékában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (jelzete MS 4821/96/I–IV.)

A krónikaíróként felismert Kálti (avagy Bánki) Márk karrierjéről fontos részletek maradtak volna homályban, ha az ifjú Jakubovich nem kutakodott volna olyan kitartóan Borsó Ignác padlásán. Nem tudnánk például, hogy az 1352-ben a királyi kápolna *custos*aként és a budaváraljai Veronai Szent Péter mártír templom plébánosaként feltűnő Márk valójában azonos az 1354-ben szerémi prépostságot viselő Kálti Márkkal. Nem tudnánk továbbá azt sem, hogy Márk eredetileg Piast Erzsébet királyné kápolnájának klerikusa volt, s innen került I. (Nagy) Lajos környezetébe, hogy a királyi levéltár őrévé legyen. Arra azonban az *elenchus* sem szolgáltat bizonyosságot, hogy a szerémi prépostsággal kitüntetett udvari pap azonos lenne azzal a Márkkal, aki 1358-tól 1368-ig a fehérvári káptalan örkanonoki stallumát töl-

tötte be. A feltételezést a név azonosságán és a pozíció hasonlóságán kívül csupán az alapozta meg, hogy Kálti Márk már 1352-ben közelebbről nem ismert veszprémi és fehérvári katonai javadalmak birtokosa volt. Még ha az életrajz elemei nem is illeszkednek egymáshoz teljes egyértelműséggel, kétségtelen, hogy a királyi udvar közelében őrzött oklevelekhez és krónikákhoz könnyen hozzáférő Kálti Márk ideális jelöltnek tűnhet, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy ki volt a Nagy Lajos-kori krónikaszintézis szerkesztője. Más kérdés, hogy mekkora hitelt kell tulajdonítanunk Baranyai Decsi „Márk krónikájára” vonatkozó híradásának; valószínűbbnek tűnik ugyanis, hogy a koraújkori humanista valójában nem Márk, hanem Troppai Márton krónikájára utalt Thuróczy János forrásaként, s a *Képes Krónika* szerkesztőjét máshol kell keresnünk: a mű prologusából áradó konzervatív uralkodóeszmény és franciás teológiai műveltség valószínűbbé teszi, hogy szerkesztőnk valójában egy Nagy Lajos udvarába bejáratos ferences vagy ágostonos szerzetes lehetett.

Daniel Bácsatyai

Pécsi püspökök könyvei az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban

*Pécs ősi városa,
egykor csodák hona*

...
*Hát egyéb mi maradt?
Nem lelsz, csak romokat.*

(Ismeretlen költő latin nyelvű,
a Klimó-könyvtárban őrzött versének részlete
Csorba Győző fordításában)

Atörök szultán a hódoltsági terület kiszélesítésére 1543-ban hadjáratot indított. A pécsi egyházmegye területén lévő kisebb várak eleste után a püspök és a káptalan a vár védőivel együtt elmenekült. Pécs város polgárai 1543 júliusában megnyitották a város kapuit a török ostromlók előtt. A pécsi püspökség 1543 júliusától véglegesen *in partibus infidelium*, azaz török hódoltsági terület lett. A pécsi püspökök elveszítették székhelyüket, birtokaikat, a Magyar Királyság területén lévő egyházi testületekben kaptak javadalmat. A kinevezett püspökök soha nem jártak egyházmegyéjükben, de a püspökség formálisan továbbra is a magyar katolikus egyház része maradt.

Esztergom 1543. aug. 10-én jutott Pécs sorsára. Az elmenekült érseket és a káptalant Nagyszombat városa fogadta be. Birtokaik többsége a Magyar Királyság területén feküdt. Ez lehetővé

tette, hogy az esztergomi káptalanban kapott javadalommal az *in partibus infidelium* püspökségek élére is kinevezzenek püspököket. A 16. század utolsó harmadában a király az esztergomi káptalan három prépostját nevezte ki pécsi püspöknek.

Oláh Miklós (1553–1568) és Verancsics Antal (1569–1573) nagyszombati érseki udvarának szellemi légköre, kapcsolatrendszere határozta meg mindhármodjuk életpályáját, és elkötelezettségüket a katolikus megújulási törekvésekben. Egyik elsődleges feladatuknak a megfelelő teológiai képzettséggel rendelkező lelkipásztorok nevelését tekintették. A teológiai képzésben, a lelkipásztorkodásban nem nélkülözhatték a nyomtatott könyvet mint a kor teológiai kihívásaira válaszoló, egyházi és világi tudományosság közvetítő eszközét. Mind a három kinevezett pécsi püspök könyvtáráról van tudomásunk, több kötet a possessor-bejegyzéseikkel fenn is maradt, néhány az „et amicorum” könyvhasználat-megjelöléssel. Könyveik elő- és utóéletében nyomon követhető a könyvajándékozás korabeli gyakorlata.

Telegdi Miklós (1535–1586) a krakkói egyetemen tanult, Oláh Miklóstól kapott esztergomi kanonokságot 1561-ben. Különböző káptalani tisztségek betöltése után Verancsics Antal érseksége alatt, 1570-ben lett nagyprépost. Verancsics halála után (1573) érseki helynök, majd 1579-ben kinevezett pécsi püspök. A katolikus hit védelmében végzett tevékenységével, a nagyszombati nyomda alapításával, magyar nyelvű prédikációinak irodalmi értékével a magyar művelődés- és irodalomtörténet jelentős alakja. Könyvtárának fennmaradt jegyzékéből rekonstruálható olvasottsága, szellemi tájékozódása. Possessor-bejegyzéssel jelenleg két kötetét ismerjük. Oláh Miklóstól örökölt könyve a Győri Székesegyházi Könyvtárban van (17776), ebben két nyomtatványt kötöttek egybe. Az első az ariánus keresztényekkel szembenálló, a katolikus hitet a császárral szemben is védelmező Szent Hilarius Pictaviensis (315 körül–367), galliai ókeresztény püspök írásainak 1550-es bázeli kiadása, a második az utolsó keleti egyházatya,

Iohannes Damascenus (676 körül–759) *Ekdosis akribes tes orthodoxou pisteos...* kezdetű görög nyelvű hitvédő írásának 1548-ban, Bázelen kiadott latin fordítása. A reneszánsz bőrkötés oldalke-reteiben a múzsák képei, a középmező felső keretébe benyomva a szerzők nevei, az alsóban az egybekötés évszáma: M D L VIII. A kötetben a *Nicolai Thelegdij, et amicorum possessor-bejegyzés* a közösségi könyvhasználatára utal.

Kutassy Jánost Verancsics Antal ajánlotta Telegdi figyelme-be 1472-ben. Telegdi végrendeleti kérésére, halála után Kutassy, aki 1577-től volt tagja az esztergomi káptalannak, a Szent Tamás társaskáptalan prépostjaként a nagyprépostsággal együtt 1586 szeptemberében a helynöki megbízatást is megkapta. 1587-től volt kinevezett pécsi püspök. 1592-ben győri püspök, magyar kancellár és végül esztergomi érsek (1597–1601) lett. Kutassy Já-nos egykori könyvtárából több kötet ismert, részben *possessor*-, részben ajándékozási bejegyzéssel. Pécsi püspökként Margue-rin de La Bigne (1546–1589) francia patológus *Sacrae bibliothe-cae sanctorum patrum...* (Párizs, 1576) című, az egyházatyák szö-vegeinek a protestáns magyarázatok ellensúlyozására kiadott több kötetes szövegkiadásából az 5–8. kötetnek volt tulajdono-sa, amit 17093/V–VIII. köt. jelzet alatt őriz a Főszékesegyházi Könyvtár. Az eredeti, natúr színű, vaknyomásos bőrkötés elő-tábláján a középmező felső keretébe az „I. K. E. Q. Q. E.” betűk vannak benyomva, az alsó keretben pedig az 1590-es évszám.

Cserődy János szintén Telegdi pártfogoltja volt. 1573-tól esz-tergomi kanonok, majd 1588-ban a Szent István protomartyr tár-saskáptalan prépostja lett. Kutassy ajánlására kapott a királytól 1592-ben, az esztergomi érsekség adminisztrátori megbízásával együtt kinevezést a pécsi püspökségre. Ekkor köttetett be vörös bársonyba egy 1511-ben, Velencében, Liechtenstein nyomdájá-ban készült zágrábi misszálét (Inc. XVI. I.143.), amelyben egy magyar festő az ő számára két lapkeretet készített, és kiszínezte a kánonképet. A kötés előtábláján köldökveret van „Ecce Agnus Dei Io Ch E. QQ. 1592.” felirattal.

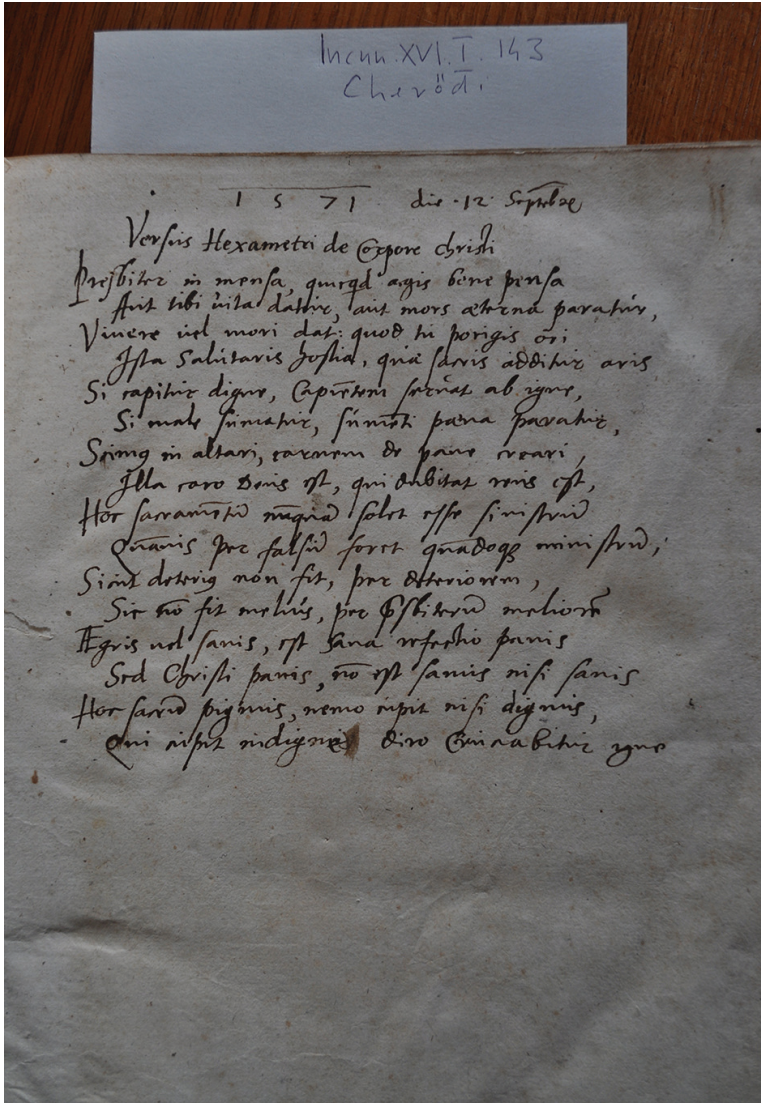

Cserődy misszále előtábla, köldökveret.

Foto: Sarbak Gábor

A háttáblán Cserődy címere, „Ioan. Chereödi E. QQ. Administrator Ecclae Strigon.” körfelirattal. A misszáléban a f. CXXV^v-ön két kéztől lapszéli bejegyzések vannak. Az 1567–1577 közötti családi halálozások feljegyzése azonos kéztől, illetve 1581. febr. 4-ről bejegyzés *Nicolaus Nowak, avunculus meus* haláláról. (Madas Edit határozta meg a két kéz különbözőségét, és pontosította a szöveg olvasatát.)

Az említett *avunculus* Novák Miklós (1561–1581), Telegdi Miklós krakkói egyetemi társa, szintén Oláh Miklóstól kapott 1561-ben esztergomi kanonokságot. Tagja volt a már említett Telegdi-kötet *possessor*-bejegyzésben hivatkozott *et amicorum*-körnek. Arra nincs adatunk, hogy misszáléja mikor került Cserődy tulajdonába. A bársonykötés első kötéstábla repülő előzéklapján egy eucharisztikus vers olvasható. Egyedi összeállítás ismert középkori hexameteres eucharisztikus versekből.

Cserődy misszále előtábla, előzéklap,
 Versus Hexametri de Corpore Christi.

Foto: Sarbak Gábor

A bejegyzésnek alkalmi jelleget a dátum ad: 1571 *die 12 Septembris*. Az írást és a dátumot egyelőre nem tudjuk sem személyhez, sem alkalomhoz kötni. A *Versus Hexametri de Corpore Christi* az átváltoztatás, a *transsubstantiatio* liturgikus cselekményéhez kapcsolódik. Ez a kérdés sarkalatos pontja volt a huszita tanoknak, de Telegdi Miklós nagyprépostsága és helynöksége idején, majd később is a katolikus és protestáns hitvitáknak. A hexameterek egyenként ismertek ugyan, de nem ebben a sorrendi összeállításban, 15. századi, elsősorban német nyelvterületen másolt, vegyes teológiai tartalmú, többségében eucharisztikus, részben antihuszita jellegű kéziratokból. A kor *sermo*-irodalmában a neves teológus, a bécsi egyetem tanára, a huszitizmus ellenfele, Nikolaus Dinkelsbühl (1360 körül–1433) is idézi az eucharisziáról szóló 5. prédikációjában az első hexametert.

Hogy ez a versösszeállítást tartalmazó lap a misszále előző kötéséhez tartozott-e, vagy a bársonyba kötéskor lett a kötet előzéklapja, kötetéstörténeti vizsgálatot igényel. Egy biztos, az eucharisztikus vers összeállítása és lejegyzése az Oláh Miklóstól a trentói zsinat szellemében elindított, majd Verancsics érsek és Telegdi nagyprépost által folytatott reformáció elleni küzdelmek teológiai támogatása. Annak a képzett, elkötelezett papi lelkiületnek a jelenlétét bizonyítja az esztergomi káptalanban, amit a káptalani tagok közül kinevezett pécsi püspökök jelenleg ismert kötetei is képviselnek.

Kinga Körmendy

Tükör által ...

A 14–15. századi pozsonyi misekönyvek a késő középkori Magyarország könyvkultúrájának liturgia- és művészettörténeti szempontból egyaránt fontos emlékei. Közöttük is kiemelkedő jelentőséggel bír az a mára több részre szakadt kötet, amelyet a szlovák kutatás *Missale Posoniense I* néven, a hazai szakirodalom *Missale Notatum Strigoniense*-ként ismer, s amelynek darabjait ma a pozsonyi állami levéltár (SAAB), a városi múzeum (MMB), és a nagyszombati Szent Adalbert Egylet őrzi. Az 1341 előtt, feltehetően még a 14. század elején Esztergomban (esetleg egy esztergomi mintapéldány alapján Pozsonyban?) készült, a 14. század második felétől Pozsonyban használt, hangjelzéssel ellátott kötet az esztergomi egyházmegye szokásrendjét őrizte meg számunkra, és benne tisztelhetjük a legkorábbi pozsonyi misekönyvet is. Kalendáriumának egy bejegyzése, díszítésének egyes motívumai későbbi pozsonyi misekönyvek lapjain is visszaköszönnek (*Missale A*, OSZK Cod. Lat. 214, *Missale B*, OSZK Cod. Lat. 215).

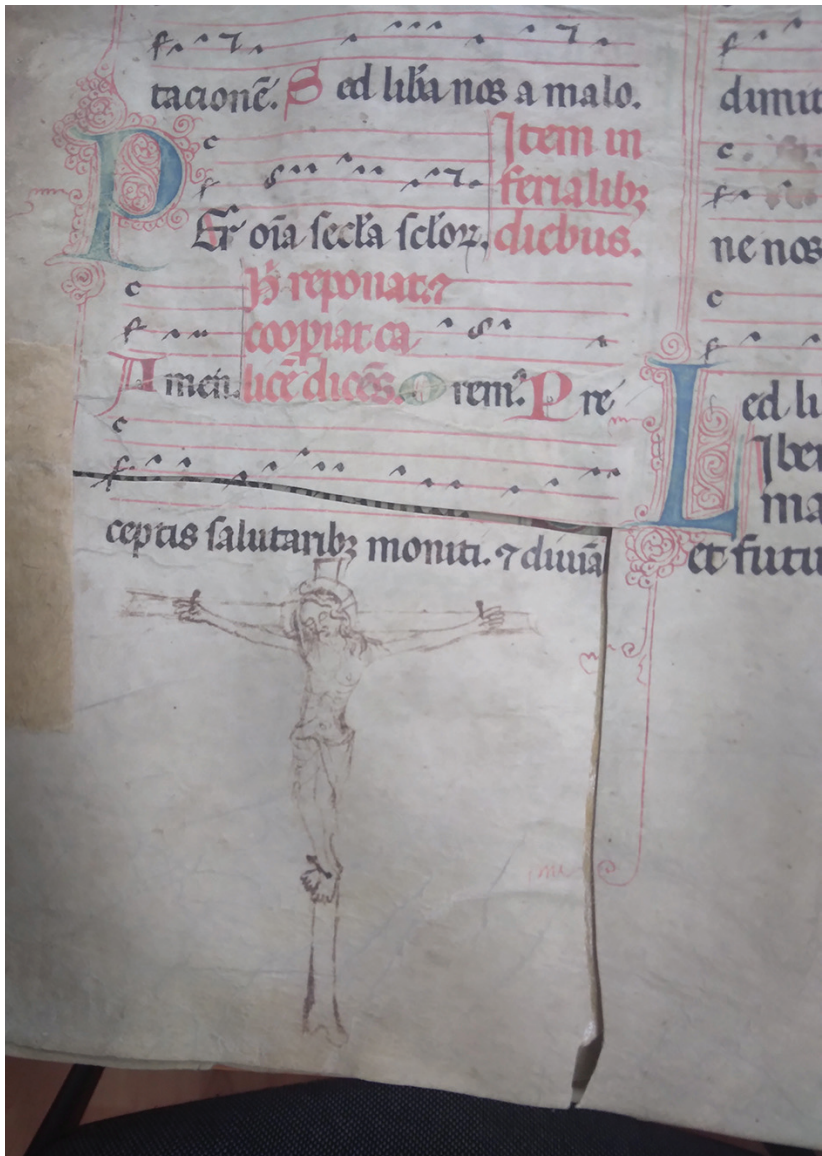
A kódex egykor igényes kivitelű volt. Számos, helyenként aranyozott fleuronnéé iniciálé, a szöveghasáb mellett lefutó tollrajzos pálcá és aranyozott-festett figurális iniciálék díszítik. A késő középkori misekönyvek gyakorlatának megfelelően minden bizonnyal volt benne kánonkép – egy, a teljes oldalt kitöltő *Keresztrefeszítés* kompozíció – is, ez azonban a kódex hányattatásai során mára sajnos elveszett. A kötet jelenlegi állapotában a kánon kezdetét csak egy kisebb, a *Te igitur* kezdetű imaszöveg felett elhelyezett, súlyosan sérült kép jelzi a fol. 136r oldalon,

ezen az ún. *Kegyelem trónusa*, a feszületet tartó Atyaisten ábrázolása látható. A kutatás eddig nem tulajdonított különösebb jelentőséget annak, hogy a következő fólió verzójának (fol. 137v) alsó lapszélére egy a keresztre feszített Krisztus alakját mutató vázlatrajz került.

A középkori kódexek lapszélein különböző funkcióban nem ritkán találkozunk rajzokkal. Nemcsak jelentéktelen firkák, a használók által utólagosan odavetett, sokszor dilettáns és a szöveghez sem feltétlenül kapcsolódó tollpróbák vannak közöttük, hanem ismétlődő, a rajzoló gyakorlatszerzését szolgáló, esetleg kísérletezését mutató figurák, sőt olyan kompozíciós vázlatrajzok is, amelyek a kódex létrejöttének értékes dokumentumai. Utóbbiak szolgálhattak egy „projektvezető” mester és a vele együttműködő alkotók közötti kommunikáció eszközeiként, de lehettek a kivitelező mester saját használatra szánt tervei is.

Gyanítható, hogy a pozsonyi misekönyvben látható kis keresztre feszített Krisztus figura is hasonló szerepet töltött be. Minthogy a *Kegyelem trónusa*-képen látható feszülettől a rajz több ponton is eltér – Krisztust az utóbbin magasabbra emelt karokkal, mélyebben lehajtott fővel, jobban ívelt testtartásban, a szögek hangsúlyozása nélkül ábrázolták – feltehető, hogy a vázlatrajz áttételesen a Kánonkép kompozíciójáról ad hírt számunkra. Ha hihetünk a rajz tanúságának, akkor a Kánonképen egykor a *Keresztfeszítés*nek azt a 13. század elejétől fogva elterjedt ábrázolási típusát alkalmazták, amely Krisztust egymás elé helyezett lábakkal, ennek megfelelően nem négy, hanem három szög által megsebesítve jelenítette meg. Fejét keresztes nimbusz övezte, hullámos haja vállára hullott, arca nyugalmat sugárzott. Hasonlóan képzelhetjük el az elveszett Kánonkép Krisztusát is.

Anna Boreczky

[illegible]

Boldog Özséb pálos rendalapító barokk ábrázolásairól

A pálos rendi hagyomány szerint a tatárjárást követően esztergomi kanonokból pilisi remetévé lett Boldog Özsébet (1200 k.–1270) 1250 táján egy látomás indította arra, hogy remetetársait szerzetesi közösségbe szervezze. A történet szerint Özséb egy éjjel lángnyelveket látott az erdő felett, amelyek egyetlen nagy lánggá egyesültek az általa letűzött kereszt fölött. Ez a látomás világosította meg elméjét, amely szerint az a küldetése, hogy a Pilisben szétszórva élő remetéket szerzetesi közösségben egyesítse, megalapítva ezzel a thébai sivatagban élt első remetéről, Szent Pálról elnevezett pálos rendet. Gyöngyösi Gergely 1530 körüli rendtörténeti krónikájában, ahol először szerepel Özséb neve és élettörténete, még nem ír az éjjeli látomásról. Hesz Attila OSPPE kutatásai szerint a történetet Andreas Eggerer (1634–1672) osztrák pálos szerzetes emelte be Özséb életrajzába (*Fragmen Panis Corvi...* Viennae 1663, 74.), egy ószövetségi sort parafrázálva (Bölcs 3,7), amely a tarlót lángba borító szikrához hasonlítja az igazak lelkét. Az így „kiszínezett” legenda szerint tehát Özséb égi jelre, mintegy mennyei útmutatásra alapította meg pálos rendet, hasonlóan például Szent Domonkoshoz, aki szintén egy tűzgolyó látomása nyomán alapította meg a domonkos apácák első kolostorát Prouille-ben.

Gyöngyösi krónikájában a rendalapítás jelképes mozzanata még egy egyházi jogi aktus volt, amely szerint Özséb testvér 1262-ben Rómában IV. Orbán pápa elé járult a rendalapítás jóvá-

hagyása érdekében, a pápa engedélyét kérve arra, hogy a remetéből Szent Ágoston reguláját követő közösséget szervezzon. Ezt a jelenetet ábrázolja a rendalapítás jelképes eseményeként a częstochowai pálos kolostorban található, a 17. század közepéről származó rendtörténeti tárgyú festményciklus is, amelyben ugyanakkor az első magyarországi remeteség megalapítása is szerepel, a hagyomány szerint Bertalan pécsi püspök által 1225-ben, a Jakab-hegyen.

A 17. század közepétől több ábrázolás is készült Boldog Özsébről, amelyeken a lángnyelvek váltak a rendalapító legfőbb attribútumává. Ezek közül a legkorábbi az augsburgi Wolfgang Kilian (1581–1663) 1660 körül készült rézmetszete, amely fehér habitusban, imára kulcsolt kézzel ábrázolja Boldog Özsébet, feje fölött a lángnyelvekkel, lábánál Szent Ágoston Regulájával, a háttérben pedig a pálosok első, a Szent Kereszt tiszteletére szentelt klastrompusztai templomával. A metszet felirata (*B. Eusebius ex canonico Strigoniensi Eremitarum S. Pauli Primi Eremitae in coenobia collector*) „a remeték klastromba gyűjtőjeként” tünteti fel. (1. kép; lásd következő oldalon)

A metszet feltehetően Eggerer könyvének illusztrációjaként készült, végül azonban – talán Kilian 1663 februárjában bekövetkezett halála miatt – nem került felhasználásra az 1663-ban megjelent kötetben, hanem csak Benedikt Leipolt 1680-ban, Bécsben kiadott rendtörténeti művében (*Epitome S. Pauli, Deß Ersten Einsidl-Ordens...*) került először nyomtatásra. Szintén itt jelent meg elsőként Heinrich Theis pálos mártír ugyancsak Wolfgang Kilian által készített képmása is. A Baden-Württemberg-i Rohrhalden pálos kolostorának priorja a harmincéves háború idején, 1634-ben a svédeknek esett áldozatul, s halálának története elsőként Eggerer könyvében olvasható. Ugyancsak „posztumusz” jelentek meg Leipolt könyvében az 1650 körül Bécsben működő horvát rézmetsző, Georgius Subarich (Juraj Šubarić) Remete Szent Pál életének jeleneteit ábrázoló metszetei, amelyek eredetileg talán szintén Eggerer megrendelésére készültek.

1. kép

Wolfgang Kilian: Boldog Özséb.

Rézmetszet, 1660 körül. 10×7,5 cm.

Özséb testvér következő ábrázolása, Johann Jacob Hoffmann rézmetszete Hevenesi Gábor *Ungaricae Sanctitatis Indicia* című művének illusztrációjaként jelent meg 1692-ben. A Kilian nyomán készült metszet ugyancsak imája közben ábrázolja a rendalapítót, amint a kereszt fölött megjelennek előtte a lángnyelvek. A pilisi látomás jelenete a 18. század elejére a pálos rend ikonográfiai hagyományának szerves részévé vált. A téma ábrázolása a sopronbánfalvai pálos kolostor 1719-ben kifestett refektóriumában éppúgy helyet kapott, mint a túskevári pá-

los kolostor 1754-ben, Johann Hingeller által faragott sekrestyeszekrényén, vagy a pesti pálos könyvtár 1760 körül készült mennyezetképén. Ezzel egy időben a pálosok osztrák rendtartományához tartozó csehországi templomokban is megjelentek a rendalapító ábrázolásai: a Moravský Krumlov-i Szent Bertalan-templomban egy 1760 körüli freskón az orgonakarzat mellvédjén látható Özséb testvér alakja, a dél-csehországi Obořiště templomában pedig a hajó boltozatán tűnik fel a rendalapító. A Szent József tiszteletére szentelt templom mennyezetképeit a prágai Jiří Martin Kubát (1691–1745) festette 1733-ban, látványos látszatkupolával tagolva a boltfelületet, amelyet hat képmező vesz körül. A főhelyen, a szentély felé eső oldalon a pálosokért Máriánál közbenjáró Remete Szent Pál kapott helyet, míg a szemközti oldalon Boldog Özséb látható, amint imája közben lángnyelvek jelennek meg feje fölött. Ábrázolásához és a képmező feliratához Kilian és Hofmann metszete együttesen szolgált előképül. A két szomszédos képmezőben a rend két további, Gyöngyösi krónikájából ismert, boldogként tisztelt középkori perjele, a váradi Hektor és a márianosztrai Ferenc testvér látható, a szemközti oldalon pedig két pálos vértanú, Csepellényi György Heinrich Theis alakja kapott helyet. Az obořištěi templom freskói tehát egy valóságos „pálos panteont” jelenítenek meg, középpontban a névadó Remete Szent Pál és a rendalapító Boldog Özséb alakjával. (2. kép)

Zoboleh Serfőző

2. kép

Jiří Martin Kubát: Boldog Özséb.

Obořiště, Szent József-templom, mennyezetkép – részlet, 1733.

Martin Mádl felvétele

[illegible]

Hát sose lesz vége?

Egyhamar biztosan nem. Mármost az a biztos, hogy a nevezetes váradi kódexcsalád töredékeinek összegyűjtése még évekig-évtizedekig folytatódik, lázban tartva a tudományos közösségnek a töredékkutatásban érdekelt nem csekély részét. A késő középkori váradi székesegyház cseh műhelyben készült, de hazai használatra szánt pompás díszkódexsorozatát nem kímélték a történelem viszontagságai. A zsolozsmaénekeket tartalmazó antifonále (a „Zalka”) még hagyján, hiszen a hajdani két kötet egybekötött maradéka a maga 317 levélnyi csonkaságában is lenyűgöző, ráadásul szép számú – a mai napig mintegy 60 – töredékkel egészíthető ki. Nem úgy a graduále. A misekódex – vagy kódexek (lám, azt sem tudjuk, egy- vagy több kötetes volt-e!) – sokkal mostohább sorsra jutott, mint zsolozsmás párja. Nincs belőle összefűzhető korpusz, csak néhány töredék, azok is az egykori graduále különböző egységeiből, a szorosan vett graduáléból, a szekvencionáléból és a kyrialéból származnak: alig akad köztük két olyan, amelyik legalább virtuálisan összeilleszthető volna. Az időszaki ünnepek miséit tartalmazó temporáléból öt laptöredéket őriznek budapesti, győri és pozsonyi gyűjteményekben, a szentek egy-egy miserészletét hét töredéken találjuk meg ugyanitt, valamint Esztergomban és Kolozsváron.

Annál nagyobb a kutatói öröm, ha éppen ezt a soványka mennyiséget, a Váradi graduále töredékeit gyarapíthatjuk új találatokkal. A legújabbat Szoliva Gábielnek köszönhetjük, aki a rá jellemző figyelmességgel lapozta végig 2024 márciusá-

ban a Honterus Antikvárium 118. aukciós katalógusát, s találta meg benne annak a 17. századi könyvnek a fotóját, amelyet egy gyanúsán ismerős küllemű kódexlapba kötöttek. Még jó, hogy a váradi kódexek valóban első pillantásra, még tartalmuk megállapítása előtt, pusztán formai jegyeik alapján fölismerhetők, főleg, ha – mint az újonnan talált töredéken – a cseh rombikus kottairás elemei mellett egy-két jellegzetes emberalakos iniciálé is segíti az azonosítást. Nem beszélve a lap tetején szerencsésen megőrződött fóliószámról és az ívfűzet-jelölő betűről, amelyek így együtt kifejezetten a Váradi graduáléra (és nem az antifonáléra) jellemzőek. A bizonyossághoz persze szükség volt a méretek megállapítására: tudvalevő, hogy nincs még egy olyan középkori liturgikus kódex Magyarországon, amelynek méretei akárcsak megközelítenék a váradi karkönyvekéit. Miután azonban az azonosítás kritériumainak minden paraméter megfelelt – az egy hangot jelölő *punctum* valóban 15 mm magas és teljesen kitölti a kottaszisztéma sorközét, a teljes kotta-vonalrendszer pedig ebből következően 3×15, azaz 45 mm magas –, kijelenthetjük, hogy az árverésre bocsátott antikváriumi könyv pergamen kódexlap-kötése minden kétséget kizáróan a Váradi kódexsorozat graduáléjából származik.

A fragmentum anyakódexét így még azelőtt azonosítottuk, hogy a rajta fennmaradt liturgikus és zenei tartalommal elszámoltunk volna. Ám e tekintetben is szerencsénk volt: bár értékelhető szöveg alig olvasható a töredék két oldalán, sőt, a verzón egyáltalán nincs is betű, a dallamfoszlányok segítségével meg tudtuk határozni a *Benedicta et venerabilis* graduále *Virgo Dei Genitrix* verzusát a rektón, és a *Virga Iesse floruit* alleluiát a verzón. Mindkét darab valószínűleg Szűz Mária mennybevételenek vigíliamiséjéhez tartozott, azaz a fóliót az anyakódex augusztusi szanktorále-részből hasították ki.

Mit tudunk a töredéket hordozó könyvről? A *liber tradens* a jezsuita Nicholas Caussin *De symbolica Aegyptiorum sapientia* háromkötetes munkája, amely népszerű olvasmány volt a 17–18.

századi Magyarország jezsuita köreiből. Knapp Éva egyenesen „sztárszerzőnek” nevezi Caussint, akinek nevezett műve a jezsuita iskolákban oktatott emblematika tárgy nélkülözhetetlen tanítási eszköze volt. A könyv először 1618-ban jelent meg Párizsban, a töredékünk hordozójául szolgáló kiadás Kölnben látta meg a napvilágot 1654-ben. Magyarországra még minden bizonnyal bekötetlenül érkezett. Bekötéséről talán az a Gallya Mihály gondoskodott, aki az alábbi, a címlapra írt tulajdonosi bejegyzése szerint 1674-ben, rábakeresztúri plébánosként birtokolta a könyvet: *Ex libris Michaelis Ignatii Gallya 1674 miseratione divina plebani in Kerestur.*

A kötet további sorsa egyelőre homályba vész. Annyi azonban biztos, hogy feltehetően a 18. század folyamán a szigetvári ferencesek könyvtárába került, amint erről a címlapon olvasható második, *Conventus Szigetensis PP. Franciscanorum* inskripció tanúskodik. 2024 májusában a könyvet – rajta a Váradi graduále töredékével – a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár megvásárolta. Az új tulajdonos ahhoz is hozzájárult, hogy a fragmentumot és hordozóját Szalai Veronika és Bartha Vera műhelyében restauráltassuk. A lefejtést követően a hordozókönyv új pergamenborítást kapott, a fragmentum mindkét oldala – a lefejtés során föltárt makulatúrával együtt – pedig a kutatás számára hozzáférhetővé vált.

Susanna Czagány

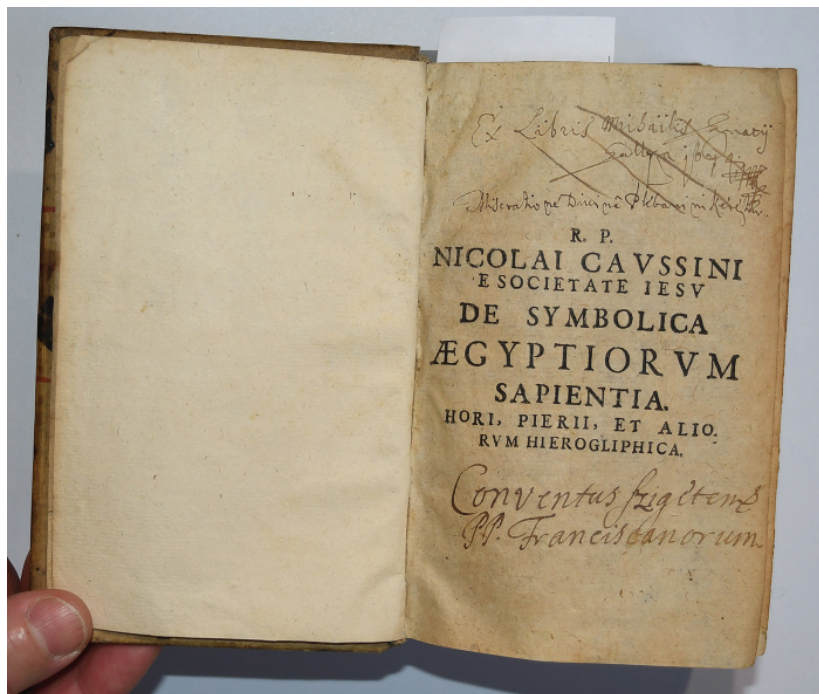
KISASSZONY HAVA

A töredék rektó oldala

A töredék verző oldala

Az őrzőkönyv címlapja

[illegible]

Szent Pál és az újságírók: Egy szállóige nyomában

Ha Szent Pál ma élne, újságíró lenne” – mondta Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811–1877) mainzi püspök, a keresztényszocializmus kimagasló alakja. Szavai visszatükrözik a 19. századi katolicizmus törekvését a kor legmodernebb kommunikációs eszközének minél hatékonyabb felhasználására. Jelen írás arra vállalkozik, hogy felvillantsa a szállóige néhány hazai alakváltozatát.

XIII. Leó pápa 1893-ban *Constanti Hungarorum* kezdetű körlevelével fordult a magyar püspökökhöz, többek között a sajtó jelentőségére figyelmeztetve őket: „itt az ideje valami nagyobbat kezdeni ezen a téren is s minden módon rajtalenni azon, hogy a betűvel szemben betűt állítsatok, ami megfeleljen az ellenfél erejének s a bajok ellen alkalmas gyógyszerrel szolgáltasson”. A felhívás nyomán nagyszabású agitáció kezdődött az egyházi sajtó fejlesztéséért, és a szónokok gyakran hivatkoztak Ketteler szavaira. 1897-ben a Prohászka Ottokár és Csernoch János alapította *Esztergom* című lap egyik szerzője úgy látta, hogy Ketteler mondata a gyakori használat miatt gyorsan elköptatott közhelylyé vált. Az agitációra jó példa a *Pécsi Közlöny* egyik cikke 1899-ből: „Azt hiszem, nem vétek a szent dolgokhoz megkívánható komolyság ellen, ha azt állítom, hogy Szent Pál manapság, felismervén a közönség szükségleteit, nem csupán vezércikkeket írna, hanem írna tárcákat, sőt tán még tudósításokat is, hisz

gyakran hangoztatott elve volt, hogy mindenkinek mindene óhajt lenni”.

A szállóige természetesen a parlamentben is megjelent. 1894-ben Kálmán Károly, a Néppárt plébános-képviselője obstrukciós beszéde közben a tudósítói karzat felé fordulva felkiáltott: „Oh, ha Szent Pál most a világra jönne, újságíró lenne, mert ti újságírók, ti korotoknak prófétái, apostolai vagytok.” Ám a hatást azonnal lerombolta azzal a kijelentésével, hogy a kormány, amely tudja, „hogy akié a betű, azé a bot, akié a bot, azé a hatalom”, sok hírlapírót kenyerezett le megvesztegetéssel a maga álláspontja mellett. 1913-ban a Szent István Társulat alelnöke, Giesswein Sándor szólalt fel a Tisza-kormány sajtótörvény-javaslatára ellen, azzal érvelve, hogy a javaslat miatt az apostol nem lehetne zszurnaliszta, hiszen nem lenne pénze a politikai lapok megindításához kellő kaucióra. Ráadásul „mivel az igazat is megmondta Szent Pál, pláne nem lehetne újságíró nálunk. Csak olyan javaslatot fogadhat el, mely Szent Pálnak is lehetővé teszi az újságírást. A kormányét nem fogadja el.”

A szállóige közismertségét jelzi, hogy nem egyházi lapokban, szépirodalmi szövegekben is utaltak rá. 1896-ban például Krúdy Gyula az *Ország-Világ*ban megemlítette, hogy a debreceni újságírók közismerten életvidámak: „Sokan vannak és kevés munka mellett, sok pihenés mellett, bohém lesz Szent Pál apostolból magából is, ha debreceni újságírónak szegődik.” 1911-ben Hatvany Lajos a *Nyugat* hasábjain – a szépirodalom és a zszurnalisztika viszonyáról elmélkedve – megjegyezte: „Renan mondta, hogy az önfeláldozás csak akkor kezd el hatni, ha a mártír szenvedéseinek hirdetője akad. Még a Megváltó is rászorult Szent Pálra, az első zszurnalisztára.”

A századforduló után – a tömegkommunikáció fejlődésével lépést tartva – fokozatosan modernizálták a szállóige üzenetét. 1902-ben például a sátorlajaujhelyi esperesi kerület kinyilvánította: „Ma már azt mondhatjuk az előrehaladott viszonyok hatása alatt: Szent Pál krajcáros újságot teremtené; Szent Pál elbűvöl-

né a világot lelkesítő szavával és toborzó körútjával, hogy ennek az olcsó lapnak olvasóközönséget szerezzen.”

1924-ben a Miskolcon megjelenő *Reggeli Hírlap* riportere egy meg nem nevezett plébánossal beszélgetett, feltéve neki a kérdést:

„– A főtisztelendő úr szerint milyen foglalkozást keresne a keresztény politikai érában Pál apostol?

– Egész bizonyosan mozit nyitna. Ha módom volna, magam is moztulajdonosnak csapnék fel s a vászonról megmutatnám nagy tömegeknek, ami lelkemben él.”

1926-ban Gáspár Pál a *Katholikus Szemlé*ben az észak-amerikai Paulist Fathers társaság munkáját ismertette, amely a reklám kivételével minden lehetséges eszközt a hitterjesztés szolgálatába állított. „Azt tartják, hogy ha Szent Pál apostol ma élne, már nem is újságíró lenne, hanem a rádiót használná fel a prédikálásra. És a róla elnevezett Paulista atyák így is tesznek. Templomukban és rendházukban egy 5000 wattos feladóállomást szereltek fel New Yorkban, ahonnan naponként előadásokat, prédikációkat, templomi hangversenyeket bocsátanak világgá az elektromos hullámok segítségével.”

A modernizálási folyamat természetesen napjainkban is tart. A *Magyar Nemzet* 2017-ben közölt interjút Horváth István Sándor zalalövői plébánossal az általa mobiltelefonra kifejlesztett evangélium-szolgáltatásról. A plébános szerint: „Ma ő [Szent Pál] lenne a legnagyobb okostelefon-használó és alkalmazásfejlesztő. Aki érti, mit jelent az, hogy evangelizáció, az nem zárkozhat el a technika fejlődése elől.”

Tiburtius Klestenitz

[illegible]

Gamingi karthauzi kötések nyomában

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár féltett kincse a gyűjtemény legrégebbi darabja, egy mives kivitelezésű Biblia a 13. század első feléből, csinos barokk kötésben. A kisméretű pergamenkódex Franciaországban készülhetett, írása és díszítése alapján az ún. párizsi bibliák közé sorolható. 498 levelén az Ó- és Újszövetség könyveit tartalmazza Szent Jeromos prológu-saival, bár nem a megszokott sorrendben, és a kánoni könyvek közé nem sorolt, ún. Laodiceai levelet is hozza a páli levelek között. A prologusok közül jó párat kihagy, és a könyvtípus jellegzetességei közé tartozó, rendszerint a bibliai könyvek után következő „Héber nevek magyarázata” is hiányzik belőle. Talán ez állhatott a csonka utolsó ívfüzet hiányzó levelein?

Az 1r oldalon 15. századi kézzel írva a gamingi Szűz Mária trónusa karthauzi rendház tulajdonosbejegyzése olvasható: *Throni Beate Marie in Gemnico*. Fatáblára vont, fehér vaknyomásos bőrkötésén szintén az ausztriai Gaming exlibrise látható. A kötés tehát a kolostor könyvkötőműhelyében készülhetett a 18. század elején. A lapszéli bejegyzések között *passim* szerzetesi közösség előtt történő felolvasásra utaló megjegyzéseket olvashatunk, a perikópák rendje – amint Szabó Flóris már 1981-ben megállapította – megfelel a karthauzi gyakorlatnak. Gaming Közép-Európa legnagyobb karthauzi kolostora volt. II. Albert osztrák herceg alapította 1330-ban, 1342-ben szentelték fel, és 1782-ben szekularizálta II. József. Gazdag barokk könyvtárának

jó része ekkor szétszóródott, árveréseken talált új gazdára. Minden bizonnyal így került ez a Biblia is Pannonhalmára. Novák Krizosztom főapát (1802–1828) az apátság újraindulásának első éveiben vásárolhatta, katalógusában (Szedler-Weber BK 80/10) ugyanis már így szerepel: „10. sz. *Biblia Sacra sine loco et anno*”. A gerincet a kötéssel egyidős, aranyozott nagybetűs felirat díszíti, hasonló szöveggel.

Pannonhalma mellett más magyarországi könyvtárakban is találunk gamingi karthauzi kötések. (Köszönöm Boreczky Annának, Rozsondai Mariannénak és Tóth Zsuzsannának, hogy felhívták a figyelmem ezekre.) Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őriznek egy szintén francia eredetű, de jóval nagyobb méretű, 13. századból való Bibliát (Cod. Lat. 96), amely 1399-ben került a gamingi rendház tulajdonába, Nycolaus de Pressburg bécsi polgár adományaként. Gamingi kötés védi a Petrus Lombardus kommentárjait tartalmazó, 13. században másolt Cod. Lat. 88-at is. Mindkét kézirat Jankovich Miklós gyűjteményével került a Nemzeti Múzeum Könyvtárába. A könyvtár nyomtatott állományából több példányt is Gamingban kötöttek be egykor, így az 123.492 raktári jelzetű, 1684-ben Nürnbergben, Jacob von Sandrartnál nyomtatott Sigmund von Birken-művet. Johann Theodor Boetius 1721-ben Lipcsében másodszor adta ki a *Hundert Sinn- und Lehr-Reiche Vergleichungs-Sonnette uber die Sonn- und Fest-Tags-Evangelien...* című könyvet, amelynek OSZK-s példányát (raktári jelzete 504.909=90/a / Rezerv) szintén gamingi kötés díszíti. (Sajnos ez a példány jelenleg lappang.) Egy III. Ferdinánd koronázása alkalmából született dicsőítő írást tartalmazó, 1626-os keltezésű nyomtatvány a bécsi Matthäus Formica nyomdájából (jelzete M 226.411=91) szintén gamingi tulajdonosbejegyzést tartalmaz (*Cart: Gemnic*), de kötése újabb. Ez a könyv jelenleg az alapítók terében, Széchényi Ferenc könyvszekrényében van kiállítva, mivel az ő hagyatékából származik.

Az MTAK Régi Könyvek Gyűjteményében három ősnymtatványnak van gamingi kötése. Ezek a következők: Inc. 691 (kat. 369) Evrardus de Valle Scholarum: *Sermones*, Heidelberg, Heinrich Knoblochzer, 1485; Inc. 441 (kat. 377) Vincentius Ferrerius (OP): *Sermones*, Basel, Nicolaus Kessler, 1488; Ráth F 1474 (kat. 503.2) Jacobus Philippus de Bergamo: *Supplementum chronicarum*, Venezia, Bernardinus Rizus, 1492/93. A katalógus megadja az Einbanddatenbank-azonosítót (=EBDB) is a motívumokhoz; a gamingi műhely száma: w004370. Az Inc. 441-ben Katona Lajos exlibrise van, az Inc. 691 Vigyázó Ferenc könyvtárából való, a Ráth F 1474 fóliáns pedig – mint a jelzete is mutatja – Ráth György tulajdonából. Mindegyikben található *Carthusiae Gemnicensis* possesszorbejegyzés (18. századi kézzel írva), és mindhárom 19. sz. végi beszerzés. Míg tehát a pannonthalmi kódex már a 19. század első évtizedeiben Pannonthalmán volt, az MTA-s példányok még vagy 100 évig keringtek valahol a felosztás után.

A jellegzetes kötés egy másik osztrák kolostorból is ismerős lehet az értő szem számára, amelynek a kezdőbetűje szintén G: ez pedig a Sarbak Gábor szívéhez oly közel álló Göttweig bencés apátsága. Néhány itt őrzött kódex kötése keretének görgetői emlékeztetnek a pannonthalmi kötésére, de az exlibrisük különbözik attól: Gottfried Bessel göttweigi apát (1714–1749), a *Göttweigi krónika* szerzőjének címere díszíti őket. Ilyen a javarészt Szent Ágoston írásait (és Fulgentius Ruspensis *De fide ad Petrum*-át is!) tartalmazó Cod. 59 (olim 69), egy 12/13. századi legendagyűjtemény, a Cod. 52 (olim 49), valamint a Cod. 65 (olim 82), a Cod. 67 (olim 91) és a Cod. 194 (olim 130). A művelt könyvgyűjtő apát ilyen kötésbe köttette, és személyes superexlibrisével díszítette az általa vásárolt könyveket, amiről a Cod. 59 és 52 kiragasztott előzéklapjára írt, 1726-os tulajdonosbejegyzés is tanúskodik. A felsorolt kéziratoknak egyébként a szintén bencés Schottenstift volt az előző tulajdonosa.

Az EBDB nem hoz adatot Göttweig saját könyvkötőműhelyéről, csak néhány címer köthető ide, így Bessel apát minden bizonnyal valóban másutt volt kénytelen beköttetni értékes szerzeményeit. Gaming Melktől délnyugatra, Göttweig pedig északkeletre helyezkedik el, nincsenek messze egymástól. A remetetestvérek ugyan nem beszéltek, de dolgozhattak a megélhetésükhöz szükséges anyagiakért, s a kolostori könyvkötőműhely külső megrendeléseket is vállalhatott. Termékeny műhely volt tehát a gamingi karthauziaké, aminek termékeit szerencsére mi is kezünkbe vehetjük, és Göttweigig, sőt Pannonhalmáig sem kell feltétlenül elmenni értük (csak ha szeretnénk).

Clara Kisdi

A pannonhalmi Biblia gamingi kötése

Kölcsönzések a jakabhegyi remetelak könyvtárában, 1754–1774 között

A 21. század fiai (no meg lányai) bizony VUCA (*volatility, uncertainty, complexity and ambiguity*) korban élnek. Mindjárt vezetéselmélet is született ebből, hiszen mélyen gondolkodik az emberiség, és ami természetes, angolul. Kiszolgáltatottak vagyunk a világ változékonyságának, bizonytalanságának, összetettségének (a végén még meg kell érteni) és többértelműségének. Hogy fogadjon el így az ember kisebb – vagy nagyobb – felelősségvállalást igénylő vezetői szerepet? Ó, mi szegények!

A töröknek Pécsről és környékéről való kiszorítása után, az újjászerveződő katolikus egyház ezzel szemben nyugalmas életet élt, vezetői is kényelmes állásokban ülhettek. Igaz, hívük nem igazán akadt, a falvakban és a városban romos házakon kívül nem sok minden maradt. A horvát Matija Ignacije Radanović (magyarrá válva Radanay Mátyás Ignác) püspöksége idején (1687–1703) nem riadt vissza radikális, mondjuk katonai megoldásoktól sem a hívek táborát bővítendő, igaz, lassan megérkezett – a nyugodt kuruc-labanc világban – a Tenkes kapitánya is a környékre (ezt ő már nem élhette meg). Ez az időszak már a Ruhr-vidéki, Rajna menti Wilhelm Franz Johann Bertrand von Nesselrode püspökségének idejére (1703–1732) esett, akit a püspöki székhelyen a csehországi születésű német Anton Kazimir von Thurn követett (1733–1734), majd a Bourbonokat

nem kedvelő, így Lisszabonban, Bécsben, majd Szicíliában (Catania, Monreale) élő, főpaposkodó asztúriai jezsuita Álvaro de Cienfuegos (1735–1739) következett. Gondolom igencsak nagyot nézett Monrealéből Pécsre érkezvén (ahogy Franziskus von Paula Herzan von Harras is, aki Rómából került Szombathelyre püspöknek (1800–1804).

A pálos rend is visszatért volna, 1720-ban már megkezdték ehhez a korszak „minőségbiztosítása” (mert akkor is volt ilyen) szerinti adminisztratív ügyintézését, és – ahogy ma is – 25 év múlva már be is rendezhettek egy remeteházat a Jakabhegyen. Hiszen a régi korok vezetőinek nyugodt élete volt. Ekkor már gróf Berényi Zsigmond József volt a főpásztor (1739–1748). A pálosok sikeres építkezésüket Jakabhegyen a protestáns nemesi családból származó Fonyó Sándor (1698–1767) kanonoknak köszönhették, aki nagyprépostként sem feledkezett meg kedves közösségükről, könyvtárát is a remetelaknak ajándékozta. Pécsen ekkor már Klimó György püspök (1751–1777) könyvtári szemlélete is jelezte az egyházon belüli új szellemiség megjelenését.

A jakabhegyi remetelak lakóinak egyházi jogi státuszáról többféle szakirodalmi állásfoglalás született. Egyesek szerint pálosok voltak, a rend tagjai, mások remeteéletet élni akaró vagy arra kötelezett világi papokról tesznek említést. Bárhogy is, a könyvtárunk története a 18. században 40 évig tartott: 1745-ben rendezték be a könyvtárszobát, és – ugyan a rendet 1782-ben oszlatták fel – 1785 tavaszán vitték be a könyveket a városba. Ezek a helytartótanács engedélyével a püspöki és a káptalani gyűjteményt gazdagították.

A könyvtár gyarapodásának története jól nyomon követhető, hiszen az első összeírás 1752-ben készült, a könyvtárból való kölcsönzéseket – akár az egyes rendtagok celláiba történt, akár a környék plébánosai kérték – nyomon követték (1754-től kezdve maradt fenn erről feljegyzés), majd az abolíciós könyvtárkatalógus (1782) ismét teljes képet rajzol. Szentkirályi István,

a remeteház elkötelezett történésze megírta a könyvtár „külső” történetét, kiemelve benne Fonyó Sándor szerepét, harcait a könyvanyag gazdagítására. Ő az, aki a *Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából* című periodikum 29. számában (1934) bemutatta a könyvtár rendjét. Ez utóbbi szempontból Knapp Éva hasznosította ezt az írást, összehasonlítva a máriavölgyi és a lepoglavai pálos könyvtárak rendjével, illetve a rendi konstitúciók előírásaival.

Szentkirályi figyelmét nem kerülte el az 1754-ben elkezdett kölcsönző-füzet sem, azonban ő nem könyvtártörténeti, főként nem olvasmánytörténeti szempontból értékelte ezt. Sok példánk van arra, hogy az egyes jezsuita vagy ferences rendházak könyvtárainak összeírásakor külön tüntetik fel a rendtagok szobáiban lévő könyveket (olvasmánytörténeti elemzéseket is lehetővé téve). Ilyen szempontból a jakabhegyi összeírás nem újdonság. Aláhúznám azonban, hogy a könyvtárak anyagának közös használata a 18. század közepéig már hosszú történetet tudhat maga mögött. Az egyház sem pusztán a „felvilágosult” gondolatok jegyében nyitotta meg a könyvtárak ajtajait. Szemlélet is persze – lásd Klimó püspök lépését a püspöki könyvtár kapcsán –, de a szükség is szerepet játszott benne. Még ekkorra sem volt elég könyv, például a kővágószőlősi plébános, Kovács Mihály is kért és kölcsönözhetett hat prédikációs kötetet a jakabhegyi remetelakból a saját mondandójára készülendő. Az is elképzelhető persze, hogy nevezett plébános valami oknál fogva elvonult a világtól – talán felettesei így intették a lelki béke meg/visszanyerésére, talán ő maga szeretett volna magába szállni. Erről nem szólnak a források.

Stephanus Monok

A jakabhegyi pálos könyvtár exlibrise (18. század)

„O Jésus! igaz mezei virág szál/
Add légyen tútorunk csillagozó
Szent Pál.”

Csúzy Zsigmond pálos
szerzetespap Első Remete Szent
Pál pátriárka napján mondott
prédikációjának részletei,
amellyel a *Pálos Rend Barátja*
köszönti a *pálos konfrátert*
70. születésnapján

A rendi hagyomány által ékes szavú, alázatos szerzetesként emlegetett Csúzy Zsigmond (1660 körül – 1729) által kiadott öt magyar nyelvű saját prédikációgyűjtemény (1723–1725) egyike sem jelent meg modern kiadásban, így a szövegekből csak néhány szemelvény olvasható irodalmi antológiákban és prédikációgyűjteményekben. Csúzyt tudatos nyelvújító szándék jellemezte. Szókincsének, kifejezéseinek jelentős részét a népi nyelvhasználatból vette, így a nyelvújítási mozgalom előfutáraként is értékelhető. Pázmánytól tanult, Faludi Ferenc pedig

tőle – írta róla Benedek Marcell. Napjaink Csuzyval kapcsolatos szakirodalmi megközelítéseinek középpontjában a popularitás problémája és a népszerű, egyszerű embereknek szóló prédikáció szóbőrsége, illetve az elhallgatás, az egyfajta öncenzúra kérdésköre áll.

Az 1723-ban Pozsonyban, Royer János Pál nyomtatásában megjelent, *Zengedező síp-szó* című kötet Remete Szent Pál napjához kapcsolódó prédikációjában (31–44. o.) a rendtörténet alakjai is feltűnnek, a thébai remete pedig fényes napkeleti csillagnak neveztetik:

*

[...] „Ez az oka, hogy á-maz Boldog emlékezetű szent ember, Remete paj-társait egyben gyűjtő, és Klastromokban záro boldog *Eusebius*, mélyebben erre a' nagy világosságra szegezvén szemeit, s-tapasztalván erejét, egyben-gyűjtötte (a' mint mondám) a' külömb ragyagó kissebb világosságokat, hogy ők-is öszvetségesen szövetségesben világoskodván, és az igaz atyafiui búzgo szent szeretetnek tüztől gerjedezvén, az igazság napjának sokkal alkalmasban udvarollyanak; és szentebben szolgállyanak; kiknek, mint-egy dicsősséges koronás koszorúban köttetett, jo illatu drága virágoknak vig örömmel mondhattya valaha Szent Pál Apostollal *gaudium meum & corona mea*, én örömem, és én koronám! (Philip. 4., Prov. 17.)

[...]

Sajdétotta vala ezt a' drága mi-néműséget, egygyetlen-egy helyre függesztvén szemeit, á-ma nagy nevezetű *Capistranus* névű Szent János; s-ezért-is halljuk mit mondott-légyen a' jó lélektől ösztönöztetvén, *qui vult videre sanctos in corpore, vadat ad Nostre*; a' ki a' gyarló lámpásban fényes világosságot, a' rothadando testben igaz szentséget akar látni, mennyen a' Pilisi, és Börzsönyi havasokban, tekéntse-meg a' *Nostrei* Kalastromot, vizsgállya, az ott bé-zárt szerzetes Remetéket; s-minden bizonnal majd valamennyi személyt, meg-meg annyi szentséggel tündöklő Csillagot tapasztal. Vajha hires Buda felett á-maz Sz. Pál völgyén

öt száz hasonló Csillagokkal fényeskedő, Szent Lőrincz Mátyr tisztességére fondált, roppant Kalastromunkat, valamennyire élesb szemekkel vizsgálta volna, ez a' most emlétett *Seraphicus* Szent Atya, mit véltek? mi-re fakadott volna? ha azokat a' sok szentséggel, s-csoda-tételekkel ragyagó; vagy Püspöki méltóságokban helyheztetett Szent Személyeket, leg-alább lelkében által-latta volna, kik a' Magyar Anya-szent-egy-házot, e' mái napig dicsősségesen ékeséttik, gyámoléttják?

Nevezet-szerént, á-maz híres *Martinusius* névű Frater Györgyöt, Magyar-Országi *Gubernátort*; Fejedelmi fő Papot. Kinél (a' Magyar-Historicus-Kronista bizonyása szerént) nagyobb fő-Pap nem-volt az Országban. Ez vala igazán igaz fáklyája, igaz világossága az egész Magyar Nemzetnek; mert: ugyan-is, nem csak szentségével, nem csak bölcsességével tündökölvén; hanem fegyverével-is serénkedvén, úgy kormányozta, maid végső veszedelemben forgo igyét, hogy valamint a' nap-keleti fene orosz lány irtózva félt tőlle; úgy a' nap nyugoti két fejű sas, olly nagy tekintetben tartotta, hogy jó emlékezetű első Ferdinánd Császár, tíz-ezer erős bajnakkal, vetette egy-fontban. Bezzeg, addig nem konkolyosította mételyes dögleletességével, addig nem mocskolta (mert hozzája közelétteni-sem merészlett az ellenséges ember) hazánknak gyönyörűséges kertét. De, mi-hent erőszakos halállal észak-ra hanyatlott, és bé-húnta vigyázó szemeit ez a' dicsősségesen világóskodo fény, Remete Szent Pál csillagja, ottan egész hazánk *Ecclipsises* fogyatkozást kezdé szenvedni: hanyatlott igazsága, romlott szabadsága, söpprejére szállott hajdani méltósága. Mert bé-kürtölének az eretnek-ségnek fő-vezéri, kik-is mint a'-maz emésztő Sárkány (mint egy mérges farkokkal, magok után vonván a' dühös pogányságot) öszvetséggel, úgy le-fosztották dicsősségéből, s úgy, le-tapodták, hogy elébbi állapottyára, talám soha többé nem juthat. S-siránkozva panaszkodhatunk: *Obscuratum est aurum! Etc.* (Thren. 4.)

[...]

SZENT MIHÁLY HAVA

Most pedig, naponként, ellenzõt látunk, s-zokogva kesergünk. Mert ugyan-is *obscuratum est aurum*, (Tren. 4.) nagyon meg-homályosodott ez a' szép szeretettel aranyozott fény; rész-szerént az eretnekség mételyétől foitogattatván, rész-szerént pedig a' pogányság dühösségétől, maid-maid el-nyomattatván; (I. Frag-panis.) holott, csak rövid idő-alatt száz-nyolczvan roppant Klastromink, benne el-óltatott egy-néhány ezer fényes csillagokkal, tüzzel, vassal, meg-emésztettenek, fel-prédáltattanak; és az Apostoli hazával-egygyütt, porba, hamuba kevertettenek. Melly-re-nézve monda vala a' ma nagy hirü Pázmány Péter: Ha-ki Magyar ország sorsos állapottyát látni kívánnya, tekén-cse Első Remete Szent Pál szerzetét, és ha azt virágjában tündökleni láttya, tudgya-meg, hogy az országnak-is jól vagyon dolga, mert jó renden szénája. [...] (39–42.)

Annamaria Sudár

A német klerikus esete Bázelen, a zsinat idején

A papi pályára vágyakozókkal szemben állított elvárásokat a középkorban a kánoni jog szabályozta. Amennyiben többek között a klérusba felvételét kérő súlyos testi rendellenességgel (*deformitas*) vagy fogyatékossággal (*defectus corporis*) rendelkezett akár születésétől, akár kora ifjúságától fogva, az nagyban korlátozta kilátásait és reményeit. Ha azonban sérülését már a klérus tagjaként szerezte, az a biztos megélhetést jelentő, sokszor fáradságos úton elnyerhető egyházi javadalomhoz való hozzájutást vagy annak tartós birtoklását sodorta számára veszélybe. Bármelyik nehézséggel is kényszerült szembenézni a magában papi elhivatottságot érző vagy megszokott életmódjához ragaszkodó személy, bizvást remélhette, hogy a Római Kúriában bajára orvoslást találhat. Ha ugyanis folyamodványt (*supplicatio*) nyújtott be a Szentatyához, és kérelmét a kuriális vizsgálat is megalapozottnak találta, a pápa felmentést adhatott a kánonjogi akadály hatálya alól: diszpenzálhatott az érintettel. A folyamodvány módot adott az ilyesfajta gondokkal küszködőnek, hogy történetüket meggyőző érvekkel alátámasztva szavakba öntsék, kerek történetté formálják, és ily módon ők értelmezheessék mindazt, mi is történt velük. A történés valósága és a történet formálása között néha csak repedés, néha talán komoly szakadék tátongott, az azonban nem kétséges, hogy a Római Kúriában jóváhagyott folyamodványok regisztrumi másolatai megformált önértelmező elbeszélések – nevezhetnénk

ezeket akár élet írta novelláknak is – egész tárházát örökölték az utókorra.

A kutatómunka során kezembe került *supplicatiók* számos sajátos történetet meséltek el, volt köztük emberi tragédiát idéző elbeszélés csakúgy, mint minden drámai vonása ellenére komédiába illő, néha könnyfakasztóan szórakoztató múltidézés. Közülük is talán a legkülönösebb olvasmányának bizonyult az az eset, amikor a naumburgi székesegyház őrkanonokja, Lampertus (Lamprecht) fordult II. Pius pápához kérvényével 1462 áprilisának elején. Az általa elbeszélte történet minden bizonnyal a kérvényt szignáló pápában is emlékeket ébresztett a bázeli zsinat idejéből. II. Pius ugyanis korábban, még Aeneas Sylvius Piccolominiként a zsinattal idővel szakító IV. Jenő pápa ellen állást foglaló zsinati atyák soraiba tartozott, pápává történt megválasztása után éppen ezért szembe kellett néznie múltjával, és nem csak korábbi életmódját, hanem egyes műveit is megtagadni kényszerült: „Vessétek el Aeneast, fogadjátok be Piust!” (*In minoribus*-bulla, 1463). Ezen művei közé tartozott minden bizonnyal az a komédia is, melynek szerelemszerző főszereplője éppen a római császári koronázására igyekvő és Sienában rekedt Zsigmond király volt.

Visszatérve a kérvényezőhöz: Lampertus, aki akkoriban éppen a naumburgi székesegyház őrkanonoki stallumát birtolta, kölni egyházmegyes pap volt. Szövevényes történetéhez tartozott, hogy egy kölni egyházmegyes plébániáról történt lemondását követően pereskedésre kényszerült őrkanonoki javadalmában való megerősítéséért. Ami a legrosszabb volt, egy szemfüles – „állítólagos” – klerikus, Heinrich Wynnner harmadikként avatkozott az immáron a Kúriában harmadfokon folyó perbe, és a javadalmat már a káptalantól elnyert, de abban történő megerősítéséért a Szentatyához folyamodó Lampertusnak az Apostoli Palota ügyhallgatója előtt szemére vetette egy fogytékosságát: jogilag megtámadta szentelési címét (*titulus*) és magának követelte javadalmát (*beneficium*). Ezért aztán Lamper-

tus arra kényszerült, hogy „túláradó biztosíték” gyanánt a pápa beavatkozását kérje. A fogyatékoság látáshiány volt, Lampertus ugyanis a bal szemére vak volt. Történt ugyanis, hogy a kérelmező,

„mikoron a Bázeli Zsinat idején annak a háznak az ablakában állt, amelyben a boldog emlékű Guillaume Hugues-val, a Santa Sabina bíborosával a mondott zsinaton Bazel nagyobb városrészében (*in Maiori Basilea*) lakott egy házban, ennek az ablakában éppen lakótársával beszélgetett, a város kisebb kerületében (*in Parva Basilea*) feltűnt egy ember egy olyan szerkentyűvel (*machina*) a kezében, amellyel ólomgolyót (*glans*, tkp. makkot) szokás kilőni.”

A leírás alapján, hacsak nem parittyára kell gondolnunk, feltehetőleg tűzfegyverről lehetett szó. Márpedig a katonaviseltek tudják, ilyen helyzetben a söprűnyél is elsülhet:

„Az ember a Rajna túlsópartján állt, és véletlenül a kérelmezőt az említett (ólom!) lövedékkel úgy találta el, hogy az a szemén át hatolt be, majd egy hónap hosszat a fejében rejtőzött, végül, mintegy csodával határos módon, köhögcsélés közepette a szájüregén keresztül távozott. Ebből kifolyólag, mivel hanyag módon nem fordított gondot a sérülésre (tkp. szabálytalanságra), szeme világát elveszítette.”

Hangsúlyozta azonban Lampertus, hogy mindez „bármiféle torzulás nélkül” következett be, ugyanis miséspap esetén különösen is súlyosan esett a latba, ha fizikai külleme a szentségki szolgáltatás során a híveiben undort keltett. Persze Lampertus tovább szőtte a történetet, és megfogalmazta ellenérveit: az eset véletlenül történt, a fogyatkozás az érintett önhibáján kívül következett be, és egyébként is

„Bázelban olyan mértékig elhíresült, hogy hihe-
tőleg a Szentatyának is tudomására jutott. Noha
a Szentatya akkoriban még kisebb rendeken (*in
ordinibus minoribus*) volt, látta és felismerte még a
kérelmezőt a baleset után is, emiatt jól emlékezhet
arra, hogy a sebesülésből semmiféle torzulás nem
maradt vissza.”

Lampertus akkoriban klerikusi pályája elején tartott, szerpapi
renddel (*diaconatus*) rendelkezett, és természetszerűleg fel kí-
vánta szenteltetni magát áldozópappá. Mivel a pápa nagype-
nitenciáriusa, akinek ez a jogköréhez tartozott volna, nem volt
jelen Bázelben, az ügyben a zsinat által ráruházott hatalomnál
fogva Bernardus bíboros, Acqui püspöke járt el: diszpenzált
Lampertussal, és engedélyezte, hogy fogyatékosága ellenére is
áldozópappá szenteltethesse magát. Az engedély birtokában ez
meg is történt, és papi rendjében hosszú esztendőkön keresztül
szentmiséket mutatott be, és ezt tette a *supplicatio*ja benyújtása
idején is. Később a kölni egyházmegyében plébános lett, de ja-
vadalmáról végül lemondott, mert a naumburgi káptalan neki
juttatta örkanonoki stallumot és az ellátásához szükséges java-
dalmat. A kérelmező éppen azért folyamodott II. Piushoz, hogy
erősítse meg ebben a javadalmában, majd, miután ez vitatottá
vált, azt kérte, a pápa nyilatkozzon fogyatékosága ellenére papi
tevékenységre – és nem utolsó sorban javadalombirtoklásra –
való alkalmasságáról (*habilitas*). Hangsúlyozta, hogy az örka-
noki hivatal *sine cura*, azaz nem terhelik lelkipásztori kötelemek.

Egy következő regisztrumbejegyzés a pápa *motu proprio*ja
(„saját tudásából fakadó készítésre” kiadott irata), amelyben a
Szentatya kijelenti, hogy az eset és a következményei teljessé-
ggel ismeretesek előtte, továbbá hogy teljes mértékig tisztában
van a Bázelben elnyert felmentés történetével, majd elrendelte,
hogy a kérelmezőt mindebből kifolyólag semmiféle joghátrány
nem érheti, és élete végéig bármilyen szabályosan elnyert java-
dalmat elfogadhat.

Lampertus aggodalma nem volt éppen alaptalan, a vele a zsinat megbízásából diszpenzáló bíboros személye segít ugyanis a történet időrendjének a tisztázásában. Bernardus de la Planche-t ugyanis V. Félix ellenpápa kreálta bíborossá 1440-ben – csak emlékeztetőül: bázeli lakótársa is ellenpápa kreatúrája volt kezdetben –, ezért az egész történetet arra az időre kell kelteznünk, amikor IV. Jenő pápa és a zsinat között már évekkel korábban szakításra került a sor, vagyis a történetek kánoni érvényessége enyhén szólva is csorbát szenvedett: a kérelmező lakótársát IV. Jenő meg is fosztotta a bíbortól, amit csak a pápautódtól nyerhetett később el újra.

Noha Pius pápa a kérelmet 1462. április 9-én szignálta, vagyis közel egy esztendővel az említett *In minoribus*-bulla kibocsátása előtt: aligha lehettek számosan olyanok, akik a nagy pápa emlékezetébe merték volna idézni utólag önmaga által is dicstelennek ítélt bázeli zsinati szereplését. A német tudományos kutatás az eset dokumentumait a rá jellemző alapossággal hiánytalanul feltárta (*Repertorium Germanicum* VIII/1,3886), de a száraz tényeken túl a fordulatos történetről semmit nem sejtetett.

Lampertus Pius pápa iránta való jóságát és kegyét nem sokáig élvezhette, 1463 végén befejezte küzdelmes életét.

Cornelius Szovák

SZENT MIHÁLY HAVA

[illegible]

Mezey László asztaláról az utolsó töredék

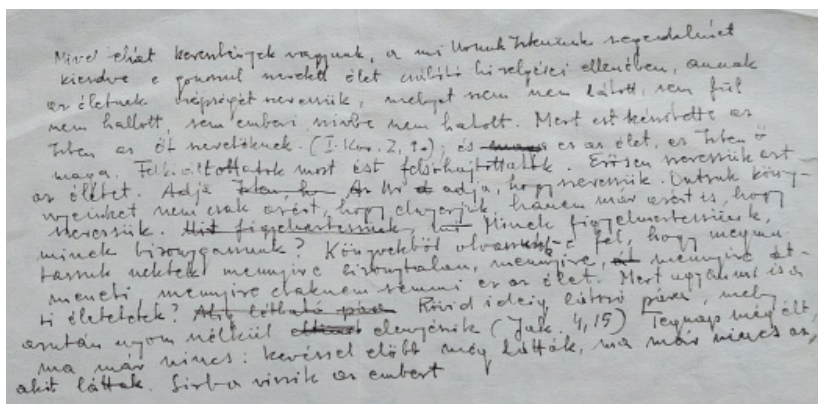
Egy olyan szomorú dokumentumot szeretnék itt szűk körben megosztani, Gábor, amit veled találtunk Mezey László asztalán – a szemüvege mellett – az 1984. április 14-i tragédiát követő második napon. Néhány órával korábban fordíthatta le ezt a Lőrinc-napi Szent Ágoston beszédrészletet, minthogy kikísérte Walter Passt, súlyosan beteg bécsi kollégáját, barátját a pályaudvarra.

Vita aeterna Deus est; vita praesens vapor.

7. Ergo quoniam Christiani sumus, implorato in adiutorium Domino Deo nostro adversus blanditias male amatae, amemus illius pulchritudinem vitae, quam *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*. Hanc enim *praeparavit Deus diligentibus se* (1 Cor 2, 9); et ipsa vita ipse Deus est. Acclamastis, suspirastis. Amemus hanc fortiter. Donet Dominus ut amemus. Illi lacrimas pro hac, non solum adipiscenda, sed etiam diligenda fundamus. Quid monituri sumus, quid demonstraturi? Numquid Libros recitamus, ut ostendamus quam sint ista incerta, quam transitoria, quam pene nulla, quam verum sit quod scriptum est: *Quae est enim vita vestra? Vapor est ad modicum apparens, deinceps exterminabitur* (Iac 4, 15). Vivebat heri, non est hodie; paulo ante videbatur, modo non est qui videbatur. Deducitur homo ad sepulcrum: [redeunt tristes, cito obliviscentes. Dicitur: Quam

SZENT MIHÁLY HAVA

nihil est homo, et hoc dicit ipse homo; et non corrigit se homo, ut non nihil, sed aliquid sit homo. Huius ergo amatores martyres fuerunt, et huius vitae acquiretores martyres sunt. Habent quod amaverunt, uberius habebunt in resurrectione mortuorum. Hoc ergo iter nobis magnis suis passionibus constraverunt.] (Augustinus: *Sermo 302. De natale s. Laurentii*)

Mivel tehát keresztények vagyunk, a mi Urunk Jézus Krisztus segedelmét kiesdve e gonoszul szeretett élet csábító hízeltégei ellenében, annak az életnek a szépségét szeressük, melyet szem nem látott, fül nem hallott, sem emberi szóba nem hatolt. Mert ezt készítette az Isten azt őt szeretőknek (I. Kor. 2, 9); és ez az élet, ez Isten ő maga. Felkiáltottatok most és felsóhajtottatok. Erősen szeressük ezt az életet. Az Úr adja, hogy szeressük. Ontsuk könnyeinket, nem csak azért, hogy elnyerjük, hanem már azért is, hogy szeressük. Minek figyelmeztessünk, minek bizonygassunk? Könyvekből olvassuk-e fel, hogy megmutassuk nektek, mennyire bizonytalan, mennyire átmeneti, mennyire csaknem semmi ez az élet. Mert ugyan mi is a ti életetek? Rövid ideig látszó pára, mely azután nyom nélkül elenyésczik (Jak. 4, 15). Tegnap még élt, ma már nincs: kevéssel előbb még látták, ma már nincs az, akit láttak. Sírba viszik az embert

SEPTEMBER

A szöveg lefordíthatatlan része így folytatódik: „Szomorúan térnek vissza a gyászolók, de hamar felejtenek.”

Mi, immár ötven éve együtt, az ő nyomdokain járunk.

Editha Madas

ÖNB Cod. 2554 f. 1^v

[illegible]

Et tu, Hungaria, cum Paulinis crescis

A pálos rend a 18. századi abolícióig sokat megőrzött abból az arculatból, amilyenné nagyjából a 14. század végére alakult. A rend vezető tagjai között szinte mindig találni javadalmukról lemondott egyháziakat, de a többségük katonaviselt ember, mezővárosi polgár és nemes (a középkorban még inkább kisnemes, a kora újkorban már főnemesi származásúak is voltak). Ha csak a kolostorok számát nézzük, a késő középkorban a pálosok voltak a legtöbb helyen jelen, még obszerváns ferences kolostorból is valamivel kevesebb volt. A kép persze ennél összetettebb, hiszen a 16. század elején, amikor a magyarországi obszerváns vikária kb. 1700 szerzetest számlált, a pálosok jóval kisebb kolostoraiban összesen 600-700 szerzetes élhetett. Nagyjából annyi vagy kicsit kevesebb, mint az összesen 40 domonkos kolostorban.

Azt a kérdést, hogy egyes szerzetes közösségek mennyire voltak rajta a korabeli emberek mentális térképén, általában lelkipásztori szempontból szokás vizsgálni, és ehhez a végrendeletek és a lélekváltság-adományok jelentik a forrást. Közvetve azonban vizsgálhatók a jelenlét személyesebb formái is, különösen a koldulórendek és a pálosok esetében. Függetlenül attól, hogy az adott kolostor városban, mezővárosban, falun, vagy netán településektől távolabb állt, mindegyik rend a társadalom minél szélesebb rétegeit igyekezett elérni. Míg az előbbieik számára a terminus, a koldulási (és prédikálási) körzet jelentette a természetes keretet, az utóbbiaknál erre részben a temp-

lomaikhoz kötődő búcsúk adtak alkalmat, de a koldulórendek gyakorlatától eltérő gazdasági tevékenységük is hozzájárult a személyes kapcsolattartáshoz.

A legnagyobb tömegeket mozgató vallásos alkalmak a zárandoklatok és búcsúk voltak. A késő középkorban a Magyar Királyság öt városában (Buda, Fehérvár, Várad, Újlak, Bába) összesen hat zárandokhely tekinthető országosnak. Közülük a Buda feletti Szent Lőrinc-kolostor különösen frekventált zárandokhely volt. Népszerűségét nemcsak a középkorvégi építkezések, adományok igazolják, hanem Hadnagy Bálint *Miraculája* és Zsigmond lengyel herceg számadáskönyve is (innen tudjuk, hogy a 16. század elején a pálosok főkolostorát inkább Szent Pál-kolostorként emlegették). A korabeli magyarországi szerzetesközösségek között egyedülálló módon a pálosok nemcsak Remete Szent Pál sírjának vonzerejét igyekeztek növelni, legalábbis erre utal, hogy 1471-ben a főkolostor mellett még kilenc további pálos kolostor számára kértek kétszer negyvennapos búcsúra engedélyt. A felsorolt kolostorok közül Lepoglaván később is tudunk búcsújárásról.

A lelki közösség erősebb kötelékét jelentette a rend konfraternitása. Bár ilyen oklevélből náluk negyedannyi maradt fenn, mint az obszerváns ferenceseknél, a *Formularium maius* több mint egy tucat ilyen formulát tartalmaz, köztük több olyat is, amelyet a templomban kellett kifüggeszteni, ami a konfraternitásba való felvétel gyakoriságára utal.

Mint gazdálkodó a rend megjelent birtokosként, munkaadóként és hitelezőként is. Ellentétben a koldulórendekkel, amelyeknek csekély birtokai ritkán estek messzebb fél-egy napi járóföldnél a kolostortól, a pálosoknak kifejezetten távoli, a legközelebbi kolostortól 100–150 kilométerre eső birtokairól is tudunk. A nagykunsági birtokokat például a 15. század közepén a kenderesi kolostor tartozékaiként kapták. Maga a kolostor hamar megszűnt, a birtokok viszont a középkor végéig a rend kezén maradtak, az egykori kolostor helyén pedig egy kis szál-

láhely maradt a birtok ügyeiben eljáró szerzetesek számára. Nem ez a birtok volt az egyetlen, amely a pálosokat a kunokkal és a nagyállattartással összekötötte. 1473-ban a rend konfrátere-ként említik a kajtorszállási Kun Mihályt, aki Mátyás királytól azért kapott adókedvezményt, hogy a csatkaai kolostort jobban tudja szolgálni – nyilván a bárándi birtok igazgatásában vett részt, ahonnan nyolc évvel korábban egy hatalmaskodás során 50 szarvasmarhát és 200 juhot hajtottak el Csókakő várához.

A kolostorok mint munkaadók a szőlőkben és a halastavaknál gyakran alkalmaztak bér munkát, és bár erről a források kifejezetten nem szólnak, ilyenkor a napszámosok mellett a szerzetesek is dolgoztak. A földeken dolgozó szerzetesekről néhány hatalmaskodás kapcsán esik szó. A szőlőket sokszor bérbeadták, bérlőik pedig többnyire falusi, mezővárosi jobbágyok voltak. Emellett a pénzbevételeikből rendszeresen adtak kisebb-nagyobb hiteleket, ami a rendelkezésre álló adatok alapján egyetlen más magyarországi szerzetesközösségre sem volt jellemző. A hitelfelvevők legtöbbször környékbeli nemesek, de akadtak mágánások is. Sőt, a két legnagyobb, ráadásul hosszútávú kölcsönt a rend Buda és Bécs városának nyújtotta, ami a városi polgársággal ápolt szorosabb kapcsolatra utal.

A példák sorát lehetne még szaporítani, de talán ennyi is elég annak igazolására, hogy a pálosok az ország számos részén a hétköznapi élet részesei voltak, még olyan vidékeken is, ahol nem volt kolostoruk. Egyaránt részei voltak a vallási és a mindennapi életnek, együtt dolgoztak, adott esetben – ahogy erről a *Formularium* egyik levélmintája tanúskodik – együtt vonultak hadba a környezet lakóival, és a lelki segítség mellett szükség esetén pénzügyekben is lehetett rájuk számítani. Talán nem tűnik erőltetettnek, ha a Pázmánynak tulajdonított mondást a késő középkorban úgy értelmezzük, hogy a pálosok mélyen beágyazódtak a korabeli társadalom szinte minden rétegébe, aktív kapcsolati hálójuk a királytól a jobbágyokig terjedt.

Beatrix F. Romhányi

SZENT ANDRÁS HAVA

[illegible]

Pálos szerzetesből Esztergom prímás-érseke: Szempontok Esterházy Imre (1664–1745) biográfiájához

Jelen írás annak a módszertani bevezetőnek a rövid összefoglalása, amely a pálos szerzetes, majd rendfőnök, később a váci, a zágrábi, utóbb a veszprémi püspöki méltóságot viselő, végül pedig az esztergomi prímás-érseki széket elfoglaló Esterházy Imre életútját bemutató kötet élére készült. Az életrajz hamarosan a pécsi Kronosz Kiadó gondozásában jelenik meg. Ezzel a néhány gondolattal szeretném köszönteni a pálos rendtörténet kutatásában is maradandót alkotó Sarbak Gábort 70. születésnapja alkalmából.

A biográfia elkészítésekor nem „totális életrajz” megírása volt a cél: a rendelkezésre álló források és az elődök kutatásának eredményei, de a szerzői – és a feltételezett olvasói – érdeklődés sem a minden életadatot felvonultató, katalógusszerű biográfia irányába terelte az életrajz tárgyalását. Szükséges volt kijelölni a legfontosabb hangsúlyokat, ez pedig Esterházy Imrének a leendő kötet címében is jelzett főpapi és politikai tevékenysége: „*Frater Emericus*. A főpap és politikus Esterházy Imre (1664–1745)”. A hangsúlyoknak ez a kijelölése természetesen a munkamódszert is meghatározta.

Az életrajz, különösen a történelmi személyek közéleti szerepét bemutató ún. politikai életrajz írása sok kérdést felvet. A történész ekkor – ahogy arra Gyáni Gábor, Kövér György és Giovanni Levi felhívja a figyelmet – nemcsak a felhasznált források, hanem az életrajzi adatok között is szelektál: egyes, fontosnak ítélt életeseményeket beemel az életrajzba, másokat figyelmen kívül hagy. A politikai életrajz esetében is hangsúlyokat kell tenni: meg kell mutatni, hogyan lett a magánemberből közéleti szereplő, és ki kell emelni azt is, milyen örökséget hagyott hátra az utókor számára. Kísérletet kell tenni továbbá az egyén és a struktúra egyensúlyának megteremtésére: az egyént körülvevő rendszerek ugyan komoly hatással vannak a cselekvés folyamataira – egyszerűbben szólva: mindenki saját korának gyermeke – de a történelmi szereplő racionális cselekvőként áll előttünk, az őt körülvevő struktúrák csak befolyásolják, de nem determinálják egyéni döntéseit. Az életrajzírónak tehát egyszerre feladata annak a „diszkurzív feltételrendszernek” a bemutatása, amelynek hatására a cselekvő meghozza döntéseit, másrészt fel kell mutatnia azokat a döntéseket, amelyek a cselekvő életútjában meghatározónak bizonyultak.

Azt sem árt azonban észben tartanunk, hogy a közéleti szereplő életútja csak annak lezárulta után válik kerek egészé. Mi az életút során meghozott döntéseket visszafelé, a végeredmény felől szemléljük, a döntések pillanatában azonban a döntéshozó perspektívája nem volt ilyen tág: nem tudhatta, hogy az adott pillanatban meghozott döntései milyen hosszútávú következményekkel járnak. Az életrajzírók gyakran belesétálnak a determináltságnak ebbe a csapdájába, amikor meghatározó egyházi személyek életútját vázolják fel. Egy később szentéletűnek tartott főpapnak minden életmozzanatában „szentként” kellett viselkednie, és kisgyermekkorától fogva ki kellett ütközniük azoknak a különleges képességeknek, amelyek őt e jelentős karrier befutására predesztinálták. Akkor is, ha erről a rendelkezésre álló források alapján valójában nem sokat tudhatunk. Ezt

a szemléletmódot az Esterházy-életrajz szerette volna elkerülni, így óvakodni kellett az életút egyes eseményeinek túldimenzionálásától.

A főhős személyiségprofilját a forrásadottság miatt ugyan nem lehetett megrajzolni, de a szocializációs közeg vizsgálata – a már említett strukturális környezet jegyében – kiemelkedő fontosságú volt. Ezért Esterházy Imre életútjának tárgyalásakor részletesen kitértünk családi hátterének, valamint azoknak az oktatási intézményeknek a bemutatására, amelyek ifjúkori éveit meghatározták. Itt különösen fontos volt a pálos rend szerepének vizsgálata, hiszen mint minden szerzetesrendnek, a pálosoknak is megvan a sajátos karaktere, amely komoly szerepet játszik a növendékképzés során. Ezt pálos szerzetesnövendékként természetesen Esterházy Imre is megtapasztalta. De legalább ennyire fontos volt a római tanulmányok tárgyalása, amelyek a későbbi főpapi működéshez szükséges tudományos ismeretekkel és kapcsolatrendszerrel ruházták fel a fiatal klerikust. Az életút első nagy fejezetének vizsgálatát Esterházyinak a pálos rend kötelékében kifejtett működése zárja le, hiszen néhány év leforgása alatt jelentős tisztségeket töltött be a „fehér barátok” szerzetében.

Az életrajz ezt követően a főpapi pálya főbb állomásait mutatja be, egészen a legmagasabb magyar egyházi méltóságig, az esztergomi prímás-érseki tisztségig. Itt egyebek mellett arra a kérdésre kerestük a választ, hogy mennyiben illeszkedett Esterházy főpapi működése a Rómából irányított ún. trienti típusú reformmozgalomhoz, és mennyiben igazodott III. Károly egyházpolitikai elveihez. Ezután Esterházy Imre tevékenységének utolsó nagy korszaka, húszéves prímás-érseki működése kerül tárgyalásra 1725-ben történt kinevezésétől 1745-ben bekövetkezett haláláig. Itt is törekedtünk rá, hogy egyszerre ismertessük főpapi és politikusi tevékenységét, kiemelt figyelmet fordítva utolsó éveire, amikor a már idős érsek a Mária Terézia trónra

lépésével kezdődő új korszakban végezte a rá háruló egyházi és közéleti feladatokat.

Az Esterházy Imre életét bemutató kötet tehát nem az életút minden állomására részletesen kitérő „totális életrajz”. Arra sem vállalkozik, hogy mélyrehatóan bemutassa a 18. századi főpap egyéniségét, személyiségjegyeit. De a főpapi és politikusi életút főbb állomásainak bemutatásával reményeink szerint hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük Esterházy Imre történelmi jelentőségét a korszak kontextusában.

Andreas Forgó

Egy szekrény hűlt helye a Vatikáni Könyvtárban

A Szent István Társulat mindig is igyekezett jelen lenni a Vatikáni Apostoli Könyvtárban. E törekvés két könyvadományban is megnyilvánult. Az első 1887-ben történt, XIII. Leó pápa, Vincenzo Gioacchino Pecci (1810–1903) pappá szentelésének 50. évfordulójára, a második pedig a korábbi könyvtári prefektus, XI. Pius pápa, Achille Ratti (1857–1939) pappá szentelésének 50. évfordulójára 1929-ben, a Vatikán Állam alapításának évében. Ez utóbbi kultúrdiplomáciai aktus jól illett a Klebelsberg Kuno által fémjelzett kultúrpolitikába, amely a magyar szellemi produktumok külföldi jelenlétét szorgalmazta. Az 1929. december 17-én ünnepélyesen átadott könyvadomány csaknem tíz év elteltével jutott el végül a Vatikáni Könyvtárba, és mindmáig a *Coll. Ungheria* gyűjteményt képezi. Nem gyarapszik, az ekkor adományozott köteteket tartalmazza, a Lőrincz Magda által másolt katalógus (*Inventari di stampa* 101) szerint 1057 kötetből áll, mindegyik egy különleges exlibrist tartalmaz. A Társulat kiadványai azóta is gyarapítják a Vatikáni Könyvtár állományát. Itt azonban az 1887-es adományról szeretnék beszámolni.

Az 1887-es adományozás révén került be először nagyobb számú Magyarországon nyomtatott, főként magyar nyelvű könyvállomány a Vatikáni Könyvtárba, éspedig zömében a Szent István Társulat kiadványaiból. Később az egyes országok történetére, irodalmára, kultúrájára vonatkozó könyveket országok szerinti osztályozták és tették hozzáférhetővé az olva-

sók számára. Az így létrejött *Ungheria* gyűjtemény azóta is gyarapszik, viszont mindössze egyetlen olyan kötetet tartalmaz, amely 1887-ig a Szent István Társulat kiadványa volt (*Ungheria* V.27.Cons.). Az adományozott köteteket az életrajzi (*R.G.Vite*), történelmi (*R.G.Storia*), szentírás (*S.Scritt.*, *R.G.Bibbia*), folyóirat (*R.G.Periodici*), idegen nyelvű irodalom (*R.G.Lett.Est.*), teológia (*R.G.Teol.*) gyűjteményekbe sorolták, egy részük a Szent István Társulat kötésében díszleg, míg a Társulat egyéb korai kiadványait nagy számban az *Il Gesù*-ban működő Luigi Cristallini könyvkötő kötötte be.

Fraknoi Vilmos a *Magyar Könyvszemle* 1892–1893-as számában számolt be a megújult Vatikáni Könyvtárról, amely 1892-től kezdve új olvasóteremmel gazdagodva fogadta olvasóit. Az *Ungheria* gyűjtemény adományokból jött létre: a Magyar Tudományos Akadémia, a Zágrábi Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat és egyéb magánadakozók mellett megemlíti a Szent István Társulatot is. Ez utóbbi az 1887-es adományra utalhat, amely azzal a szekrénnel együtt érkezett, amelyet a Szent István Társulat rendelt meg Mahunka Imrétől, hogy ebben küldje el kiadványait és más köteteket XIII. Leó pápa pappá szentelésének 50. évfordulójára. Az *Osservatore Romano* szerint a magyar küldöttség 1887. november 20-án találkozott a Szentatyával, de nem tudni biztosan, mikor érkezett a könyvszekrény – és vele együtt a könyvek – Rómába. Bizonyára még az év vége előtt.

A szekrényen 1887. december 31. szerepel (XXXI DECEMBRIS LEONI XIII. PONTIFICI MDCCCLXXXVII.). 1888-ban a szekrény részt vett a pápa által rendezett világkiállításon, ahol a Vatikáni Múzeumokban a *Cortile della Pigna* területén létrehozott kiállítótérben kapott helyet az Osztrák-Magyar Monarchia szekciójában. A Szent István Társulat kitüntetést is kapott (*Esposizione Vaticana Illustrata*, 1889, 64. sz. 511. o.: „diploma di medaglia d’oro (1003) per edizioni e legature”), amint erről később Dr. Steiner Fülöp, székesfehérvári püspök, társulati alelnök is beszámolt a *Szent István Társulat Értesítőjében* (1890/2).

A könyvszekrénynek azonban nyoma veszett. Az ezutáni időszakból nem sikerült nyomára bukkannom, noha észszerűnek tűnik az a felvetés, hogy a Vatikáni Könyvtárba került. Innét viszont átkerülhetett a Vatikáni Múzeumokba a *Museo Cristianón* keresztül, ahol a XIII. Leó adományait is őrizték. E gyűjteményrész 1999-ig a Vatikáni Könyvtár gondozásában állt.

A szekrény vitrinjében a róla készült fotó alapján ki volt állítva öt könyv díszkötésben, amit Gottermayer Nándor könyvkötő készített. Erről a *Fővárosi lapok* 1887-es évének 285. számában találhatunk bővebb információt, melyből megtudjuk, hogy a Szent István Társulat 1842-től megjelenő összes kiadványait tartalmazza, illetve kiemel három kötetet, amelyek díszkötést kaptak: a „Szentírás”, a „Codex graecus”, és a „Magyar Szent Erzsébet legendája”. E köteteket sikerült megtalálnom, azonban nem az *Ungheria* gyűjteményben. A vitrin közepén állt Szent Erzsébet régi magyar nyelven írt legendájának díszkiadása, melyet a Szent István Társulat 1857-ben Erzsébet királynő számára készített (jelzete *R.G.Vite.S.9*). A „Codex graecus” a Janus Pannonius evangéliumos könyvéről (Budapest, Egyetemi Könyvtár *Cod. gr. 1*) készült díszkiadás (Márkfi Sámuel, Pest, 1860) Gottermayer-díszkötésbe kötött példánya, amely ma a Vatikáni Könyvtár olvasótermében, a biblikus irodalmat őrző kis hátsó teremben található (jelzete *S.Scritt.II.N.T.35.Cons.*), tőle nem messze pedig ott a Szentírás 1865-ös egri kiadása (*S.Scritt.V.Ungherese.1.Cons.*), szintén Gottermayer díszkötésében.

Andreas Németh

SZENT ANDRÁS HAVA

[illegible]

A *Te deum* és 395.

Sarbak Gáborral sok időt töltöttünk, és minden bizonnyal fogunk is még tölteni az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. I. 186 jelzetű kódexével, mely egy – eddig – ismeretlen, Soloneus nevű szerző naptári, csillagászati és asztrológiai kérdésekkel foglalkozó művét (*De temporum annotatione et principiis astronomiae*) tartalmazza. Az írásnak jelenleg hét kéziratát ismerjük: az esztergomi, a bécsi (ÖNB Cod. 3528), a vatikáni (BAV Pal. Lat. 1709), a berni (Burgerbibliothek, Cod. 157), a lipcsei (Universitätsbibliothek, Ms. 1346), a müncheni (BSB Clm 13182) és az edinburghi (Royal Observatory, Cr. 4.5) kódexeket.

A kéziratok – a berni kivételével – különféle bejegyzéseket tartalmaznak a margón. Az 5. fejezetben (*De festis mobilibus*) – ez a bécsi kódexből hiányzik – található a *Septuagesima* ünnep leírása, amely így kezdődik:

„Primum ergo festorum Septuagesima appellatur quod septuaginta dies continet et celebratur propter septuaginta annos quibus filii Israhel capti fuerant in Babilonia. Vel ut alii volunt a rege pharaone. Ideo cantus leticie deponitur scilicet *Te deum laudamus*” (BAV Pal. Lat. 1709, f. 21^v).

Ez, vagy ehhez hasonló definíció nem ismeretlen, megtalálható a *Te deum* említésével (pl. Marijke Gumbert-Hepp: *Computus Magistri Jacobi*, Hilversum, 1987, p. 100), vagy korábbi művekben anélkül is (pl. BAV Pal. Lat. 4929, f. 51^v, ismeretlen szerző műve; Iohannes Belet: *Summa de ecclesiasticis officiis*, Turnhout, 1976,

p. 141). Ami érdekes, az a margón hozzáfűzött megjegyzés. Ez az öt kódexből kettőben, az esztergomiban és a vatikániban olvasható. Az esztergomi szöveg:

„Anno 395 Beatus Augustinus et Sanctus Ambrosius hoc canticum te deum laudamus sub Teodosio imperatore alternatim cecinerunt versibus” (Esz. Ms. I. 186, f. 8).

míg a vatikáni:

„Anno post nativitatem Christi anno 395 Sanctus Augustinus et Beatus Ambrosius sub Theodosio alternatim hoc cantaverunt solemne canticum Te deum laudamus” (BAV Pal. Lat. 1709, f. 21v).

A két szöveg nagyfokú hasonlósága közös eredetre utal, ami olvasói bejegyzés esetében meglepő. Különösen, ha észrevezzük bennük az azonos hibát: Szent Ágoston megkeresztelése nem 395-ben, hanem 387-ben volt. Ugyancsak figyelemre méltó az az eltérés, hogy az esztergomi változatban Ágoston boldog és Ambrus szent, míg a vatikániban fordítva.

Az együtt éneklés a *Te deum* keletkezésének egyik fiktív változata, például a 9. századi Reims-i Hincmar így írt az esetről:

„quia ut a majoribus nostris audivimus, tempore baptismatis sancti Augustini hunc hymnum beatus Ambrosius fecit, et idem Augustinus cum eo confecit” (PL 125, 290B).

A *Legenda Aurea* elbeszélése hasonló:

“Húsvét ideje eljővén, harmincéves korában, fiával Adeodatusszal, ezzel az igen értelmes gyermekkel, akit Ágoston ifjúkorában még mint pogány filozófus nemzett, valamint Alipiusszal, barátjával együtt anyja érdeméből és Ambrus prédikációjára fölvette a szent keresztséget. Mint mondják, ek-

kor Ambrus így szól: „Téged, Isten, dicsérünk”; és Ágoston válaszolt: „Téged Úrnak vallunk.” S így ez a kettő ezt a himnusz felváltva költötte, és egészen a végéig így énekelte, ahogy Honorius tanúsítja abban a könyvében, amelynek címe: *Az Egyház tüköre*. Néhány régi könyvben pedig ezt a címet adják a Tedeumnak: „Az Ambrustól és Ágostontól szerzett ének.” (Déri Balázs fordítása)

Itt csak annyit tudunk meg, hogy Ágoston 30 éves volt a megtérés idején, de születési évszámot nem idéz a szöveg. Ha az általánosan elfogadott 354-et vesszük, akkor az esemény 384-ben következett volna be (a keresztelekor való énekszerzés későbbi fikció). Ez szintén nem a valódi évszám, de eltér a Soloneus-kódexekben olvasható bejegyzésektől is.

Ezek a leírások mind évszám nélkül vannak, legfeljebb Ágoston életkorát adták meg. Hogy kerülhetett akkor a Soloneus-kódexekbe a 395. év? A kézenfekvő lehetőség az, hogy valahol összekeveredett a keresztele és I. Theodosius (347–395) császár halálának évszáma, de hogy hol, az egyelőre nem ismert. Valószínűleg nem a Soloneus-kódexek a forrásai ennek a tévedésnek, mivel nyilván két különböző olvasó írhatta be a szöveget a margóra – ezt bizonyítja az eltérő fogalmazás és a kéziratok eltérő hagyományozódása is (Sarbak Gábor, Zsoldos Endre: *Soloneus és Iohannes Bedellus Esztergomban. A Főszékes-egyházi Könyvtár Ms. I. 186 jelzetű kódexe, Magyar Sion* 13 (2019) 193–232, itt: 227–228).

A fenti lehetőséggel kapcsolatban azonban egy csehországi krónika kétségeket ébreszt. Ez a Jan Neplach (1322–1371), a csehországi Opatovice nad Labem apátja által szerkesztett *Brevis compilacio tam cronice Romane, quam Bohemice*, melyben az alábbiakat olvashatjuk:

„A. d. CCCXCI Augustinus ad fidem conversus a beato Ambrosio baptisatur. Quo baptisato ymnum Te deum laudamus composuerunt Ambrosio

incipiente Te deum laudamus, Augustino autem ultimum versum concludente, scilicet: In te domine speravi etc. alternatim totum ymnum composuerunt” (*Fontes Rerum Bohemicarum*, Tom. III, szerk. Josef Emler, Prága, 1882, p. 456).

A *Te deum* keletkezése itt tehát 391-re van datálva, mely év a keresztelestől (387) és Theodosius halálától (395) is eltér. Az évszám lehet elírás is – az előző év 386, az utána következő 397, ezek közé 395 is befért volna. De mivel a krónika több adata is téves, a 391 is lehet egyszerűen Neplach hibája. Bárhoggy is van, a 395. év eredetét ez nem magyarázza, annak forrása továbbra is ismeretlen.

Andreas Zsoldos

Ad multos annos!

V

*ersibus heroicis voluisssem scribere carmen
Laudans vitam virtutesque tuas generales,
Sed sicut olim dixerat excellens philosophus,
– fegyverek közt hallgatnak a Múzsák.*

És még ennél is nagyobb baj, hogy

„Gyűjtsd bár halomra mind az ész
Tengernyi kincseit
Légy ünnepest, bámult, csodált,
A földnek bölcse – itt.

Írj össze egy könyvtárt magad
Költő még sem lehetsz,
Ha, a mikor világra jössz
Költőnek nem születesz.

Születni kell; születtem, oh
Én is, - de fájdalom!
A muzsa nem mosolyg ream –
Némuljon el dalom.”

„Egy kétségbeesett poeta keserve”
(azonosítatlan szerző; 19. század első fele/közepe; autográf)
OSZK Kézirattár, Analekta 6601., fol. 2r

Kedves Gábor,

ad multos annos!

FF

[illegible]

*„... plura scripsissem, si maius
daretur otium”*

Nicolaus Janzsó praeceptori suo carissimo Gabrieli Sarbak s.p.d.

Accepimus a maioribus nostris Guarinum illum Veronensem sui temporis praeclarissimum praeceptorem epistolas suas non collegisse sicut mos erat multorum virorum illustrium, ut volumina epistolarum componeret. Labor immensus fuisset colligere tot tantasque litteras ad se scriptas, quia Guarino nostro saepe locum, domum, habitaculum mutare necesse erat, neque conservare ad se datas, neque suarum epistularum copias habere sibi contigit. Illud ingens munus Remigius Sabbadini Italus, litterarum doctor peritissimus suscepit ineunte saeculo vicesimo et plusquam nongenti epistolas Guarini et aliorum in duobus voluminibus in lucem edidit.

Quid dicam de epistolarum illarum corpore, quod antea dicta non fuerint? Quid dicam de stylo, de verborum copia, de sententiarum concinnitate? Quid de Guarini nostri prudentia litterarumque antiquarum et Christianarum peritia? Ne ullum verbum quidem his rebus addi potest, de rebus familiaribus tamen possumus aliquid dicere. Epistolas perlegens *„intus et in cute”* cognovi Guarinum amicum, maritum, patrem praeceptoremque eminentissimum, qui totum animum corque suum totum patefecit, et ut ipse scripsit *„sine se actum dictum cogitatum, visum risum derisum nihil fuerit”*.

Guarinus non solum humanitatis cultor studiosusque litterarum fuit, sed et pater familias, qui praeter otium res domesticas ita sortitus est ut nonnunquam nullum otii tempus nancisci poterit. „Ego vero ita obsessus sum non dico litterariis occupationibus sed alio quodam novo et inusitato laboris genere, ut si diutius in eo futurus sum, musis ipsis «valete» dicendum sit; nam cum liberorum in dies augear numero, laxiores ut aediculas faciam necesse est.” Neque puduit illum circa domum suam quidquam facere, ut Vitalino scripsit: „Nam ne ab re domestica prorsus abhorream ornare coepi nostras aediculas, ut quas amplas reddere non possum sordere non sinam.” In agro Vallis Policellae saepe eum „vindemiarum gurgēs inundaverit, tota scribendi consuetudo atque otium obrutum est, ita ut rei familiaris necessitas litterariam voluptatem intermittere coegerit”. Multo indefessoque labore peracto loci illius amoenitas ad refricandum animum Musasque consequendas Guarinum nostrum allicuit, qui verbis suavissimis locorum pulchritudinem descripsit ad Vitalinum data epistola: „Ibi igitur cum musis revocans pristinam consuetudinem inter suavissimas herbas, penes garrientem rivulum et certantes de vocum varietate lusciniās librum teneo, ita ut aures nasum oculos pascere liceat et animum.” Cum pestis ista noxia Italiae urbes vexaret Guarinus rusticanam vitam egisse testatus, quae ex parte laboris referta, alia ex parte autem iocunda, quia multum otii et quietis offerre potuit: „Tuo igitur chirographo te appello, ut pransurus vel verius convicturus venias, nam non tam fabas quam fabelas manducabis, nec vero te ad sumptuosa invito convivias, sed ad sermones sobrios, ad faceta quaedam colloquia, ad agrorum viriditatem, ad florum suavitatem, ad molles arborum umbras, ad philomenarum cantus, quibus aures atque oculos pascas. Haec sunt rusticana condimenta quibus in urbe vobis frui non licet.”

Guarinus crebras amicis dedit epistulas, ut absentes praesentes essent, loquerenturque litterae, ut „absentem absens auditque videtque”. Idem dixit sensitque hoc loco: „At epistularum verba scriptorum beneficio immortaliter permanere cemus.

Hac igitur via simul simus, simul loquamur, simul iocemur.” Non omnes epistulae pervenerunt tabellariorum perfidia aut negligentia, quae Guarinum diligentiores fecerunt, qui decrevit „*non mittere librum, quia iste tabellarius non eis saeptus est vestibis, ut se ab imbre tueri queat; nollem ut Ciceronem quoque, fluvio eloquentiae abundantem, pluviis redderet etiam abundantiores.*”

Si amicos singulari amore coluit, quid dicamus de familia? Tadeam uxorem feminam primariam atque piissimam imo corde amavit et providit ne ei quidquam mali accideret. Cum esset illa paritura noluit Guarinus in urbem redire: „*Tadeam ut reducam antequam pariat non delibero tum quia tardior videtur reversura sanitas, tum quia instant frigora et nix puellis et mulieri praegnantis inimica.*” Curam puerorum saepe suscepit, praesertim cum illi morbo affecti essent: „*Puelli ferme cuncti febre vexati nunc convalescunt; nutrix quaedam factus sum, qua ex re quis ad litteras inter eiulatus, clamores strepitus applicare animum possit? Ex his autem hoc fructi colligo: pati disco, mundanam intelligo felicitatem quam inanis, quam inconstans, quam fallax.*” Filii primogeniti adventu gavisus, cui grandem pecuniam et amplum relinquere patrimonium nec potuit, nec cogitavit eidemque „*nescio quid litterarum hereditarium legabo et modo sit superstes hoc peculium vivo vivus impartiar*” – ut Guarinus ipse scripsit Hieronymo Gualdo, amico suo.

Sed quid nobis hereditario Guarinus noster reliquit? Libri et litterae sunt nostri comites, qui nunquam fallunt neque decipiunt legentes, sed meliorem reddunt. Haec sunt Guarini praecepta, quae nobis omnibus servanda duco: „*Libros quaere, libris incumbere, libri tecum assidui comites, quantum ceteris canes accipitres alea, rusticari peregrinarique consuescant ... codices integerrimi sunt, assentari nesciunt, veritatis parentes, fideles aevi custodes. vitae magistri, loquendi duces, rerum omnium usum experientiam documentaque suppeditant.*”

Sunt multa quidem alia memoriae digna, iocose et facete dicta, quae hoc loco commemorare nequeo, tamen te hortor, ut Guarini epistolas otio perlegas atque percurras. „*Ceterum ne omnia semel unis duntaxat litteris enarrare velle videar, finem faciam ut aliquid etiam futuris epistulis servetur loci; reliquis autem partibus viva quandoque respondebit oratio. Vale.*”

Ex arce Budensi, anno Domini MMXXV.

Magyar hónapnevek és a pálosok

Elgondolkodtató, vajon mikor, hogyan és miért szüremkedhettek be a Velencében nyomtatott pálos breviáriumok kalendáriumai a magyar nyelvű hónapnevek. Az 1540-ben, Liechtenstein nyomdájában készült breviáriumból vannak a legpontosabb értesüléseink. A címlap szövege felhívja a figyelmet arra, hogy az előző kiadásban maradt hibákat javították, a rubrikákat felülvizsgálták. Az RMNY-be is belekerült (42. tétel), mivel a breviárium naptárrészébe a hónapneveket magyarul nyomtatták.

A breviárium eggyel korábbi kiadására kevesebb figyelmet szentelt a szakirodalom, az RMNY is megelégedett róla, pedig Hóman Bálint már 1914-ben a Magyar Könyvszemlében megírta, hogy a hónapnevek itt is magyarul vannak. Eddigi ismereteink szerint egyetlen példánya maradt fenn a Budapesti Egyetemi Könyvtárban (jelzete: RMK III 84), amely a *possessorbejegyzés* szerint a lepoglavai pálosoké volt. Nincsen benne nyomtatási hely és év, de a 417. oldalon a passió megünneplésére vonatkozó rendelkezés mellé nyomtatva odaírták, hogy az 1536-ban történt, így a megjelenésére 1536 és 1540 között kerülhetett sor. Az ívjelzések és a lapok díszítésére használt falmetszetek Hóman Bálint szerint azonosak a pálosok 1537-ben, Fráter György által kiadott misekönyvének ívjelzéseivel és falmetszeteivel. Ezért gondolhatunk arra, hogy a breviáriumot is, mint a pálos misekönyvet Velencében, a firenzei Lucantonius Giunta nyomdájában nyomtatták, és nagy valószínűséggel azal közel egy időben, talán 1537-ben.

A pálos breviárium legkorábbi kiadásából is csak egy csonka példány maradt fenn, amit ugyancsak a Budapesti Egyetemi Könyvtárban őriznek (jelzete: Inc. 812a). Nyomtatására Bázelen, 1486–1491 között került sor. Mivel az első 18 levele hiányzik, így a felmerülő kérdésre, hogy vajon a naptárrészben esetleg itt is magyarul szerepeltek-e a hónapnevek, nem kapunk választ.

A fennmaradt pálos breviáriumok és misekönyvek egymáshoz viszonyított kiadási idejét és a hónapneveket vizsgálva az alábbi kép bontakozik ki előttünk: a 15. század végén közel egy időben jelent meg Bázelen a pálosok első nyomtatott breviáriuma és misekönyve. Majd 1514-ben Velencében újra nyomtatják a misekönyvet, ezzel szemben az 1510-es és 1520-as évekből nincs tudomásunk breviáriumról. Újabb zsolozsmáskönyvről a 15. század végi első kiadás után csak az 1530-as évek második feléből vannak ismereteink, akkorról, amikor a misekönyvnek már a harmadik kiadása látott napvilágot. Ezeket az adatokat figyelembe véve ugyan felmerül a gyanú, hogy az 1514-es kiadású misekönyvvel párhuzamosan akár kiadhatták újra a breviáriumot is, csak nem maradt fenn belőle példány. Ennek a feltételezésnek ellene mondani látszik, hogy a lepglavai pálos kolostor 18. századi könyvjegyzékében az 1537-es (?) kiadás mellé bejegyzik, hogy az a második, az 1540-es mellé pedig, hogy az a harmadik kiadás, és ezt a megállapítást még ott és akkor gondosan át is vezetik a ma már az Egyetemi Könyvtárban őrzött példányokba.

A fentiekből látható, hogy a pálos breviáriumok és misekönyvek megjelenési ideje között kimutatható a kapcsolat, de ez a hónapnevek elnevezését nem befolyásolta. Ugyanis a misekönyvekben megmaradtak a középkori Európa rómaiaktól változatlan formában átvett hónapelnevezései (január–december), míg a majd három év különbséggel megjelenő breviáriumokban (1537-ben talán és 1540-ben) a katolikus egyházhoz kötődő, széles körben használatos magyarosított elnevezéssorozat kapott helyet: Boldogasszony hava (január), Böjtelő hava (február),

Böjtmás hava (március), Szent György hava (április), Pünkösöd hava (május), Szent Iván hava (június), Szent Jakab hava (július), Kisasszony hava (augusztus), Szent Mihály hava (szeptember), Mindszent hava (október), Szent András hava (november), Karácsony hava (december). A két kiadásban némileg eltérő a hónapnevek helyesírása, de ez akár a két nyomda betűkészletének különbségével is magyarázható. A korábbi változat minden bizonnyal Lucantonius Giunta, a későbbi pedig Petrus Liechtenstein nyomdájában készült.

Az itt elmondottak hallatán a latin nyelvű liturgikus zsolozsmás-könyvek nyomtatott magyar hónapnevei első ránézésre csupán kis részletkérdésnek tűnnek a pálosok életében. De ha említést teszünk arról, hogy 1537-ben a breviárium és a misekönyv mellett ugyancsak Velencében a pálosok szerzetesi szabályzatát is magyar fordítással adták ki (RMNY 20 és RMNY S 20 megjelenés alatt), felvetődhet a kérdés, vajon milyen rendi folyamatok, esetleg átfogóbb reformszándékok zajlottak ez idő tájt a rend életében. Összefüggésben lehet-e ezzel az a kezdeményezés, amely tudomásom szerint a középkori liturgikus könyvek esetében teljesen egyedülálló, hogy a hónapnevek nemzeti nyelven kerüljenek bele a nyomtatott latin nyelvű zsolozsmás-könyvekbe? És ha a pálosok a nyomtatott misekönyveikben erre nem is kerítették sort, a mindennapjaikban olyan erős igény mutatkozhatott rá, hogy a szokványos latin hónapnevek fölé a nekik kedves magyar hónapneveket is beírták. Megtették ezt az OSZK-ban őrzött, 1514-ben kiadott misekönyvükben (jelzete: RMK III 196/2), melynek a köszöntő kötet élén álló kalendáriumba 21. századi bejegyzések is beszüremkedtek. *Tolle, lege!*

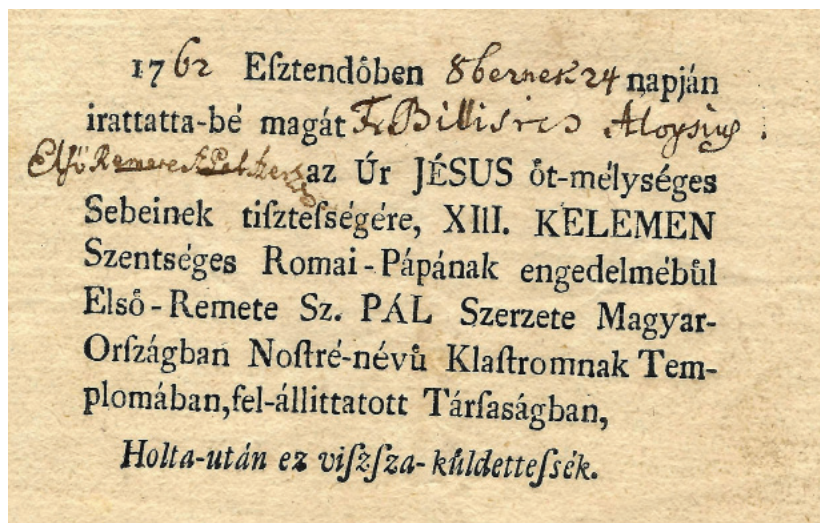
Iuditha Lauf

[illegible]

A három pálos Billisics

Csaknem 20 éve ismerjük egymást Gáborral: a régi irodalmi és történelmi kutatások mellett a munkahelyünk, a könyvtár és a pécsiség is több szálon összeköt bennünket. Munkánk kölcsönös tisztelete, a keresztező kutatási témák, a megbeszélendő történeti adatok és a személyes érdeklődések jelentették kapcsolódási pontjainkat.

2021 márciusában az újrendezés alatt álló Pécsi Egyházmegyei Könyvtárból – Gábor egyik korábbi kutatási helyszínéről – küldtem számára egy, az állományvédelmi munkák során előkerült „fecni” fotóját: Billisics Alajos pálos szerzetes 1762. október 24-es beiratkozási igazolását a (mária)nosztrai pálos rendház Mi Urunk Jézus Krisztus Öt Szent Sebe Társaságába.

A dokumentum „főszereplőjében” a hajdani pécsi püspöki bibliotéka (ma Klimó Könyvtár) könyvtárosának felfedezése mellett a pálos vonatkozásokra is felkaptam a fejemet. Gábor nagy örömmel vette a megküldött dokumentumot, majd azonnal továbbította a pálos rendnek és a rendtörténet kutatóinak. A dokumentum egyediségét bizonyítandó pár nap múlva Dr. Bojtos Anita történész, a pálos rend 18. századi korszakának kutatója, a 2021-es *Pálosok* című kiállítás kurátora keresett meg, hogy szeretne többet megtudni a beiratkozási nyilatkozat megtalálásáról, korábbi őrzőhelyéről és magáról a dokumentumról, hiszen a forrástípust ismerték, de látni még nem látta senki. A kis papírdarab fennmaradását hajdani tulajdonosának egy könyve garantálta, amely halála után a Pécsi Püspöki Szeminárium bibliotékájában maradt. A könyvgyűjtemény a szeminárium 1948-as felszámolását követően a Pécsi Püspökséghez került, majd 1968-ban a megalapított Pécsi Egyházmegyei Könyvtár legnagyobb gyűjteménye lett. Ekképpen bújhatott meg lapjai között 2021 tavaszáig Billisics Alajos beiratkozási nyilatkozata, hiszen emiatt nem tudták teljesíteni a halálozás utáni visszaküldési kötelezettséget: *„Holta-után ez vissza-küldettség.”*

Ekkor vette kezdetét a beiratkozási igazolással kapcsolatos kutatás, ami egy újabb témát rejtett magában: három Billisics névvel rendelkező, egy korszakban működő pálos szerzetes, Billisics Márton, Billisics Alajos és Billisics Máté életútját. Márton és Alajos életrajzi adatait, így születési dátumaikat, nevüket, munkásságuk egyes részleteit számos esetben összehasonlították. Hasonlóképpen a két pécsi egyházmegyesi pap Alajos és Máté életútja is számos forrásban összekeveredett adatokat tartalmazott. Származási adataik, születési helyük azonossága, időbeli közelségük, a pálos rendbe való belépésük párhuzamossága okán feltételezzük, hogy a három Billisics rokon lehetett. A rokoni szálakat erősítették az életútjukban előforduló párhuzamos tevékenységi helyszínek (pl. pécsi egyházmegyei szolgálat)

is, ám egyúttal „nehezítették” is az azonos tevékenységi pontjaik.

Az első **Billisics (Billisits, Bilišić) Márton** (Alsópulya, 1736. április 2. – Nagyszombat, 1777. február 24.) egyházjog, morális teológia és retorikatanár és színműíró. 16 évesen, 1753. október 16-án (Sopron)Bánfalván (Wandorf) lépett be a pálos rendbe. Oktató munkájának helyszínei Sátoraljaújhely, Pápa, Pest, Nagyszombat és Róma voltak. Szabadhegyi Mihály rendtársával iskoladrámákat írt, amelyek Táncz Menyhért pálos szerzetes másolatában maradtak fenn *Actiones Scholasticae Gymnasiorum Papensis et Ujheliensis* címmel. Az egyik legismertebb drámájukból, a *Kocsonya Mihály házasságából* 1948/49-ben rádiójáték, 1965-ben tévéjáték is készült, színmű változatát pedig nagy sikerrel játszották és játsszák színházakban, bábszínházakban. 1777. február 24-én, életének 39. évében hunyt el Nagyszombatban.

A második **Billisics (Billisits, Bilišić) Alajos** (Alsópulya, 1745. – Pécs, 1807. november 14.) teológiadoktor, szentírástudomány és dogmatikaprofesszor, egyházi író és szónok, pécsi egyházmegyes áldozópap, a pécsi püspöki könyvtár könyvtárőre. Alajos 1762. október 24-én, 17 éves korában tett fogadalmat, és lépett be a pálos rend a Mi Urunk Jézus Krisztus Öt Szent Sebe (*Quinque vulnera Christi*) Kongregációjába (Mária)Nosztrán. Pápan, Máriavölgyben (Mariathal) és Nagyszombatban állt a katedra mögött. 1783/84-ben, rendje feloszlata előtt a pécsi rendház alperjele volt. 1789-től ultrakonzervatív politikai íróként jegyzik. Ugyanezen évben kérte felvételét Simon Máté rendtársával a pécsi egyházmegyébe. 1790-től a Pécsi Püspöki Semináriumban, majd a pécsi-győri Királyi Akadémián tanított egyházjogot, szentírástudományt, ó- és újtestamentumi hermeneutikát, valamint dogmatikát. 1802-ben betegségére hivatkozva az oktatási feladatok alól nyugalmazását kérte. 1804 és 1807 között a pécsi püspöki könyvtár könyvtárőreként működött. 1807. november 14-én, életének 63. évében hunyt el Pécsen. November 24-én helyezték örök nyugalomra a pécsi Gyümölcsoltó

Boldogasszony (ma Belvárosi) Templomban a Boldogságos Szűz megtisztulásának szentelt kriptában, amelyet 1887-ben befalaztak. Ma számos, Billisics Alajos kézjegyével ellátott könyv található a hajdani Pécsi Püspöki Szeminárium könyvtárát őrző Pécsi Egyházmegyei Könyvtárban.

A harmadik Billisicset, **Billisics (Billisits, Bilišić) Máté** tanárt (Alsópulya, 1754. február 13. – Kocsola, 1806. március 28.) a latin források „tréfálták meg”, hiszen az azokban előforduló Mat(t)heus – Mat(t)hias névváltozatok miatt, hol Máté, hol pedig Mátyás néven szerepel. 1772. május 27-én Máriavölgyben felvette a kisebb rendeket. 1775 őszén a pécsi konvent tagjaként teológiai tanulmányokat folytatott, 1776-ban subdiakónus, 1777-ben diakónus, majd presbiter lett. A rend 1786-os feloszlásakor a szatmárnémeti kolostor rendtagjai között szerepelt. Ezután a Pécsi Egyházmegyében maradt, majd 1788-tól szerepelt a pécsi papok sorában (*extra curam animarum*), és 1789. március 6-tól 1806. március 28-ig, életének 53. évében bekövetkezett haláláig Kocsolán szolgált, ahol az új temető kialakítása (1790), a villám-sújtotta templom (1791) helyreállítása, a plébánialak (1796) felépítése fűződött a nevéhez. A kocsolai templomban helyezték örök nyugalomra.

Mindhárom Billisics Alsópulyán (Unterpullendorf/ Dolnja Pulja) látta meg a napvilágot. Születési idejük közelsége is rokoni kapcsolatot feltételez: testvérek vagy unokatestvérek lehettek. A pálos rendbe való belépésük párhuzama is szorosabb családi kötelékről tanúskodik. Márton és Alajos életrajzát számos esetben összemosták: így jött létre egy Billisics Alajos Márton nevű fiktív személy, aki hitszónokként politikai beszédek is tartott, és „megörökölte” egyikük születési, másikuk halálozási dátumát, így 1736 és 1807 között élt. A három Billisics közül ketten – Alajos és Máté – a pálos rend 1782-es feloszlását követően a pécsi egyházmegye papjainak sorában is maradandót alkottak: nevüket könyvek lapjai őrzik, munkásságukat egyházi épületek hirdetik mind a mai napig. Pécsi egyházmegyei működésük, li-

DECEMBER

turgikus szolgálatuk szintén összekeveredett az életrajzaikban, így Alajost néhol kocsolai plébánosként aposztrofálták.

Jelen kis írással a három pálos Billisics életrajzának szétválasztását kívántam röviden, tényszerűen dokumentálni.

Kedves Gábor!

Áldjon meg téged az Úr, és őrizzen meg téged! Kívánok Neked sok erőt az Előtted álló tudományos és családi kihívásokhoz, és mindehhez jó egészséget, vidámságot! Szeretettel:

*Schmelcz-Pohánka Éva
Pécsről*

Tabula Gratulantium

Helena ÁSVÁNYI
Margareta BAJÁKI
Silvia BÁNFI
Iosephus BAKOS
Stephanus BARTÓK
Ursula BÁTHORY
Cervula BÉKÉS
Matthaeus BIBOR
Gabriel BOLONYAI
Stephanus BOROS
Clara BOROSS
Norbertus C. TÓTH
Hedwigis DEÁK
Blasius DÉRI
Stephanus DRASKÓCZY
Iuditha ECSEDY
Petrus S.R.E. Cardinalis ERDŐ
Gabriel Lupus FARKAS
Oliverius FARKAS
Martha FONT
Gabriella GILÁNYI
Zoltanus GÓZSY
Felicitas GRÓCZ
Agnes HANGODI
Andreas HEGEDŰS
Ioannes HELTAI
Ladislaus HORVÁTH

Hilda HUBERT
Solt HUNYADI
Ladislaus JÓNÁCSIK
Petrus KASZA
Esther KOVÁCS
Petrus KOVÁCS
Stella KÖRÖSI
Viola MACZÁK
Thomas MÉSZÁROS
Alicia MEZEY
Hordeolus MIKÓ
Antonius MOLNÁR
Gabriel NEMES
Alexander ŐZE
Elvira PATAKI
Petrus PERGER
Gabriel PRÓSZÉKY
David RÓZSA
Mariana ROZSONDAI
Blasius SÁRA
Iulius SCHÖCK
Andreas SZABÓ
Vera SZÁDOCZKI
Catharina SZALAI
Solt SZEDELÉDI
Ladislaus SZELESTEI NAGY
Gabriel SZITA

Gabriel SZOLIVA
Martinus SZOVÁK
LadislauS SZÖRÉNYI
ZoltanuS TOMKÓ
Gabriel TÜSKÉS
Paterculus TUHÁRI

Catharina VÁNYAI
Bernarda VARGA
AstricuS VÁRSZEGI
Iuditha VÁSÁRHELYI
Andreas VIZKELETY
Zena DALLOUL

Archivum Primatiale
Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis
Bibliotheca Metropolitanae Ecclesiae Colocensis
Bibliotheca S. Montis Pannoniae
Societas Sancti Stephani

Tartalomjegyzék

Bothond Bátor OSPPE
Sarbak Gábor köszöntése

~ 3 ~

Agnes Korondi
Holdsarlós Madonna és láz elleni ima
ad usum fratrum minorum

~ 7 ~

Agnes Papp
A zsoltár-iníciумok rendezetlensége, avagy: miről árulkodnak
a zeneelméleti kompendiumok a csíksomlyói nyomdából?

~ 15 ~

Thomas Dénesi
A 17. század végi pálos-bencés kapcsolatokhoz

~ 21 ~

Xenia Golub
Gáborok Grábócon

~ 25 ~

Iuliana Orsós
Rilke, Pécs és a középkor
~ 33 ~

Geyza Szentmártoni Szabó
Hajdani festmény Huszár Gáspár 16. századi pálos szerzetesről
~ 37 ~

Edina Zsupán
Szélbe vesző szavak
~ 43 ~

Thomas Adamik
Sarbak Gábor köszöntése
~ 47 ~

Thomas Fedeles
„Mondd, Vitusom, nevedet Vitulusnak kell-e becézni?”
~ 51 ~

Francisca Dede
Borsótorta és rántott borjúfűl
~ 57 ~

Francisca Hende
Illés próféta miséje a szigetvári töredékeken
~ 61 ~

Iosephus Sümegi
A Szent Vér kultusz a pécsi egyházmegyében
~ 63 ~

Lea Haader
„Mi esztendőnknek napi az hetven esztendőnkben,
ha kedég hatalmakban, nyolcszáz esztendő”
~ 67 ~

Iulius Mayer
Janus Pannonius egy nem létezett nyomtatott kiadása
~ 71 ~

Anselmus Zoboleh Szuromi O.Praem.
Luccai Szent Anzelm, a „legjobb gregoriánus munka” szerzője
~ 73 ~

Stella Bíró
Álmatlan zaj – szellemjárás Privigyén
~ 77 ~

Sophia Bárány
„[m]ár csak a Magyarok közt talál menedékhelyet”,
avagy: a latin nyelv ismerete a reformkori Magyarországon
~ 81 ~

Norbertus Medgyesy S.
A középkori eredetű Hajnal-ének dallamváltozata a magyar
nyelvterület két végpontján
~ 85 ~

Ladislaus Szelestei N.

A veréb is lehet példa

~ 89 ~

Ladislaus Takács

Töredékből teljesség

~ 95 ~

Ladislaus Veszprémy

A pálosok a királyi kegyesség és a háborús rítusok
találkozásában

~ 97 ~

Petrus Lőkös

A Szebeni falikrónika

~ 101 ~

Petrus Tóth

Angol szendvics magyar töltelékkel:
Ismeretlen magyar vonatkozású fragmentumok Oxfordban

~ 105 ~

Petrus Ullmann O.Praem.

Mezey László (1918–1984) és a premontreiek

~ 109 ~

Alexius Benkő

In montibus confinii ...

~ 115 ~

Daniel Bácsatyai

A padlás titka, avagy: hogyan talált rá Jakubovich Emil
Kálti Márkra?

~ 121 ~

Kinga Körmendy

Pécsi püspökök könyvei az Esztergomi Főszékesegyházi
Könyvtárban

~ 125 ~

Anna Boreczky

Tükör által ...

~ 131 ~

Zoboleh Serfőző

Boldog Özséb pálos rendalapító barokk ábrázolásairól

~ 135 ~

Susanna Czagány

Hát sose lesz vége?

~ 141 ~

Tiburtius Klestenitz

Szent Pál és az újságírók – Egy szállóige nyomában

~ 147 ~

Clara Kisdi

Gamingi karthauzi kötések nyomában

~ 151 ~

Stephanus Monok
Kölcsönzések a jakabhegyi remetelak könyvtárában,
1754–1774 között
~ 155 ~

Annamaria Sudár
„O Jésus! igaz mezei virág szál/ Add légyen tútorunk
csillagozó Szent Pál.” – Csúzy Zsigmond pálos szerzetespap
Első Remete Szent Pál pátriárka napján mondott
prédikációjának részletei, amellyel a Pálos Rend Barátja
köszönti a pálos konfrátert 70. születésnapján
~ 159 ~

Cornelius Szovák
A német klerikus esete Bázelen, a zsinat idején
~ 163 ~

Editha Madas
Mezey László asztaláról az utolsó töredék
~ 169 ~

Beatrix F. Romhányi
Et tu, Hungaria, cum Paulinis crescis
~ 173 ~

Andreas Forgó
Pálos szerzetesből Esztergom prímás-érseke
Szempontok Esterházy Imre (1664–1745) biográfiájához
~ 177 ~

Andreas Németh
Egy szekrény hűlt helye a Vatikáni Könyvtárban
~ 181 ~

Andreas Zsoldos
A *Te deum* és 395.
~ 185 ~

Franciscus Földesi
Ad multos annos!
~ 189 ~

Nicolaus Janzsó
„... plura scripsissem, si maius daretur otium”
~ 191 ~

Iuditha Lauf
Magyar hónapnevek és a pálosok
~ 195 ~

Eva Pohánka
A három pálos Billisics
~ 199 ~

Tabula Gratulantium
~ 204 ~